

SIMONA STIGER

**ASOCIAȚIONISM ȘI EMANCIPARE
ÎN TRANSILVANIA
PÂNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL**

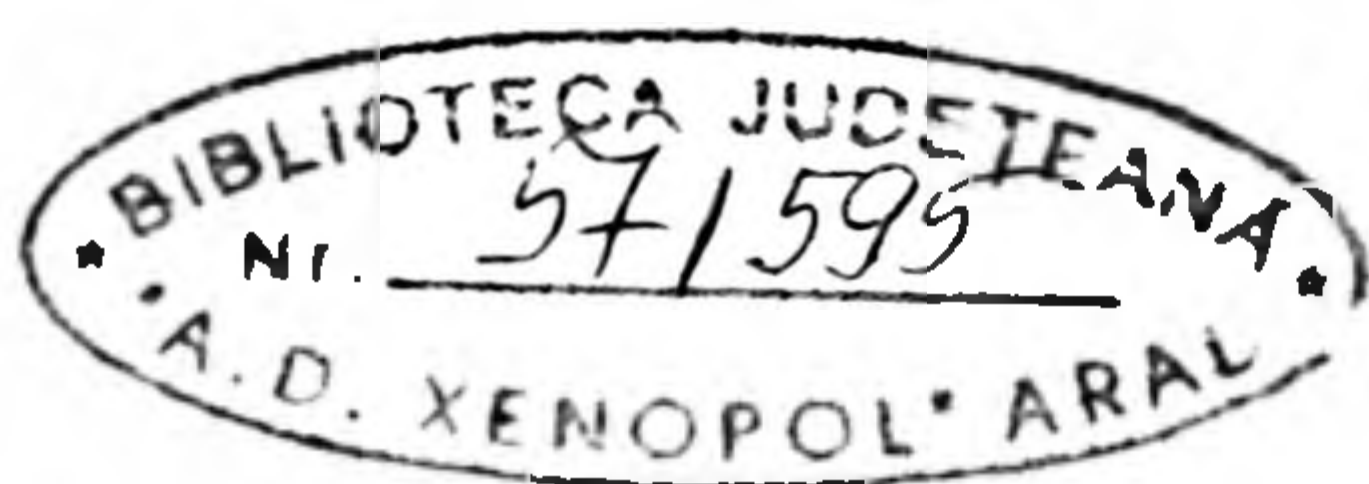
**FUNDAȚIA "MOISE NICOARĂ"
2001**

29 NOV 2024
18 MAY 2025
25 JUL. 2019

396
585

B6.

Simona Stiger

**ASOCIATIONISM ȘI EMANCIPARE
ÎN TRANSILVANIA
PÂNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL**

65000

Editura Fundației "Moise Nicoară"
2001

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
STIGER SIMONA

Asociaționism și emancipare în Transilvania până la
primul război mondial / dr. Stiger Simona. - Arad: Editura
Fundației Moise Nicoară, 2001

p.: 208; cm 20,5/14,5.

Bibliogr.

ISBN 973-99812-2-4

396

Tehnoredactare, tipar:

Trinom S.R.L.

str. C. Hodoș nr. 1, Arad

tel. 057-281707

Cuprins

Introducere	3
Ideologia mișcării feministe din Transilvania între educație și emancipare	6
Geneza mișcării feministe românești din Transilvania. Înființarea Reuniunii femeilor române din Brașov	37
Constituirea și evoluția reuniunilor de femei din Transilvania	66
Organizare. Statute. Fonduri	101
Activitatea reuniunilor de femei din Transilvania	125
Activitatea culturală	141
Activitatea politico-națională	155
Concluzii	183
Bibliografie selectivă	191

INTRODUCERE

Feminismul, ca ideologie și mișcare, a fost un fenomen social de anvergură care a dominat societatea secolului al XIX-lea, alături de alte fenomene majore cum au fost naționalismul, socialismul, fenomenul muncitoresc etc. Izvorâtă din complexe probleme ale societății moderne, mișcarea pentru emanciparea femeii și egalizarea condiției sale sociale cu a celorlalte categorii a dezvoltat o mare diversitate de ipoteze sau forme de manifestare, intersectând interesul istoricilor, politologilor, sociologilor, psihologilor sau economiștilor. În globalitatea sau în aspectele sale particulare, feminismul s-a bucurat de o considerabilă audiență în opinia publică internațională, încă de la începutul manifestărilor sale, odată cu epoca luminilor și a romantismului.

Fenomen universal prin excelență în condițiile societății moderne și al interdependențelor ce le produce, feminismul a realizat variante naționale de o mare diversitate și originalitate. Pentru societățile și grupurile din Europa centrală și sud-estică, emergența feminismului și impactul acestuia cu fenomenul național, reconfirmă opiniile avansate de istoriografia română cu privire la împletirea socialului cu naționalul într-o unitate greu dissociabilă. Într-o asemenea situație, orice încercare de a opera o distincție sau ierarhizare este dintru început caducă, conducând la concluzii false, cum s-au formulat într-o anumită perioadă și în istoriografia noastră¹. Din atari rațiuni, nu ne-am propus separarea celor două laturi ci am încercat restituirea feminismului în globalitatea celor două laturi care s-au presupus și adeseori s-au condiționat în această parte a Europei.

Cercetările consacrate feminismului au formulat concluzii interesante privind manifestările acestuia în secolul al XIX-lea, cu deosebire în Vechiul Regat unde latura socială a fost mai pregnantă. Istoriografiei românești îi lipsește însă o monografie consacrată feminismului românesc din Transilvania, de o remarcabilă originalitate și cu tradiții foarte bogate ce-l așează în prima linie a mișcărilor europene.

¹ Vezi spre exemplu Paraschiva Căncea, *Începuturile luptei pentru emanciparea femeii în România*, în "Studii și articole de istoric", V, 1963, p. 291-311.

Există numeroase studii, articole sau note consacrate organizațiilor înființate în diferite localități, tributare însă perspectivei locale, nu și o cercetare de ansamblu a fenomenului. Este ceea ce-și propune lucrarea noastră, preocupată să restituie în globalitatea sa mișcarea femeilor din Transilvania, insistând asupra aspectelor organizatorice și a activității desfășurate de reuniuni. În absența arhivelor constituite ale reuniunilor, documentele sunt diseminate în arhive generale (confesionale, administrative, instituționale) oferind numai imagini fragmentare, detalii uneori, motiv pentru care am apelat în primul rând la presă, cea mai bogată sursă de informații, nu întotdeauna esențiale sau exacte, la publicațiile oficiale ale reuniunilor (rapoarte, almanahuri, dări de seamă sau istorii oficiale redactate la momente aniversare) broșuri, corespondență etc. Contribuția documentară constă în primul rând în valorificarea acestui vast material din sursele menționate, documentele de arhivă utilizate aparținând cele mai multe corespondenței personale unor lideri naționali angajați în susținerea reuniunilor (Francisc Hossu Longin, Iacob Mureșan). Mai bogate în informații au fost arhivele brașoveană, arădeană și bistrițeană ce conservă un bogat material referitor la reuniunile locale, arhiva clujeană în fondul Bran, arhiva sibiană în fondul Astra și cea de la Alba Iulia, neprelucrate însă, încât sporadic am depistat informații despre reuniuni. De real folos s-a dovedit a fi corespondența publicată -Bariț, Braniște, Moroianu- documente editate de instituțiile muzeale locale, ca și bibliografia specială a problemei, realizată cu migală, acribie, chiar dacă rămâne cantonată într-o viziune locală².

O încercare de sinteză aparține Paraschivei Căncea, dar este foarte lacunară în informație, chiar și pentru mișcarea din România, căreia îi consacră spațiu mai mare, nemaivorbind de

²Reținem dintre acestea: Mircea Băltescu, *Contribuții la istoricul Reuniunii femeilor române din Brașov*, în "Cumidava", I, 1967, p. 191-211; Rodica Herlo, *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*, în "Ziridava", X, 1976, p. 331-346; I. Muscă, *Activitatea Reuniunii femeilor române sălăjene*, în "Acta Musei Porolissensis", X, 1986, p. 551-570; Cornel Grad, Doru Gorun, *Din istoricul instituțiilor cultural-naționale sălăjene*, în "Acta Musei Porolissensis", VIII, 1984, p. 663-674; Șt. Manciulca, *Reuniunea femeilor române din Blaj*, în "Cultura creștină", XXI, 1941, nr. 7-9, p. 369-384; nr. 10-12, p. 573-594.

situația din Transilvania minimalizată sau eludată³. Mai utile cercetării noastre s-au dovedit studiile Corneliei Bodea⁴, Eugeniei Glodariu⁵, care au consacrat cele mai realizate pagini feminismului românesc ardelean evidențiindu-i specificul și angajarea în militantismul național. Menționăm și câteva studii consacrate rolului femeilor în solidarizarea românilor din Transilvania cu războiul de independență⁶, cu mișcarea memorandistă⁷ sau Mare Unire⁸, elaborate într-un moment aniversar și desigur marcate de acest fapt.

Demersul nostru se constituie în cea dintâi încercare de sinteză a istoriei mișcării feministe din Transilvania, ce valorifică o literatură complexă, un material arhivistic și bibliografic interesant și prea puțin cunoscut astăzi, într-o epocă ce revine constant la problematica femeii și a rolului ei în societate, așa cum o ilustrează interesul istoriografiei universale.

³ Paraschiva Căncă, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România*, București, Editura politică, 1976.

⁴ Vezi *Femeia română în Transilvania dinainte de Unire*, în "România literară", XVI, 1983, nr. 43, p. 12-13; *Femeia română în Transilvania și Ungaria secolului trecut*, în "Simpozion", Giula, 1996, p. 7-25; *Prima societate a femeilor române (1815) și contemporanii ei*, în "Memoriile secției de științe istorice și arheologice", seria IV, tomul XXI, 1996, p. 111-130.

⁵ Cu descoperirea *Unele considerații privind mișcarea feministă din Transilvania (a doua jumătate a sec. al XIX-lea-începutul sec. al XX-lea)*, în "Acta Musci Napocensis", XX, 1983, p. 231-240; *Elena Pop Hossu-Longin și mișcarea feministă din Transilvania*, în "Acta Musci Napocensis", XIX, 1982, p. 487-496; *Aportul femeilor din Transilvania la mișcarea memorandistă*, în "Acta Musci Napocensis", XV, 1978, p. 501-509.

⁶ Elisabeta Ioniță, *Aportul femeilor la sprijinirea războiului pentru cucerirea independenței de stat a României*, în "Revista de istorie", XXIX, 1976, nr. 4, p. 569-586; Paul Abrudan, *Ajutorul bănesc și material al transilvănenilor în sprijinul războiului pentru cucerirea independenței de stat a României*, I-II, în "Revista de istorie", XXX, 1977, nr. 1-2; A. Paul, *Ofrandele bănești și materiale ale românilor transilvăneni și bănățeni în sprijinul războiului pentru independență din 1877-1878*, în "Mitropolia Ardealului", XXII, 1977, nr. 4-6, p. 365-390; Liviu Maior, *Transilvania și războiul pentru independență*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977.

⁷ Rodica Herlo, *Contribuția femeilor arădene la mișcarea națională de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, în "Ziridava", 1978, IX, p. 199-206.

⁸ Victor Șuiaga, *Hunedoreni la Marea Unire din 1 Decembrie 1918*, Deva, 1933; Vasile Zaberca, *1 Decembrie 1918. Delegația Caraș-Severinului la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, în "Banatica", 1987, IX, p. 439-444.

IDEOLOGIA MIȘCĂRII FEMINISTE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎNTRE EDUCAȚIE ȘI EMANCIPARE

Ideologia mișcării feministe din Transilvania relevă situații similare fenomenului universal, dar și particularități izvorâte din specificul local, din statutul aparte al femeii în societatea românească, din nivelul relativ redus al instrucției în general, al femeii în special. Organizarea primei reuniuni de femei din Brașov în 1850¹ prin efortul colectiv al întregii națiuni², cu scopuri umanitare, pentru ajutorarea fetițelor rămase orfane după revoluție, prilejuiește o adevărată campanie națională în jurul acestei întreprinderi, aducând problema femeii în fața opiniei publice românești, în curs de constituire și ea. Organizarea reuniunii brașovene, care a devenit model pentru toate reuniunile constituite în perioada următoare³, precede o ideologie propriu-zis feministă, deși nu i-au lipsit tentativele în acest sens datorate lui Bariț, Vasici sau altor îndrumători culturali, ce au dezvoltat subiecte cu caracter feminist în publicistica românească de până acum⁴. O ideologie

¹ Lazăr Nastasi, *Raport despre jubileul Reuniunii femeilor române și istoricul reuniunii*, Brașov, 1902; Maria Popescu, *Istoricul Reuniunii femeilor române din Brașov*, în "Tara Bârsei", 1937, nr.6, p.538-545; Mircea Băltescu, *Contributii la istoricul Reuniunii femeilor române din Brașov*, în "Cumidava", I, 1967, p.191-211; Mioara Voicu, *Câteva date referitoare la înființarea Reuniunii femeilor române din Bran*, în "Cumidava", XIII-2, 1973, p.167-170; Constantin Căzănișcanu, *Știri privitoare la activitatea unei asociații transilvane create în urma revoluției române de la 1848-1849*, în "Studii", XXVI, 1973, nr.3, p.497-511

² Maria Nicolau, *Comtu public al fondului Reuniunii femeilor române spre ajutorarea creșterii fetițelor orfane și actele acesteia*. Brașov, 1853.

³ Pentru evoluția mișcării feministe din Transilvania vezi: Eugenia Glodariu, *Unele considerații privind mișcarea feministă din Transilvania (sfârșitul secolului al XIX-lea-începutul secolului al XX-lea)*, în "Acta Musci Napocensis", XX, 1983, p.231-241 și V. Curticăpcanu, *Miscarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Editura științifică, 1968, p. 36-38

⁴ G. Barițiu, *Contract de căsătorie*, în "Foaie pentru minte, inimă și literatură", I, 1838, nr. 16, p. 121-123; Idem, *Să te însori sau nu?*, în "Foaie pentru minte, inimă și literatură", VII, 1844, nr. 3, p. 24; P. Vasici, *Fîmeia*, în "Foaie pentru minte, inimă și literatură", II, 1839, nr. 32, p. 251-253; Idem, *Variații*, în "Foaie pentru minte, inimă și literatură", II, 1839, nr.34, p. 269-271; Idem, *Spre înaintarea și statornicia casniciei fericirii sau chemarea și volnicia femeilor*, în, "Foaie pentru minte, inimă și literatură", IV, 1841, nr.1-2, 5; Idem, *Seara dinaintea nunții sau mijloc adevărat a fi în căsătorie norocoși*, în "Foaie pentru minte, inimă și literatură", II, 1839, nr.37-39.

feministă începe a se cristaliza abia după 1850, stimulată de organizarea reuniunii brașovene, de ecoul deosebit ce l-a avut asociația de aici pe întreg teritoriul românesc. Treptat ea va deveni o componentă importantă, permanentă a publicisticii naționale, preocupată să orienteze uriașul potențial ce-l ofereau femeile mișcării naționale, să le îndrume în conformitate cu imperativele acesteia.

Cristalizarea unei ideologii specific feministe se realizează însă treptat, pe măsura maturizării comunității românești, a sporirii indicelui de cultură și a transformării mentalului colectiv ca urmare a noilor realități social-economice, politice și instituționale ce le înfățișează Transilvania. Apariția presei social-politice românești, produs al revoluției, dar mai ales organizarea *Astreii*⁵, cu programul său complex de ridicare calitativă a națiunii, în totalitatea ei, inclusiv a categoriilor productive prin instrucție, educație, popularizarea științei și culturii au contribuit decisiv la cristalizarea unor opinii favorabile feminismului în spiritul public românesc din Transilvania. Apariția unei asemenea opinii este rezultatul stăruitoare opera educative dezvoltată de *Astra* în diferitele medii sociale românești, de la țărănime până la intelectualitate, purtată cu deosebire prin adunările ei generale⁶, apoi și ale despărțămintelor, prin intermediul publicațiilor acesteia, în primul rând al revistei "Transilvania". Fără a dezvolta idei originale, publicistica românească ajunge să definească o ideologie a feminismului din cel puțin două puncte de vedere: unul menit să justifice și să legitimeze curentul feminist la românii din Transilvania, relevând importanța socială, politică, culturală sau națională a chestiunii feministe, al doilea abordând concret problematica feminismului în societatea românească, aspectele pe

⁵ V. Curticăpcanu, *op. cit.*, p. 36-38; Nicolac Bocșan, *Unirea Principatelor și Transilvania (Implicații culturale)*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj Napoca", 1985-1986, p. 485-504.

⁶ La adunarea generală din 1869 de la Șomcuta, G. Barițiu a rostit prelegerea *Despre educațiunea femeii la națiunea română*, în "Transilvania", II, 1869, nr. 17, p. 199-202; în 1872, la Sebeș, s-a ținut disertația *Despre educațiunea femeilor la națiunea română*, cf. E. Glodariu, *Aportul femeilor din Transilvania la mișcarea memorandistă*, în "Acta Musci Napocensis", XV, 1978, p. 501-509.

care le îmbrățișează emanciparea femeii. Fără a le putea delimita întotdeauna, cele două aspecte fiind tratate complementar, trebuie să remarcăm preponderența celei dintâi accepțiuni în faza de început a mișcării feministe, reprezentată de activitatea reuniunii brașovene și abordarea complexă a feminismului într-o a doua etapă, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Prima fază din existența publicisticii sau literaturii feministe din Transilvania ce a cristalizat o ideologie specific feministă, se întinde cronologic de la 1850 până la sfârșitul secolului al XIX-lea când tonul și conținutul publicisticii feministe se modifică sensibil, beneficiind de acum de experiența numeroaselor reuniuni înființate după modelul celei brașovene⁷, de achizițiile mișcării feministe universale, pentru care sfârșitul de secol reprezintă un moment de turnură⁸, nu în ultimul rând de bogata experiență teoretică și practică a mișcării feministe din România.

Mutațiile care s-au produs în literatura sau publicistica feministă reflectă, totodată, importante transformări din gândirea social-politică românească, din ideologia națională, produse pe fondul ultimei crize a dualismului austro-ungar, ce reflectă o criză de conștiință generală în Europa la sfârșitul secolului al XIX-lea, care pune sub semnul întrebării sistemul de valori tradițional. Fără

⁷ Brașov (1850), Lugoj (1863), Mediaș (1870), Făgăraș (1876), Turda și Abrud (1880), Sibiu, Șimleul Silvanici și Zărnești (1881), Arad (1884), Hunedoara (1886), Cluj (1888), Blaj (1890), Rășinari și Caransebeș (1891), Timișoara (1893), Bran (1897), Zlatna (1902), Bistrița (1913).

⁸ Pentru evoluția mișcării feministe pe plan internațional vezi: Kactive Schirmacher, *Le féminisme aux Etats Unis, en France, dans la Grand Bretagne en Suede et en Russie*, Paris, 1898, p. 70; Poznan Iolan, *Das Frauen Geschlecht bei den Balkan Christen*, Budapest, 1901; Maria Bernays, *Die deutsche Frauerbewegung*, Leipzig, 1920; Pogany Szuzsana, *Noemancipacio 1790-1848*, Budapest, 1937; E. Flexner, *Century of Struggle, Womann's reights Movement in the United States*, Cambridge, 1970; Maria Buturcanu, *Femeia, Studiu social*, București, 1921; Elena Bogdan, *Feminismul*, Timișoara, 1926; Calypso Corneliu Botcz, *Problema feminismului*, București, 1920; Idem, *Problema drepturilor femeii române cu o introducere istorică asupra feminismului*, București, 1919; P. Mușoiu, *Emanciparea femeii*, București, 1893; Paul Gheorghiu, *Femeia în societate și în familie*, București, 1900; M.I. Buncescu, *Condiția femeii în diferite timpuri*, București, 1899.

a dobândi aspectul unei crize de conștiință-deși o criză socială și politică afectează evident și societatea românească- transformarea calitativă a ideologiei feministe în ultimul deceniu al secolului trecut este rezultatul unui complex de factori interni și externi, dar și consecința naturală a procesului de creștere și modernizare a societății românești în a doua jumătate a secolului, când dau roade inițiativele întreprinse pe cale legală de elita românească pentru ridicarea calitativă a națiunii pe teren economic, cultural, social-politic și bisericesc pe direcțiile programului avansat de Andrei Șaguna încă din perioada absolutistă⁹.

Această mișcare legală, desfășurată pe temeliile solidarismului național și-a încorporat inevitabil și problematica feministă, ca o parte componentă greu de neglijat a solidarității naționale. Rezultat al acestei “muncii organice”¹⁰ la care au colaborat toate energiile comunității românești, manifestată în diferite sfere ale vieții sociale, organismul național a reușit să-și conserve individualitatea și specificul, la adăpostul autonomiilor create, să abordeze în prag de secol XX chestiunea românească în termenii autodeterminării și ai desăvârșirii unirii politice¹¹. În acest climat, ideologia feminismului, urmând schimbările generale înregistrate în planul conștiinței colective, își reconsideră temele și orientarea generală, convergent în direcțiile în care evoluează ideologia națională în ansamblul ei.

Publicistica feministă din prima etapă s-a afirmat cu deosebire în paginile publicațiilor “Transilvania”, “Familia”, “Telegraful român” și “Tribuna” îndrumată în mare parte de

⁹ Keith Hitchins, *Orthodoxy and nationality, Andrei Șaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846-1873*, Cambridge, 1977, p. 78-114; V. Netca, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională, 1848-1881*, București, Edit. științifică, 1979, p. 61 sq.

¹⁰ În Polonia mișcarea de rezistență împotriva stăpânirii străine, care a încorporat și feminismul cu manifestări vădit naționale, a purtat numele de “muncă organică”. Vezi Ștefan Kieniewicz, *Les problemes du travail organique en Pologne* Warsszawa, 1985.

¹¹ Pentru noile direcții din mișcare vezi Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, București, Edit. Acad. R.S.România, 1983 passim; Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Cluj-Napoca, Edit. “Dacia”, 1986.

George Barițiu și apoi de Iosif Vulcan. Un specific al ei îl constituie preponderența autorilor bărbați, între care se disting, alături de cei doi amintiți, I.A. Lapedatu, I.C. Drăgescu, Atanasie Marienescu. Sesizând acest aspect un articol publicat în “Biserica și școala” mărturisea: “pentru cultura fetițelor române din Ungaria și Transilvania a început a se manifesta un interes deosebit, încât nu știu să se fi interesat cineva în trecut de acestea atât, pe cât vedem că se interesează bărbații români de influență astăzi”¹². “Transilvania” a publicat conferințele cu teme feministe rostite în cadrul adunărilor generale ale Astrei, în timp ce “Familia” întreține rubrici speciale pe această temă¹³, iar celelalte periodice, ca de exemplu “Telegraful român” sau “Foișoara”, acestuia, “Tribuna” și suplimentul ei literar, consacră seriale acestei chestiuni sau difuzează o beletristică adiacentă sau complementară temei.

Publicistica feministă din prima etapă este tributară în mare parte idealurilor culturalizante ale Luminilor, prelungind deseori nefiresc și chiar exagerat, spiritul acestora¹⁴. Sintetizând într-o manieră generalizantă aspirațiile feminismului românesc din această fază, le găsim reductibile la ideea ridicării femeii din starea de înapoiere prin instrucție, educație, popularizarea științei și a culturii, conferind difuzării culturii în mediul feminin valoarea de soluție panaceu pentru emancipare. Chiar dacă am generalizat spiritul unei literaturi, acesta este sensul primar și cvasiunic al feminismului la români în această perioadă, identificat cu ideea de educare a femeii pe toate căile posibile și din toate punctele de vedere. Ideea de educație complexă a femeii constituie prima ipostază a ideologiei feministe, spre care converg cele mai multe din manifestările publicistice.

Publicistica pledează pentru cultivarea femeii în calitate de soție, mamă sau de membru al societății, în vederea “câștigării unor cunoștințe” pentru “capacitatea de a le întrebuința bine” sau

¹² “Biserica și școala”, VII, 1883, nr.39, p. 347.

¹³ “Conversare cu cititoarele”, “Salonul” și “Mama”.

¹⁴ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 485-504.

a-și câștiga “dibăcia de a se putea mai departe cultiva și singură pe sine pentru propria-i observare și meditare”¹⁵. În 1854 “emanciparea femeilor cea singură adevărată și singură înțeleaptă se cuprinde într-aceea că ele se sârguiesc a-și câștiga în locul unei culturi, care adeseori e numai pe dinafară-o asemenea cultură adevărată, internă; în locul unei deresure goale a memoriei și a minții, o cultură adevărată a sufletului și a inimii; se cuprinde mai departe într-aceea ca ele să-și însușească o înțelegere a sârguințelor omeniei, precum și un interes adânc și din inimă, ce produce apoi această înțelegere, o cunoștință a propășirilor culturii, cu un cuvânt să-și însușească o minte deșteaptă, precum și pentru viață, așa și pentru fantomele ce așa des se schimbă, precum și pentru seriozitatea vieții, așa și pentru părțile veselitoare ale ei”¹⁶. Este maximul care-l poate produce epoca în materie de feminism la români, puternic marcată de spiritul rațional al iluminismului, de idealurile sale educative în plan moral, social sau politic. Convingerea a fost generală în acel timp și publicistica nu face decât să reflecte o mentalitate dominantă. Pentru I.C. Drăgescu¹⁷ emanciparea înseamnă înainte de toate instrucție și educație. Dezvoltând această chestiune a educației femeii, se are în vedere un concept foarte larg de educație, gândită pe mai multe planuri (morală, religioasă, estetică-culturală, științifică, fizică, etc.), realizată prin școală, familie, societate. Descins din conceptul iluminist de educație, idealul educativ al femeilor rămâne totuși sever limitat la inegalitățile sociale (“nu e înțelept a se înălța peste starea lor”¹⁸) și nivelul intelectual îngust al cititorilor cărora se adresează publicistica. Preeminența educației morale, inclusiv a celei bisericești în ansamblul conceptului (în educația femeii trebuie să se aibe în vedere “religia și moralul”¹⁹) nu-i anulează și valențele practice, izvorâte din spiritul raționalist al Luminilor

¹⁵ *Chemarea și cultura femeii*, în “Telegraful român”, II, 1854, nr. 58, p. 228-229.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ E. Glodariu, *Unele considerații...*, p. 233.

¹⁸ *Educația fetelor*, în “Telegraful român”, IV, 1856, nr. 40, p. 157.

¹⁹ *Educația femeilor*, în “Telegraful român”, IV, 1856, nr. 39, p. 153.

(“femeia, să fie bună econoamă, să fie bună soție”) sau din exigentele vieții sociale (“soată plăcută de conversație”²⁰, “cultivarea gustului de mici”). Remarcăm în acest sens campania inaugurată în 1856 de “Telegraful român” pe teme feministe, publicând un serial consacrat emancipării femeii, educației acestora, istoriei femeii și a mișcării de emancipare, “destinației femeilor” (în politică, în arte, literatură și în științe, în casă și în societate)²¹. În opinia autorului anonim al serialului, prezența femeii în politică apare nefastă, deși istoria a înregistrat și cazuri de guvernări femeiești fericite. Un câmp de lucru pentru femei, în care se pot valida deplin, este teritoriul educației, “a creșterii dezvoltării trupești, spirituale și morale a generației viitoare”²². Considerându-le cele mai apte pentru “a învăța copiii în școli”, autorul remarcă cu insatisfacție prin comparație cu Anglia și America, că “la noi nici măcar instrucția fetițelor nu s-a reușit prin femei”. O a doua direcție în care se validează personalitatea și natura feminină este “chemarea pentru casă și economie”, deoarece femeia “însufletește prin faptele sale cotidiene și mărunte universul casei”²³. În finalul articolului, autorul pledează pentru ca femeile să preia o serie de ocupații considerate bărbătești, ca în Franța sau Elveția, constituind unul din puținele exemple în care se dezvoltă tema accesului la muncă egal al femeii cu bărbatul. În artă-se apreciază în articol-talentul feminin este exprimat cel mai bine deoarece “arta aducătoare la împlinire ori cea imitatoare e mai amăsurată naturii femeiești decât libera producere de lucruri mai mari și continue”²⁴. Mentalitatea colectivă nu s-a eliberat de prejudecăți, ea continuă să vadă femeia într-o poziție de inferioritate în plan intelectual sau fizic (femeile nu s-au distins în științele exacte deoarece le lipsește “cugetarea logică”) subliniind deosebirile de

²⁰ “Telegraful român”, IV, 1856, p. 153.

²¹ Nr. 39-41, nr. 61-63, 72-73, 75-76 (*Despre destinația femeilor*), nr. 78-79, 81 (*Ceva din istoria femeilor*).

²² “Telegraful român”, IV, 1856, nr. 76, p. 301-302.

²³ *Destinația femeii (Femeia în casă, în societate și în conversarea practică)*, în “Telegraful român”, IV, 1856, nr. 62, p. 245.

²⁴ *Despre destinația femeii (Femeile în arte, în literatură și în știință)*, în “Telegraful român”, IV, 1856, nr. 72, p. 285-286.

temperament, de ordin fizic, de viață spirituală față de bărbați. Treptat, conceptul de educație se lărgeste, fără a renunța la motivele fundamentale, în primul rând cele de ordin moral și intelectual, primele care dau valoare frumuseții feminine (“frumusețea dinăuntru, bunătatea inimii”, cultura spiritului”) prin care își îndeplinește adevărata sa chemare”²⁵.

“Educațiunea la femei” trebuie realizată în primul rând prin școală, prin școli speciale destinate fetițelor. Este semnificativ de altfel faptul că primul obiectiv formulat și realizat de mișcarea feministă în această perioadă a fost tocmai organizarea școlilor de fetițe, domeniu în care s-au realizat progrese remarcabile până la sfârșitul secolului, ca urmare a eforturilor reuniunilor de femei²⁶. Semnificativ este în acest sens semnalul de alarmă tras din 1865 de Telegraful român: “Când vom înțelege și noi, românii, că având mame culte, întreit mai iute vom ajunge la cultură și încă la o cultură temeinică? Când vom prețui Reuniunea femeilor române și școala acesteia”²⁷.

Cele mai multe intervenții în publicistică pe temele feminismului pornesc de la realitățile universale, oferite ca model și exemplu societății românești, pentru a încheia cu problemele ce le ridică chestiunea feministă în spațiul românesc. Alături de exemplele europene sau universale, publicistica românească apelează deseori la personaje exemplare ale femeii în antichitate sau de-a lungul istoriei, oferindu-le ca model generației contemporane. Procedură tipic iluministă, imitarea sau reîntoarcerea la modelele clasice antice, la exemplaritatea vârstei de aur, la

²⁵ M. Vîrțișianu, *Femeia și chemarea ei*, în “Familia”, II, 1866, nr.15; Vasiliu Pop, *Adevăratele frumuseți femeiești*, în “Familia”, II, 1867, nr.12, p. 136-139; J.B. Timișanu, *Cum să se poarte fetele*, în, “Familia”, IV, 1869, nr. 45, p. 527-528.

²⁶ “Pentru ca cultura copilelor noastre să ne chezăsuiască pentru venitor un așa fel de progres, ce cu drept cuvânt le pretinde spiritul timpului în care ne găsim”, “avem nevoie de a înființa atari institute, căci trăim într-un timp care suflă a reforme și a cărui caracteristică este că omenirea înaintază în cultură și știință cu rapiditate”. Ioan Petrașcu, *Educațiunea la femei*, în “Telegraful român”, XVI, 1868, nr. 104-105.

²⁷ “Telegraful român”, XIII, 1865, nr. 25, p. 205.

origini pentru descoperirea esenței, indică o logică ancorată în continuare în tiparele sensibilității clasice, iluministe, întrepătrunsă firesc de viziunea romantică asupra personajului istoric. Atanasie M. Marienescu face un istoric al feminismului în care vede o “revoluție reformatoare și pașnică, ce a cuprins mai multe state, la noi ajungând mai târziu”, și al cărui principal conținut constă în asigurarea dreptului la muncă, la cultură și a drepturilor politice egale cu bărbații²⁸.

Problema feminismului în opinia sa este o problemă socială și orice popor care începe a progresa “trebuie să propășească cu toți factorii săi și femeia este în popor un factor principal”. Tributar aceluiasi spirit al Luminilor, subliniază rolul școlii în emanciparea femeii, pledând pentru înființarea de școli pentru fete “unde să învețe mai mult decât a scrie și a citi”. Ioan Lepedatu în *Femeia în secolul XIX* sintetizează din publicistica franceză ideile emancipării femeii, concepută, în opinia lui, în plan cultural, social și politic. În corespondențele sale din Italia, I.C. Drăgescu informa cititorii români despre mișcarea feministă din Italia și Franța, declarând că va fi “pururea pentru emancipațiunea femeii”²⁹.

Sfârșitul deceniului șapte al secolului al XIX-lea amplifică conceptul de emancipare al femeii, asociindu-i valențe și componente noi, izvorâte din noile realități politice, ale dualismului, dar și din situația demografică sau noua structură capitalistă a societății românești. Deși continuă mai vechile componente ale conceptului iluminist, publicistica deceniului șapte acordă un spațiu însemnat noilor achiziții romantice, în primul rând ideii naționale, ce interferează și condiționează concepția despre educația femeii, conferindu-i un plus de dinamism, o mai mare accesibilitate, un spirit ofensiv chiar. Această direcție, încă tradițională în spirit, datorează foarte mult publicistelor femei, care au propus, în comparație cu autorii bărbați, o mai largă viziune asupra feminismului, lipsită de prejudecăți și clișee. Chiar dacă aceste idei nu s-au impus, ele constituie un moment în evoluția ideologiei

²⁸ E. Glodariu, *Unele considerații...*, p. 232.

²⁹ *Ibidem*, p. 233.

feministe asupra căruia trebuie stăruit. Cel mai reprezentativ autor al acestei perioade a fost, indiscutabil, Elena Densușianu. Într-un sugestiv articol *Despre emanciparea femeilor*³⁰ autoarea sintetiza o experiență românească și europeană, individualizând câteva elemente ale concepției moderne. Discursul rostit de Elena Densușianu la a doua conferință literară a Casinei române din Făgăraș ilustrează adaptarea ideilor generale ale feminismului la realitățile românești din Transilvania. Conferința sa dezvăluie o concepție de o remarcabilă claritate, dar și de mare complexitate, ce îmbrățișează aspecte fundamentale ale problemei, un realism incontestabil, relevat în posibilitățile și prioritățile mișcării din Transilvania. Ea pornește de la premisa că viața social-politică ardeleană este dominată de două idei: ideea de naționalitate și de emancipare a femeii, legate între ele printr-o relație de intercondiționare. Prin emanciparea femeii înțelege îmbunătățirea stării spirituale, materiale și publice a femeii, indiscutabil mai mult decât la generația precedentă. Emanciparea femeii apare condiționată de ridicarea nivelului ei cultural, ceea ce reclama intensificarea eforturilor pentru culturalizare, creșterea gradului de instrucție, lărgirea cadrului și conținutului educației femeii de la cercul îngust în care a fost concepută până acum. Pornind de la realitățile concrete din Transilvania epocii dualiste, autoarea dezvoltă ideea condiționării emancipării de regimul politic existent, ce poate face posibilă sau poate împiedica reala eliberare. Realizarea practică a emancipării reclamă în spiritul concepției tradiționale cultură, deci ea începe numai atunci când se vor ridica școli pentru fete. Aceste școli urmau a fi așezate sub patronajul bisericii pentru că "cu școala noastră sunt strâns legate interesele națiunii și bisericii noastre, deci prin școală putem să zicem că apărăm interesele cele mai înalte, cele mai sacre ce le avem"³¹. Pledoaria pentru emanciparea culturală este însoțită și de un patetic apel ce cheamă la acțiune, la solidarizare, în formele consacrate până atunci-reuniuni, societăți. "Există numai un mijloc

³⁰ "Familia", V, 1869, nr.49.

³¹ "Telegraful român", XV, 1867, nr.25, p. 98.

puternic: spiritul de asociere bine înțeles și dezvoltat în măsură cuviincioasă. Numai pe această cale vom putea face să prospere instituțiile noastre”³². Concepția feministă se grefează pe un ideal democratic, mărturisind o marcantă tendință de politizare, izvorât din idealurile liberale ale noii generații de oameni politici români. Conform acestui crez, emanciparea nu se va putea îndeplini decât numai “acolo unde viața politică a unui popor are la bază libertatea adevărată”³³, ceea ce constituia și un veritabil protest împotriva dualismului.

Politizarea timidă a conceptului, fundamentarea lui națională anunță viitoarele direcții pe care va evolua feminismul din Transilvania în perioada următoare. În replică la enunțurile autorilor femei, articolele redactate de bărbați continuă să limiteze, adeseori inconștient, cadrele conceptului. Conferința despre emanciparea femeii ținută de Constanța Dunca la Adunarea generală a Astrei de la Șomcuta Mare a stârnit noi reacții. Sub titlul *Misiunea femeii în societatea omenească* un redactor al Telegrafului român considera că “femeile care cer emancipare, în înțelesul de a fi egale cu bărbații în afaceri publice nu știu care e misiunea unei femei”. Autorul se dovedește a fi un contemplator al femeii de la sat “harnică,...la tot necazul lângă bărbatul său...poartă economia casei și crește copiii în frică de Dumnezeu”. Emanciparea este dorită doar de femeile de la oraș care ar trebui “să fie lucrătoare ca femeia de la sate și timpul să-l folosească pentru înfrumusețarea spiritului și înnobilarea inimii”³⁴.

Polemica purtată prin coloanele gazetelor continuă. Deși “la întâmpinarea unui nou curent care are drept scop cultivarea și nobilarea sexului femeii române nu putem decât a felicita pe cei ce se interesează de acest scop” totuși “românii trebuie să ia în vedere destinațiunea femeii române, cercul în care se înțelege ea, puterile materiale și ocupațiunile ei, ca femeie”. Semnatarul

³² “Biserica și școala”, I, 1877, nr.44, p. 351.

³³ E. Glodariu, *Unele considerații...*, p. 233.

³⁴ “Telegraful român”, XVII, 1869, nr. 68, p. 1.

articolului pledează pentru instruirea fetelor doar atât cât “să devină bune econoame, consoarte bune, mame și crescătoare bune. Iată chemarea femeii române cultivată”. În acest sens, deși acceptă educația femeii, ea nu trebuie să se realizeze în internat, pentru că “orice învățătură s-ar da fetei, ea să nu se înstrăineze mai mult de 2-3 ani de familie, căci se dezvăță de modul vieții casnice cu care trebuie a se cuprinde viața lor”³⁵. Concluzia, evident ancorată în prejudecățile epocii - “Când se tratează cultivarea fetițelor române, așteptarea rezultatului este împlinirea chemării de femeie; îndatorirea chemării de femeie; îndatorirea la muncă; înduplecarea la supunere și căsnicie” - a atras reacția militanților feministe. Răspunsul³⁶ poartă semnătura învățătoarei Aurelia Belințanu și demolează pe rând toate ideile articolului *Reflecțiuni privitoare la cultura femeii române*. Autoarea consideră că pentru educația copiilor este nevoie de cultură și “chiar incultura femeilor noastre este cauza mizeriei în care trăiește națiunea noastră”. Experiența trăită în cadrul unei școli mixte de la sat o determină să pledeze pentru cultivarea femeii și înmulțirea școlilor medii pentru fete, în care să se studieze “pedagogie, economie, băcătorie, contabilitatea și lucrul de mână”, pentru că astfel și “o fată orfană, absolvind o nouă școală, poate fi croitoreasă, casieră, învățătoare, economă și o mamă bună”.

Deși de acord că “emanciparea femeilor este una din cele mai impresionante chestiuni ce a preocupat vreodată mintea spiritului omenesc”, Ion Dima Petrașcu restrânge considerabil conceptul propus de Elena Densușianu, considerând că “adevărata emancipațiune nu constă nici în paritatea femeilor față cu bărbații lor, nici a ignora individualitatea feminină...numai prin a se întoarce femeia la marginile potrivite naturii femeiești, numai prin aplecarea către căsnicie, către împlinirea datorințelor sale de femeie, mamă și soție bună. Astfel vine a se înțelege adevărata emancipațiune”³⁷. Prin instrucția și educația femeilor se va realiza,

³⁵ “Biserica și școala”, VII, 1883, nr. 39, p. 348 și nr. 40, p. 356.

³⁶ “Biserica și școala”, VII, 1883, nr.44, p. 388.

³⁷ Ioan Dima Petrașcu, *Despre emanciparea femeilor*, în “Familia”, VI, 1870, nr. 5, p. 49-54.

în opinia autorului, prosperarea învățământului național, convins fiind că, în ultimă instanță, emanciparea constă în a da “femeii adevărata cultură ce reclamă natura individualității femeiești”³⁸. Chiar și G. Barițiu, cu merite indiscutabile în popularizarea chestiunii feministe la români, este reticent la ideea emancipării femeii “cu care de la revoluțiunea cea mare încoace fac propagandă unii oameni corupți, iarăși tot spre degradarea sexului frumos”, refuzând să o recomande românilor, deoarece, scria el “între libertate și libertinaj diferența este atât de mare...”. Cel care s-a detașat de conceptul propus de bărbații vremii a fost Grigore Ștefănescu care a surprins, într-un articol publicat în “Telegraful Român” evoluția mișcării: “Mișcarea s-a produs, revoluțiunea este începută; instituțiuni pentru o educație mai serioasă și mai solidă se organizează; femeile au început prin publicațiuni periodice să răspândească cunoștințele științifice și educative printre sexul frumos”. Un argument semnificativ pentru aserțiunea sa, este și articolul publicat în ziarul “Cornelia” din Florența și “L’avenir de femmes” de o româncă care trăiește în Italia. Autoarea considera că sistemul educațional din secolul al XVIII-lea a menținut femeia într-o stare de inferioritate, însă în prezent “unde voința e fermă, viitorul femeii e asigurat”. Soluția este aceeași: deșteptarea spiritului de asociere: “în mai toate țările, femeile se reunesc, formează asociațiuni în care discută mijlocul de a ameliora condiția lor și lucrează pentru perfecționarea lor morală și intelectuală”³⁹.

Conceptul propus în epocă rămâne în esență tributار ideilor culturalizante ale iluminismului, ca în perioada anterioară, acreditând ideea educației femeii prin școală în primul rând, respectiv prin școli speciale pentru fete. Între cele două concepte ale deceniului șapte, reprezentativ rămâne cel propus de femeile publiciști care indică și direcțiile viitoare ale feminismului românesc din Ardeal, pe când cel de al doilea rămâne în mare parte orientat spre trecut, aparținând unei epoci culturale revoluate.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ “Telegraful român”, XXIV, 1876, nr. 18, p. 72.

Între cele două concepte analizate, veritabili poli între care evoluează concepția feministă a deceniilor șapte-opt, publicistica consacrată emancipării femeii continuă să traducă pagini reprezentative din literatura europeană, (I. Lapedatu, *Educațiunea fetelor*, după Legouve⁴⁰, N.F.Negruțiu, după Dusch⁴¹) să informeze publicul cititor despre mișcările feministe din lume (*Despre educațiunea femeilor din America*⁴²) sau să propună acestuia lungi incursiuni în istoria femeii (*Erudiția femeilor romane*⁴³, *Educațiunea femeilor la chinezi*⁴⁴). În paralel sunt abordate aspecte particulare ale fenomenului emancipării, cu predilecție aparținând educației morale și spirituale⁴⁵. Reținem dintre acestea apelul la organizare și asociere, pe temeiurile solidarismului modern (M. Tufelcica, *L'avenir des femmes*⁴⁶) sau pledoaria pentru dezvoltarea industriei de casă prin crearea unor școli unde să se propună economia (Emilia Lungu, *Luxul modern*⁴⁷) ce indică o nouă orientare programatică în activitatea reuniunilor. Notăm și preocuparea pentru cultivarea moravurilor, a civilizației, prezentă în numeroasele articole de la rubrica "Salon" a "Familiei", cuprinzând sfaturi privind comportamentul femeii, moda, conversația, etc. Chiar dacă apare mai rar, educația fizică, alături de cea morală și intelectuală rămâne o constantă a pledoariei feministe, cultivată cu deosebire în paginile "Familiei" (ex.: *Scrima și femeia*⁴⁸, *Femeile și*

⁴⁰ "Familia", VI, 1870, nr. 19, p. 217-218.

⁴¹ "Familia", VII, 1871, nr. 14, p. 164-165.

⁴² "Familia", XI, 1875, nr. 51, p. 602-603.

⁴³ "Familia", XXIII, 1887, nr. 10, p. 113-115.

⁴⁴ "Familia", XXIII, 1887, nr. 4, p. 44; XXVI, 1890, nr. 34, p. 407.

⁴⁵ P. Moldovan, *Toaleta animei femeiești* în "Familia", X, 1874, nr. 35, p. 414-415; Iuliu Pederzani, *Mama*, în "Familia", XI, 1875, nr. 28, p. 330-331; Jean Paul, *Natura și educațiunea fetelor*, în "Familia", XII, 1876, nr. 24, p. 277-278; I.A. Lapedatu, *Educațiunea sexului frumos*, în "Familia", XII, 1877, nr. 13-14; Icana Bar... *Ceea ce trebuie să știe o femeie în lume*, în "Familia", XV, 1879, nr. 87, p. 561; *Emanciparea femeii la noi*, în "Familia", XVI, 1880, nr. 25, p. 156-157; Emil Critzmann, *Femeia și chemarea ei*, în "Familia", XVIII, 1882, nr. 41, p. 509-510; I.T. Mcra, *Unei femei*, în "Familia", XXVI, 1890, nr. 23, p. 280.

⁴⁶ "Telegraful român", XXIV, 1876, nr. 18, p. 72.

⁴⁷ "Familia", XVI, 1880, nr. 76, p. 478-479.

⁴⁸ "Familia", XXII, 1886, nr. 24, p. 287.

*sportul*⁴⁹). “În interesul vigurozității generațiilor viitoare, a întăririi neamului cerem ca educația fizică a fetelor să nu mai fie considerată ca un factor secundar...”⁵⁰, scrie în acest sens doctorul I. Felix. În “Românul”, John Ruskin îndemna “să cultivăm mai întâi corpul femeii, apoi să-i îmbogățim spiritul cu toată știința și toate gândurile care pot întări sentimentele ei de dreptate și fireasca ei pornire de dragoste”⁵¹. Indiferent de care aspect al emancipării se ocupă, chiar și de cel politic, întotdeauna are o motivație culturală, tributară idealurilor iluministe, prelungite atât de târziu în cultura noastră (“Au cerut drepturi politice pentru femei...fiindcă ei au văzut că simțul ambițiunii pentru cultură s-a dovedit și în spiritul femeii, o dată cu progresul timpului”⁵²).

Prima etapă din evoluția ideologiei feministe la românii din Transilvania reduce conținutul emancipării femeii la ridicarea ei culturală prin instrucție și educație, linie prin care au evoluat și reuniunile de femei până la finele veacului al XIX-lea. Notabilă rămâne și preocuparea pentru consolidarea conștiinței sale naționale⁵³ în vederea activizării și încorporării uriașului potențial ce-l oferă femeile în militantismul politic național. Educația socială și națională a femeii, complementare în concepția generației⁵⁴, constituie forma supremă a idealului emancipării feminine, ca și în Germania aceleiași perioade; spirit ce a guvernat și manifestările mișcării feministe propriu-zise. Puținele reflecții politice⁵⁵ înregistrate, trădează doar sensul viitoarei evoluții, dar nu constituie o coordonată majoră a concepției feministe românești. O explicație istorică a acestor tendințe impune inevitabil concluzia prelungirii nefirești a tradiției iluministe, dar și asumarea tactică

⁴⁹ “Familia”, XXXIX, 1903, nr. 16, p. 187.

⁵⁰ I. Felix, *Educațiunea fetelor*, în “Familia”, XXXIX, 1903, nr. 22, p. 258.

⁵¹ “Românul”, I, 1911, nr. 167, p. 5.

⁵² Cornelia Emilian, *O cugetare asupra soartei femeii*, în “Familia”, XXIII, 1887, nr. 23, p. 270-270.

⁵³ Lucretia Costea, *Rolul femeii la înflorirea națiunii și a culturii naționale*, în “Familia”, 1871, p. 128.

⁵⁴ Ana Botta, *Misiunea femeii în genere și a celei române în specie*, în “Familia”, 1864, p. 169-171.

⁵⁵ I. Vulcan, *Femeile române și războiul*, în “Familia”, 1878, p. 119.

a unei atari orientări, generată de nevoile luptei politico-naționale cantonată ferm în cadrele pasivismului politic. Aceasta propunea o rezistență națională la toate palierele corpului social românesc, capabilă să consolideze naționalitatea și specificul național, să opună tendințelor deznaționalizatoare, forța solidarismului național, la edificarea căruia era chemată și mișcarea feministă.

O a doua etapă din evoluția ideologiei, localizată cronologic în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și începutul secolului trecut, aduce un spirit mai dinamic în literatura feministă, ca și în mișcarea femeilor române, acordat imperativelor momentului politic ce-l traversează mișcarea națională românească pe calea adoptării noului activism politic. Noua tactică presupunea un spirit ofensiv, o activizare politică a maselor, în rândurile cărora femeile aveau o pondere foarte mare, lărgirea cadrelor sociale ale mișcării pentru asigurarea unei baze electorale largi. La acestea se adaugă inevitabilul progres economic și intelectual al societății românești, bogata experiență europeană și universală, creșterea excepțională ca număr și influență a mișcării feministe.

Intenționând dinamizarea mișcării, presa românească din Transilvania ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, inițiază o adevărată ofensivă de popularizare a succeselor obținute de mișcare pe plan universal. Văzut ca o condiție sine-qua-non a emancipării reale, accesul femeilor din lumea întreagă la educație și instrucție apare frecvent în gazetele vremii.

Erau menționați multimilionari care făceau donații pentru întemeierea de gimnazii pentru fete⁵⁶, accesul primelor fete la cursurile universitare din Rusia⁵⁷ și Budapesta⁵⁸, dar mai ales succesul deosebit obținut de mișcare în Finlanda, Austria și Franța. Universitățile finlandeze⁵⁹ erau frecventate la sfârșitul secolului al XIX-lea de 56 de femei, majoritatea înscrise la științe istorice (25), matematică și naturale (24), mai puține la medicină (4) și drept (3), iar la începutul secolului al XX-lea la Universitatea din

⁵⁶ "Tribuna", XVIII, 1901, nr. 95, p. 379.

⁵⁷ "Dreptatea", II, 1895, nr. 264, p. 3.

⁵⁸ "Dreptatea", II, 1895, nr. 284, p. 3.

⁵⁹ "Dreptatea", II, 1895, nr. 44, p. 6.

Viena⁶⁰ erau înscrise 300 de studenți, iar în Franța 1004⁶¹. Aici *Asociația generală a studenților* a consimțit să le primească ca membre pe fetele care frecventează cursurile universitare, oferindu-le săli speciale, o bibliotecă cu reviste feministe, jurnale de modă și o sală de conferințe⁶².

În consecința noului statut dobândit prin absolvirea cursurilor liceale sau universitare, presa prezintă informații despre succesele profesionale obținute de mișcare în diferite domenii: în învățământul primar, spre exemplu în Ungaria unde femeile erau majoritare⁶³, în cel universitar, în Italia și Elveția⁶⁴ înregistrându-se în 1901 ocuparea de către o femeie a unei catedre de jurisprudență la Facultatea de drept din Roma⁶⁵ și Zürich⁶⁶, în justiție-în Franța⁶⁷ și Elveția⁶⁸-și angajate în munci de execuție în Academie⁶⁹.

În preajma primului război mondial jurnalele ofereau informații și despre accesul femeilor în domenii ce erau considerate a fi rezervate bărbaților. Dacă în Franța sau Anglia⁷⁰ ele și-au manifestat intenția de a pătrunde doar în birourile militare pentru ca ofițerii astfel disponibilizați să sporească numărul combatanților, iar în Anglia⁷¹ puteau opta pentru serviciul militar, Ungaria elaborase un proiect de lege privitor la serviciul sanitar al femeilor în timp de război⁷², iar armata rusă avea deja în rândurile ei o femeie care servea de 11 ani la cavalerie⁷³.

Necesitatea de a se “instrui pentru sine” a determinat

⁶⁰ “Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 108, p. 427.

⁶¹ “Tribuna literară”, supliment la “Tribuna”, nr. 82 din 1902, p. 76.

⁶² “Lupta”, IV, 1910, nr. 69, p. 7.

⁶³ “Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 940.

⁶⁴ “Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 108, p. 427.

⁶⁵ “Tribuna”, XVIII, 1901, p. 111.

⁶⁶ “Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 63, p. 259.

⁶⁷ “Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 80, p. 319.

⁶⁸ “Dreptatea”, II, 1895, nr. 36, p. 4.

⁶⁹ “Lupta”, IV, 1910, nr. 100, p. 5.

⁷⁰ “Deșteptarea”, IX, 1913, nr. 23, p. 4.

⁷¹ “Deșteptarea”, IX, 1913, nr. 29, p. 4.

⁷² “Deșteptarea”, IX, 1913, nr. 16, p. 4.

⁷³ “Tribuna literară”, supliment la “Tribuna”, nr. 158/1901, p. 142.

deschiderea la Budapesta a unui club de dame cu intenția de exersa retorica⁷⁴. În consecința unor preocupări similare s-a ajuns ca la 1902 guvernul francez să numească la consulatul din New York prima femeie în corpul diplomatic⁷⁵.

În ciuda unor asemenea performanțe, statisticile publicate arătau că la începutul secolului al XX-lea jumătate din femeile din Franța erau salariate. Dintre acestea însă, aproape jumătate lucrau în agricultură și nici măcar a zecea parte nu exercitau profesii care necesitau studii superioare.

Obiectivul major al feminismului european a fost obținerea dreptului de vot, cerință nerevendicată de mișcarea feministă din Transilvania. Cele mai multe informații pe care le-a prezentat presa cuprindeau referiri la statele nordice și Anglia, unde mișcarea a fost deosebit de activă pe acest teren. Sunt menționate manifestațiile organizate⁷⁶, unele chiar în Camera Comunelor⁷⁷, represaliile la care au fost supuse sufragetele⁷⁸ dar și rezultatele la care s-a ajuns: citarea în Camera Comunelor a proiectului de lege pentru acordarea dreptului de vot femeilor⁷⁹, elaborarea unui proiect de lege care acorda drept de vot femeilor care întrețineau singure o gospodărie⁸⁰ și chiar intervenția primului ministru David Lloyd George⁸¹.

În Norvegia la începutul secolului se acorda dreptul de alegători comunal⁸² și femeilor care plăteau un impozit de 300 coroane. În 1902 când au obținut dreptul de vot și femeile al căror soț plătea același impozit către stat au existat femei alese ca și consilieri⁸³. Tot atunci s-a organizat un Congres al femeilor norvegiene ce milita pentru elaborarea unei noi legislații a muncii

⁷⁴ "Lupta", IV, 1910, nr. 7, p. 6.

⁷⁵ "Tribuna", XIX, 1902, nr. 21, p. 83. 76.

⁷⁶ "Lupta", IV, 1910, nr. 101, p. 6.

⁷⁷ "Lupta", IV, 1908, nr. 216, p. 7.

⁷⁸ "Lupta", IV, 1910, nr. 139, p. 5.

⁷⁹ "Lupta", IV, 1910, nr. 113, p. 6.

⁸⁰ "Tribuna", XV, 1911, nr. 90, p. 7.

⁸¹ "Tribuna", XVI, 1912, nr. 35, p. 7.

⁸² "Tribuna", XVIII, 1901, nr. 81, p. 323.

⁸³ "Tribuna", XIX, 1902, nr. 105, p. 420.

care să ocrotească lucrătoarele din fabrică și încurajate de succesele obținute au hotărât să militeze pentru extinderea mișcării de emancipare în toate țările scandinave⁸⁴. Succesul acțiunii a fost puternic mediatizat de presa românească: în Reprezentanta comunală a orașului Stocholm au fost alese și două femei,⁸⁵ parlamentului danez i-a fost înaintat un proiect de lege ce viza acordarea drepturilor politice și pentru femei, iar în Norvegia s-a acceptat dreptul la vot comunal pentru toate femeile de peste 25 de ani⁸⁶. Ca urmare, în consiliile municipale din Norvegia, femeile dețineau cu 14.000 voturi mai mult decât bărbații, situație ce atrage ironia autorului “cum se vede, în Norvegia, a ajuns sexul slab să fie sexul tare”⁸⁷.

Există informații sporadice despre activitatea mișcării feministe din Germania-care a organizat la Frankfurt un congres pentru emanciparea femeilor și acordarea dreptului de vot⁸⁸ sau din Franța unde se organizase chiar o *Ligă pentru dreptul de vot al femeilor*, care intenționa ca la alegeri să depună candidatura mai multor femei în toate cercurile electorale ale Parisului⁸⁹.

Informațiile oferite depășesc zona Europei, cele mai multe vizând America (cu deosebire SUA, California și Mexic), Asia și Australia. Dacă despre asiatice s-au scris articole ce urmăreau mai mult descifrarea specificității vieții lor: *Creșterea femeilor în Japonia*⁹⁰, *Femeile japoneze*⁹¹, *Despre femeia japoneză: fizionomie, caracter profesii*⁹², *Femeia japoneză ca soție și mamă*⁹³ și mai puțin despre probleme feministe, menționându-se doar rolul împărăteșei în susținerea emancipării⁹⁴ și succesele obținute pe

⁸⁴ “Tribuna literară”, supliment la “Tribuna”, nr. 160/1902, p. 146.

⁸⁵ “Tribuna”, XV, 1911, nr. 2, p. 7.

⁸⁶ “Lupta”, IV, 1910, nr. 76, p. 9.

⁸⁷ “Lupta”, IV, 1910, nr. 90, p. 7.

⁸⁸ “Tribuna literară”, supliment la “Tribuna”, nr. 165/1902, p. 150.

⁸⁹ “Lupta”, IV, 1910, nr. 24, p. 7.

⁹⁰ “Tribuna literară”, supliment la “Tribuna”, nr. 103/1901, p. 93.

⁹¹ “Foaie interesantă pentru petrecere și învățătură”, I, 1905, nr. 5 din 30. XII, p. 20.

⁹² “Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 226, p. 909-910.

⁹³ “Deșteptarea”, I, 1905, nr. 25, p. 4.

⁹⁴ “Tribuna literară”, supliment la “Tribuna”, nr. 22/1901, p. 24.

calea instrucției și a socializării⁹⁵, despre cele din Australia s-au reținut doar realizările vieții politice. “Libertatea” își informa cititorii că aici femeile au ajuns la “emancipație” mai altfel decât în Europa” și “s-au ridicat pe o treaptă cu bărbații”⁹⁶. Relatarea alegerilor electorale desfășurate în Noua Zeelandă, unde au participat și femeile, oferă autorului prilejul de a-și exprima propriile convingeri: “politica femeii va rămâne totdeauna o politică de sentiment”⁹⁷.

Presă românească din Transilvania înregistrează-e drept în mai mică măsură-preocupările feministe legate de moda vremii. Autorii se dovedesc însă refractari la noutățile modei, ironizând fracul feminin⁹⁸, fusta pantalon⁹⁹ deplângând “sfârșitul eleganței”¹⁰⁰ tradiționale în lumea modei, dar asociindu-se femeilor cretane care au format “o reuniune cu scopul de a combate luxul”¹⁰¹ și informând imparțial despre adunarea *Reuniunii de formare a îmbrăcăminteii femeilor*, organizată la Stockholm¹⁰².

Este analizat statutul femeii la “popoarele sălbatice”¹⁰³, la eschimoși¹⁰⁴, se oferă informații despre culorile la modă¹⁰⁵ și se descifrează *Tainele frumuseții la femeile din Italia*¹⁰⁶. Mult mai emancipate, englezoaicele¹⁰⁷ și-au organizat cluburi proprii¹⁰⁸. Cele mai influente s-au dovedit a fi femeile franceze, mai ales cele pariziene, care “se amestecă și în politică și în mișcarea socială”, dar influențează și soarta artiștilor, care, pentru a ajunge “la glorie cea dintâi condițiune este ca să placă femeilor”¹⁰⁹. Mai mult chiar,

⁹⁵ “Lupta”, IV, 1910, nr. 154, p. 6.

⁹⁶ “Libertatea”, II, 1903, nr. 9, p. 3.

⁹⁷ “Libertatea”, II, 1903, nr. 36, p. 3.

⁹⁸ “Tribuna literară”, supliment la “Tribuna”, nr. 84/1901, p. 78.

⁹⁹ “Tribuna”, XV, 1911, nr. 31, p. 5-7.

¹⁰⁰ “Tribuna”, XV, 1911, nr. 35, p. 5.

¹⁰¹ “Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 44, p. 175.

¹⁰² “Dreptatea”, IV, 1897, nr. 19, p. 2.

¹⁰³ “Deșteptarea”, I, 1905, nr. 28, p. 4.

¹⁰⁴ “Tribuna”, XV, 1911, nr. 133, p. 7.

¹⁰⁵ “Tribuna literară”, supliment la “Tribuna”, nr. 98 din 1901, p. 89.

¹⁰⁶ “Deșteptarea”, I, 1905, nr. 23, p. 4.

¹⁰⁷ “Deșteptarea”, II, 1895, nr. 81, p. 6.

¹⁰⁸ “Tribuna literară”, supliment la “Tribuna”, nr. 56/1902, p. 52.

¹⁰⁹ “Lupta”, IV, 1910, nr. 87, p. 6.

“Tribuna literară” a publicat portretul unui bărbat model așa cum l-au văzut femeile celebre din Suedia¹¹⁰.

În aceste împrejurări ideologia feminismului dezvoltă o concepție de o mare complexitate, ce cuprinde în obiectivele sale aspectele majore economice, sociale, politice, culturale sau morale ale emancipării femeii. Anunțată de publicistica deceniilor șapte-opt din secolul al XIX-lea, noua concepție despre feminism traversează distanța de la idealul culturalizant al educației femeii la cel de emancipare reală, în accepțiunea deplină a cuvântului așa cum a propus-o ideologia feministă de atunci.

Evoluția acesteia era înregistrată și în societatea românească: “Mișcarea feministă a existat în toate timpurile (...) conștiință a devenit însă prin marea revoltă franceză. Ideile liberale ale scriitorilor francezi din secolul al XVIII-lea au pus în mișcare femeile care cu însuflețire iau parte la discuțiile filozofice, religioase, sociale și politice ce erau zilnice în diferite cluburi franceze. În SUA mișcarea feministă are mai mare rezultat, fiindcă statul New Jersey le dă și femeilor dreptul electoral. În Anglia și Germania învățați care luptă pentru drepturile femeilor în secolul XIX și în parlamentul englez și în cel francez se dezbat mulțimea petițiilor pentru egala îndreptățire a femeii. În a doua jumătate a secolului XIX în multe țări se recunoaște dreptul de vot al femeii (...). Noua Zeelandă și Australia de Sud acordă vot universal. În Norvegia din 1889 femeile iau parte în administrația instrucției. În Germania și Anglia participă la alegeri comunale în funcție de avere. În Italia și Franța sunt alese judecători ai tribunalelor de comerț. Statele moderne se îngrijesc de siguranța și educația femeii”¹¹¹.

Izvorâtă dintr-o mentalitate romantică, concepția emancipării presupune un pronunțat spirit politic, o concentrare și coordonare a întregii mișcări feministe în acord cu idealurile sociale și naționale ale epocii. În concepția noii etape din evoluția feminismului emanciparea femeii presupune eliberarea sa în

¹¹⁰ “Tribuna literară”, supliment la “Tribuna”, nr. 165/1902, p. 149.

¹¹¹ “Biserica și școala”, XXXVIII, 1914, nr. 11, p. 83-84.

societate, egalizarea condiției sale cu cea a bărbatului și emanciparea comunității naționale căreia îi aparține. Cele două laturi sunt complementare la cei mai mulți autori, deseori suprapunându-se până la identificare. Noua concepție mărturisește și aspirația spre o formă de organizare superioară a mișcării feministe, concordantă exigențelor solidarismului modern, menită să dea eficiență mișcării, să-i imprime un spirit dinamic și ofensiv¹¹². Crește acum numărul autorilor femei, ca și al articolelor reproduse după presa din România, unde mișcarea feministă realiza progrese însemnate la sfârșitul secolului. Aici scrisul feminist s-a validat prin intermediul presei încă din 1863, când a apărut în București *Amicul familiei. Jurnal pentru toți. Litere-Științe-Arte-Pedagogie-Industrie*, sub direcțiunea Constanței de Dunca “membra societății de literați din Franța, a Societății de Științe și Litere din Paris, membră corespondentă a Ateneului de științe și Litere din Paris. Jurnalul a întreținut rubrici pe teme feministe: “Cronica de mode pariziene”¹¹³ (serial) sau “Filiele poporului”¹¹⁴ care se îngrijea de soarta orfanelor, îndemnând la ridicarea de orfelinate și constituirea școlilor normale pentru învățătoare¹¹⁵. Difuzarea lui și în Ungaria și Transilvania “pentru 12 florini pe an” ar fi grăbit receptarea ideologiei propriu-zis feministe la românele de aici, într-un moment în care chiar ideea asocierii era la începutul ei.

Câțiva ani mai târziu a existat o tentativă de a se edita la Roman, un “jurnalu nepoliticu”, “Femeia”¹¹⁶, inițiativă rămasă în stadiu de proiect.

Experiența bogată a numeroaselor reuniuni se reflectă și în maturitatea cu care sunt abordate chestiunile fundamentale ale feminismului. “Femeile construiesc o însemnată parte a societății și au un rol influent”, scria revista “Familia” la începutul anului 1893, atrăgând atenția opiniei publice românești asupra acestei

¹¹² *Uniunea femeilor române din Ungaria*, înființată în 1913. Vezi “Luccafărul”, XII, nr. 13-14, p. 443.

¹¹³ “Amicul familiei”, I, 1863, nr. 4, p. 14-16 și nr. 6, p. 39-40.

¹¹⁴ “Amicul familiei”, I, 1863, nr. 6, p. 35-37 și nr. 7, p. 46-50.

¹¹⁵ “Amicul familiei”, I, 1863, nr. 4, p. 14-16 și nr. 6, p. 39-40.

¹¹⁶ “Femeia”, I, 1869.

categorii importante din societatea noastră printr-o suită de articole¹¹⁷. Tonul publicisticii românești din Transilvania, vădit influențată de literatura feministă din România vorbește despre *O nouă direcțiune în creșterea femeii române*¹¹⁸. tema conferinței lui N. Petrașcu, ținută la Ateneul Român. Fără să abandoneze temele tradiționale despre rolul mamei, instrucția și educația fetițelor sau a femeii, publicistica feministă din această perioadă dezvoltă cu deosebire pe o problematică națională, înmulțind apelurile la solidaritate: “a iubi pe conaționaliști-scria I. Cornea-Misici-este cea mai sfântă caritate în viață. Idealul nostru, al românilor, trebuie să fie astăzi această caritate care ne impune să ne iubim, căci numai așa vom fi mari ca națiune, dacă inimile ne vor bate în solidaritate pentru cultul iubirii de neam, pentru scumpa noastră țară. pentru dulcea limbă ce o vorbim, pentru limba românească¹¹⁹.”

“Activitatea”, o gazetă care debutează odată cu secolul, s-a dovedit receptivă la controversele vremii. Spiritul său însă, în ceea ce privește emanciparea, este orientat spre trecut. Este idealizată femeia “care a trăit cu secole în urmă...deși nu era nici cultă nici așa de pretențioasă”. Femeia contemporană însă “își pierde viața cu fapte cu totul nepotrivite cu firea ei”¹²⁰ pentru că autoarea (Laurenția Gribincea) consideră ca ocupații feminine doar lucrul manual și creșterea copiilor. Opus emancipării propriu-zise-care viza independența economică-se considera că “nu e menirea femeii pe pământ de a visa o leafă fixă...sunt rezervate alte căi ce o pot face pe dânsa fericită și pe cei de aproape ei și societății”¹²¹.

Același ideal al femeii casnice îl promovează Eleonora Slavici atunci când susține ca educația fetelor să se realizeze în familie și nu în internate unde “se dezorientează căci sunt servite

¹¹⁷ Camil B., *Despre femei și influența lor*, în “Familia”, XXVIII, 1892, nr. 52, p. 619-620; *Influența femeii* în “Familia”, XXXIV, 1898, nr. 32, p. 374-375.

¹¹⁸ “Familia”, XXX, 1894, nr. 17, p. 199.

¹¹⁹ *Influența femeii* în loc. cit.

¹²⁰ “Activitatea”, I, 1901, nr. 34, p. 1.

¹²¹ “Activitatea”, I, 1901, nr. 41, p. 3.

și foarte ușor se deprind cu gândul că așa trebuie să fie toată viața lor”¹²². Mai mult, autoarea este împotriva școlii, care îndepărtează copilele de familie și instruite consideră că “nu le mai șade bine să lucreze”. Este împotriva reformelor sociale care să modifice statutul femeii, pentru că menirea ei este a-și “face datoria la căminul său, și dacă toate știm să fericiim pe ai noștri, întreaga societate e fericită”. Pentru aceasta propune un “canon al supraviețuirii” care menține femeia încorsetată în principiile economiei casnice și al pioșeniei¹²³.

Aceeași imagine a femeii mamă, soră de caritate și lucrătoare este elogiată de Carmen Sylva “orice femeie, care se gândește la alții mai mult decât la sine, e o preoteasă în adevăratul sens al cuvântului”¹²⁴.

Un specific al ideologiei feministe din Transilvania este orientarea spre problemele de interes național, deseori în detrimentul emancipării sociale sau politice. Din ansamblul temelor ce le îmbrățișează publicistica feministă la început de veac, poderea cea mai mare o au cele care privesc educația națională a femeii, integrarea ei în mișcarea românească pentru emancipare sau unitate. Sesizând rolul deosebit al femeii în societate, “agentul principal al civilizațiunii”, cum o definea I. Felix în 1903¹²⁵, capacitatea ei de influențare, publicistica națională consacră cel mai mare spațiu educației naționale. Așa se explica particularismul ideologiei la români, cel puțin în această fază, puternic politizată în Occident, pe când în Transilvania are un pronunțat caracter național¹²⁶. La fel și orientarea reuniunilor de femei înspre cultivarea sentimentului național prin răspândirea culturii române, încurajarea portului popular ș.a. Este și motivul pentru care unii istorici au integrat mișcarea feministă din Transilvania în cadrul mișcării cultural-naționale a românilor transilvăneni¹²⁷.

¹²² “Activitatea”, II, 1902, nr. 41, p. 2.

¹²³ “Activitatea”, II, 1902, nr. 12, p. 1.

¹²⁴ “Activitatea”, II, 1902, nr. 28, p. 1.

¹²⁵ I. Felix, *Educațiunea fetelor*, în loc. cit.

¹²⁶ E. Glodariu, *Aportul femeilor ...*, p. 501-509.

¹²⁷ *Ibidem*.

Un element cu totul nou în peisajul jurnalistic al vremii îl reprezintă apariția, la începutul secolului al XX-lea a unei foi “beletristică-literară” destinată în exclusivitate femeilor. este o revistă bilunară, “Femeia și familia”, apărută la Sibiu, în 1903, cuprinzând teme diverse, dar fiecare număr, respectând, în esență, aceeași structură: Două rubrici pe teme literare, anecdote, curiozități (“felurimi”), știri de pretutindeni, sfaturi casnice (“de-ale casei”) și culinare (“de-ale bucătăriei”), modă, poșta redacției. Acolo unde calendarul creștin o impune, apar și subiecte cu caracter religios care oferă informații despre semnificația evenimentelor sărbătorite.

Rubricile pe teme beletristice cuprind câte un fragment de roman (“cabinetul romanelor”) și traduceri din literatura universală, precedată de o notiță biografică despre autor. Sunt selectate nume reprezentative: Cehov¹²⁸, Turgheniev¹²⁹, Alphons Daudet¹³⁰, Edmondo de Amicis¹³¹, Mark Twain¹³², alături de poeții români mai cunoscuți (Vasile Alecsandri)¹³³.

Având în vedere destinația sa, ni se pare firesc ca în ziar să abunde rubricile pe teme de interes feminin: “Despre femeile române”¹³⁴, “Costumul femeilor”¹³⁵, “Drepturile femeii”¹³⁶, “Un episcop despre femei”¹³⁷, “Despre femei”¹³⁸.

Absența semnăturilor de la finalul articolelor ne determină să considerăm apariția acestui ziar o nouă tentativă masculină de a dinamiza feminismul ardelean, într-o etapă în care se încerca receptarea ideologiei feministe așa cum o propunea mișcarea universală. Încetarea activității după primul an de apariție se poate explica prin slaba receptare de care s-a bucurat noul gen de presă

¹²⁸ “Femeia și familia”, I, 1903, nr. 3, p. 17.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ “Femeia și familia”, I, 1903, nr. 5, p. 33.

¹³¹ “Femeia și familia”, I, 1903, nr. 6, p. 42.

¹³² “Femeia și familia”, I, 1903, nr. 9, p. 65.

¹³³ “Femeia și familia”, I, 1903, nr. 4, p. 25.

¹³⁴ “Femeia și familia”, I, 1903, nr. 3, p. 21-22.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ “Femeia și familia”, I, 1903, nr. 4, p. 31.

¹³⁷ “Femeia și familia”, I, 1903, nr. 5, p. 38.

¹³⁸ “Femeia și familia”, I, 1903, nr. 8, p. 62-63.

în rândul cititoarelor, în condițiile în care feminismul ardelean continua să refuze emanciparea reală.

Încercarea de a familiariza mișcarea din Transilvania cu componentele specifice emancipării feministe, de a o diversifica, eliberând-o din tiparele impuse de național, este tot mai evidentă în primele două decenii ale secolului al XX-lea. Așa se explică faptul că aproape toate ziarele oferă un spațiu mai mare problemelor feminismului. Începând cu 1911 Tribuna consacră duminical o rubrică permanentă-”Povestiri de femei”-sub îngrijirea Marilenei Bocu¹³⁹ unde sunt publicate articole care să intereseze cititoarele și în același timp să le dezvolte spiritul emancipării. Majoritatea lor urmăreau familiarizarea ardelențelor cu moda¹⁴⁰ dar atrăgeau atenția și în ceea ce privește *Proporțiile îngrijorătoare ale luxului*¹⁴¹ altele încercau educarea sentimentelor maternelor¹⁴² sau dezvoltarea propriei personalități apelând la cultură¹⁴³. Preocuparea pentru emanciparea femeii presupunea și popularizarea activității desfășurate de reuniunile de femei¹⁴⁴ și a personalităților feministe¹⁴⁵. Rezultatele deosebite obținute de *Reuniunea femeilor române din Hunedoara* în promovarea portului național românesc a făcut ca rubrica să găzduiască un serial pe tema “Portului popular” sub semnătura Victoriei Erdely¹⁴⁶. Articole precum *Ce este arta*

¹³⁹ “Tribuna”, XV, 1911, nr. 41, p. 7.

¹⁴⁰ *Mărgăritarele unei artiste* în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 172, p. 4-5; *Elegantele* în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 161, p. 8; *Încoronarea regelui și a reginei Angliei-Rochiile și bijuteriile femeilor*, în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 128, p. 6; *Rochia-pantaloni și modelele verei*, în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 95, p. 7-8; *Eleganța și simplitatea*, în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 81, p. 10; *Moda: pălăriile, rochiile și pantofii*, în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 53, p. 6-7.

¹⁴¹ “Tribuna”, XV, 1911, nr. 76, din 3/6. IV, p. 6.

¹⁴² *Academia cumințeniei*, în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 41, p. 6; *Spiritul femeilor*, în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 56, p. 6; *Mama și fiul*, în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 65, p. 5; *Cum iubim* în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 101, p.4-5.

¹⁴³ *Biblioteca unei femei moderne*, în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 111, p. 6; *Voltaire și femeile*, în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 178, p. 9.

¹⁴⁴ *Femei la lucru* în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 59, p. 5.

¹⁴⁵ *Minerva Cosma*, în “Tribuna”, XV, 1911, nr. 47, p. 5.

¹⁴⁶ Vezi “Tribuna”, XV, 1911, nr. 171, p. 4; nr. 172, p. 3-4; nr. 173, p. 6; nr. 174, p. 5; nr. 175, p. 7.

națională?¹⁴⁷ sau *Poezia portului național*¹⁴⁸ se constituiau în tot atâtea apeluri la autenticitate lansate femeilor române. Rolul reuniunilor feministe în propagarea noii ideologii este ilustrat și de faptul că protagonistele rubricii sunt figuri reprezentative ale *Reuniunii femeilor române din Arad* (Marilena Bocu) și ale celei hunedorene (Victoria Erdely). Astfel că nu ne surprinde moderația cu care este abordată problematica, evitându-se aspectele emancipării politice. Atragerea femeii spre mișcarea ce urmărea propria ei emancipare a fost gândită pe două coordonate: una care viza informarea ei cu rezultatele obținute pe plan universal și o a doua prin care s-a încercat întregirea educației ei. Pentru această nouă orientare este emblematic un articol apărut la sfârșitul secolului trecut în “Dreptatea” care propunea ca “Foișoara Dreptății” să fie numai pentru femei. “Faceți ca națiunile mari care știu că jumătate din ele sunt femei”¹⁴⁹. Până atunci, “Dreptatea” publicase câteva articole ce urmăreau popularizarea mișcării: *Statistica fetelor*¹⁵⁰ sau *Ceva despre calitățile spirituale ale femeilor*: “chestiunea emancipării femeii e o chestiune eminent socială. Aceasta din acel simplu motiv că dintre locuitorii Europei mai mult de jumătate sunt femei”¹⁵¹. Pe aceleași coordonate se înscria intenția lui P. Barițiu de a edita la Cluj “Revista română” în care a doua parte “Jurnalul damelor” să cuprindă articole pe teme feministe sub semnătura mai multor “dame de elită din Cluj și țară”¹⁵².

Ideologia feministă continuă și în această etapă unele teme mai vechi, tributare concepției culturalizante, dar acestea nu mai sunt generale sau reprezentative. În acest mod surprinzător apar și voci care resping emanciparea reală într-un spirit conservatorist, care consideră “absurdă” educația ce-și propune emanciparea fetelor, limitând cadrele necesare acestei educații la cercul îngust

¹⁴⁷ “Tribuna”, XV, 1911, nr. 183, p. 6-7.

¹⁴⁸ “Tribuna”, XV, 1911, nr. 189, p. 4-5.

¹⁴⁹ “Dreptatea”, II, 1895, nr. 254, p. 1.

¹⁵⁰ “Dreptatea”, II, 1895, nr. 135, p. 6.

¹⁵¹ “Dreptatea”, IV, 1897, nr. 29, p. 1-2 și nr. 30, p. 1-2.

¹⁵² “Tribuna”, XV, 1911, nr. 120, p. 3.

al familiei, "sub privegherea mamei, care singură are chemarea sufletească și experiența necesară pentru aceasta"¹⁵³. Singura publicație a vremii care pledează pentru emanciparea politică a femeii este "Veteranul": "Poporul român ar da un frumos exemplu dacă cu prima ocazie când s-ar convoca prima constituantă ar înscrie în constituție și dreptul electoral pentru femeile române"¹⁵⁴.

Chiar și în pragul secolului al XX-lea, președinta *Reuniunii femeilor române din Blaj* vorbind despre "curentul de emancipare a femeilor" constată că: "cercul de activitate al femeii e frumos precizat de legea creștină și că numai în spirit creștinesc lucrând, poate fi femeia folositoare societății"¹⁵⁵. Aceeași idee o susține și administratorul parohiei greco-catolice din Blaj, Simeon Zehan, motivându-și opțiunea pentru această cale a emancipării printr-un exemplu luat din presa americană. Pentru concursul lansat pe tema "De la creșterea femeilor atârnă viitorul familiei și al societății omenеști" premiul a fost oferit răspunsului care cerea ca fetele să fie creștine și să primească o bună educație elementară¹⁵⁶.

La început de secol publicistica feministă își asumă tot mai mult rolul de îndrumătoare a numeroaselor reuniuni constituite în Transilvania, în intenția unificării acțiunii lor sociale și naționale. Anul 1900 a prilejuit și aniversarea jubileului a 50 de ani de la înființarea *Reuniunii femeilor române din Brașov*, moment de bilanț ce a relevat și o experiență, dar și tendința de orientare a reuniunilor de femei în acord cu necesitățile mișcării naționale, ale vieții politice contemporane. În mod semnificativ Maria Baiulescu a prezentat cu acest prilej conferința *Misiunea femeii române*¹⁵⁷, urmărind să asigure un caracter unitar, ideologic și tactic mișcării. Ca și în perioada anterioară, publicistica românească a oferit un spațiu larg feminismului european sau mondial, acordând un loc preponderent emancipării social politice

¹⁵³ *Educația fetelor* în "Familia", XXXVI, 1900, nr. 5, p. 56.

¹⁵⁴ Vezi articolul reluat în "Tribuna", XIV, 1910, nr. 201, p. 6.

¹⁵⁵ "Unirea", X, 1900, nr. 44, p. 373.

¹⁵⁶ "Unirea", XIII, 1903, nr. 5, p. 51.

¹⁵⁷ Fragmente din lucrare în "Familia", XXXVI, 1901, nr. 6, p. 61-63.

a femeii, chiar dacă autorii, de cele mai multe ori bărbați, nu împărtășesc întotdeauna aceste idealuri. Emil Degar combate în paginile “Familiei” ideile lui John Stuart Mill despre emanciparea politică și socială a femeilor, chiar dacă recunoaște că “emanciparea politică a femeii e fluxul firesc al emancipării ei sociale”¹⁵⁸. Deși recunoaște că expresii precum “nu-i nevoie să dăm învățătură fetelor, n-au trebuință de multă procopseală” produc ilaritate, iar tot mai multe școli își vor deschide porțile și pentru femei, asigurându-le “carriere corespunzătoare puterilor lor intelectuale și fizice”, Silviu Beșan insista în “prima și cea mai sfântă datorie (care) o leagă pe femeie de căminul casei; căreia nu-i este dată această posibilitate, are dreptul să-și urmeze vocațiunii punându-și la încercare puterile pe terenul unde se poate valida conform firii sexului său”¹⁵⁹. Dar în condițiile regimului dualist, se impune idealul emancipării în favoarea educației naționale, a întăririi conștiinței și solidarității naționale. Publicistica lansează repetate apeluri către femei pentru susținerea asociațiilor cu caracter național (*Astra*, *Societatea pentru fond de teatru român*, *Reuniunile de femei*) în vederea unei educații naționale, românești a fetelor¹⁶⁰. În mod deosebit se făcea apel la susținerea școlilor românești, pentru că “nu este vorba de una ori de altă școală românească de fete, ci de fortificarea spiritului și vieții românești din aceste părți”¹⁶¹. Îndemnul la frecventarea școlilor românești era îndemnul la consolidarea culturii naționale: “fiecare neam numai așa poate prospera, dacă își are toate instituțiile sale naționale, căci poate fi școala străină cât de bună (...) adevărata cultură românească nu va putea primi nici fiul nici fiica din izvorul de învățământ străin”¹⁶².

Alături de modelele străine relevate de mișcarea feministă

¹⁵⁸ Emil Degar, *Emanciparea politică a femeii*, în “Familia”, XXXVIII, 1902, nr. 11, p. 127.

¹⁵⁹ “Biserica și școala”, XXXVIII, 1914, nr. 11, p. 85.

¹⁶⁰ Spinuca Urzicescu, *La educațiunea fetelor noastre*, în “Familia”, XXXVIII, 1902, nr. 43, p. 512.

¹⁶¹ “Românul”, I, 1911, nr. 164, p. 5.

¹⁶² “Românul”, I, 1911, nr. 162, p. 5.

internațională, publicistica ardeleană dă o largă publicitate și feminismului din România, nu lipsită, desigur, de semnificații naționale, ilustrând valoarea de model general național a manifestărilor culturale sau politice din România pentru românii din monarhia dualistă (Constanța de Dunca Schiau, *Feminismul în România*)¹⁶³.

Fără a renunța la idealurile culturalizante, în a doua etapă a feminismului românesc din Transilvania distingem o tendință de politizare a publicisticii de această natură, învederând angajarea mai strânsă a militantismului feminist în viața social-politică și în primul rând în mișcarea națională. Problematika emancipării femeii dobândește un pronunțat caracter național, ideologia acesteia slujind direct idealurile mișcării pentru libertate și unitate națională, ceea ce plasează pe un plan secundar ideile de emancipare socială și politică afirmate de mișcarea internațională. Fără să abandoneze ideea în sine a emancipării femeii, postulând-o ca o necesitate a progresului civilizației, ideologia respectivă o condiționează de emanciparea prealabilă a națiunii, la care este chemată să contribuie și mișcarea femeilor.

Într-un sistem de priorități nemărturisit, dar presupus implicit, emanciparea reală a femeii poate fi realizată numai după eliberarea deplină a națiunii, în condiții social-politice de libertate, ce le poate asigura alcătuirea statală modernă, respectiv statul național.

De la idealurile culturalizante ale începuturilor ce postulau educația femeii ca supremul mijloc și obiectiv al eliberării acesteia, până la emanciparea națională și social-politică, ideologia feminismului românesc din Transilvania a parcurs o evoluție interesantă, nu lipsită de sinuozități sau replieri, ce reflectă stadiile ce le-a traversat mișcarea femeilor, respectiv organizarea și activitatea reuniunilor de femei al căror îndreptar s-a dovedit și a fost publicistica feministă.

În același timp ea a dat un nou conținut ideologiei naționale, dezvoltând-o cu o nouă componentă, nu lipsită de

¹⁶³ "Familia", XL, 1904, nr. 49, p. 584-586.

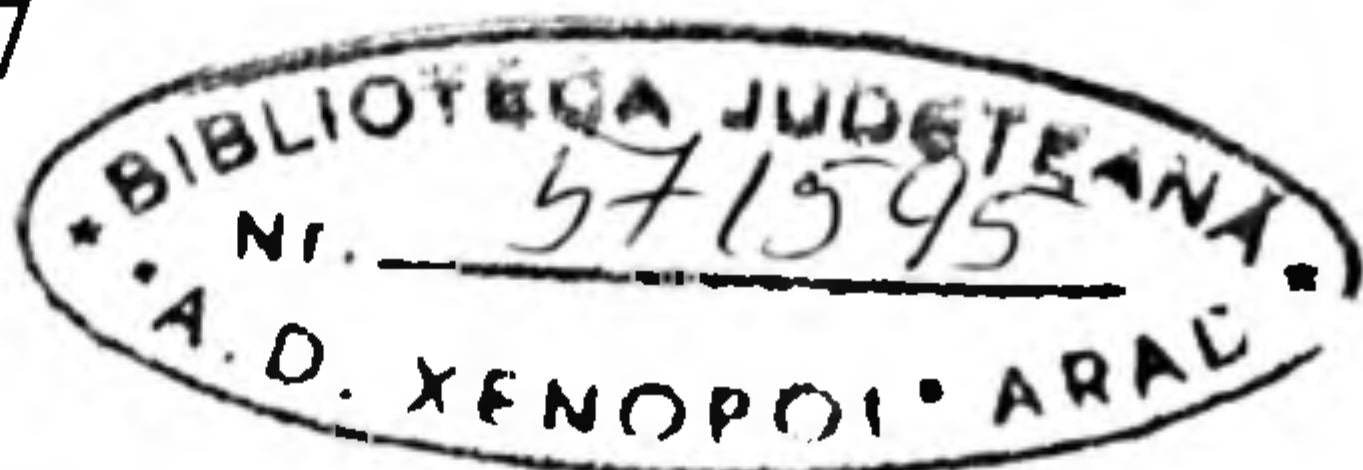
importanță, cu o problematică ce s-a conturat cu deosebită claritate pe durata a peste șase decenii. Relația dintre ideologia feminismului și ideologia națională nu poate fi respinsă, a doua încorporând în mod evident pe cea dintâi tot așa cum mișcarea națională și-a asociat mișcarea feministă ca o componentă și ipostază de mare valoare și cu pondere însemnată. Ideologia feministă, așa cum o dezvoltă publicistica, demonstrează asimilarea ideilor romantismului politic, ale liberalismului și naționalismului modern în cercuri tot mai largi ale societății românești, adeziunea acesteia la idealurile democratice ale epocii.

GENEZA MIȘCĂRII FEMINISTE ROMÂNEȘTI
DIN TRANSILVANIA
ÎNFIINȚAREA REUNIUNII FEMEILOR ROMÂNE
DIN BRASOV

Modernizarea spiritului public și a moravurilor la români, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea aduce cu sine problema libertății femeii, a instrucției, a educației, în general a cultivării sale, dezbătute sporadic, în literatura iluministă românească. Alexandru Duțu¹ semnala câteva timide încercări de abordare a subiectului în epoca Luminilor în Principate, iar în Transilvania, didacticele scrieri moralicești și “Foaie pentru minte, inimă și literatură” au consacrat spațiu și unei atari problematici.

Despre o mișcare feministă în Transilvania, comparabilă ca fenomen social cu cea similară europeană, nu putem vorbi decât din a doua jumătate a secolului trecut, când reprezintă o direcție în spiritul public ardelean, o manifestare puternic individualizată în viața socială și națională. Ca fenomen social, mișcarea feministă își are originile, ca și în Europa de altfel, în scopuri filantropice și umanitare, evoluând apoi până la asociaționismul de tip modern, fundamentat pe criterii social-profesionale sau naționale. Începutul fenomenului se plasează în atmosfera de emulație națională de după revoluția pașoptistă care, aidoma Franței, a ilustrat potențialul social și național pe care-l reprezintă femeile, aducând în prima scenă câteva personalități feminine. Impactul revoluției asupra societății românești a stimulat și manifestarea femeilor în sens național. “Abia se liniștiseră valurile menționaților ani și damele române din Brașov, pătrunse de nobilul simț că precum fiecare individ așa și fiecare societate este datoră să contribuie la înaintarea și înflorirea națiunii sale prin mijloacele ce-i stau la dispoziție, se adunară și se consultară între sine, cum ar putea

¹ Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, Editura pentru literatură, 1968, p.312.

să ușureze în câțva soarta cea tristă în care se află mulțimea de orfani privați de părinți prin cruzimile războiului de curând finit”². Din cei 40.000 de morți la cât s-au estimat pierderile românilor în revoluție, “cel puțin al 4-lea era tată de familie, cu a cărei moarte familia și-a pierdut susținătorul ei”³.

Inițiativa asocierii feminine aparține burgheziei române brașovene, impulsionată de activitatea cărturarilor vremii: George Barițiu, Iacob și Andrei Mureșan. “Ajutate în consfătuirile lor prin bărbații de renume și capacitate, cari se aflau în Brașov... Ioan Maiorescu, Aron Florian, Ioan Popasu, George Barițiu, Andrei și Iacob Mureșan, Gavril Munteanu, damele române brașovene concep salutara idee de a forma între sine o reuniune”⁴. În amintirile sale din 1887⁵, Barițiu considera înființarea Reuniunii un rezultat al unor “conveniri particulare” și al “Corespondenței purtate între bărbații noștri literați aflați în deputațiunea din Viena cu cei din Sibiu și Brașov”. Asemenea “conveniri particulare” s-au desfășurat în casa lui Iacob Mureșianu și au participat Florian Aaron, Ioan Maiorescu și Barițiu, veniți “să discute chestiunea orfanelor revoluției”. În amintirile sale din 1870 referitoare la Reuniune, Barițiu prezintă inițiativa înființării societății ca rod al inițiativei colective a fruntașilor români⁶. În scrisorile adresate lui Timotei Cipariu, Iacob Mureșan își arogă meritul de a fi inspiratorul și organizatorul Reuniunii⁷.

La întrunirea din 15 decembrie 1849 când “se porni cu o bază de statute la guvern să ne deie voie la adunare”⁸ Maria Nicolau, la îndemnul ginerelui său Iacob Mureșan a lansat un apel:

² Arhivele Statului Brașov. Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 5461

³ T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, ediția a 2-a, vol. I, Sibiu, 1904, p.674.

⁴ Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 5461

⁵ George Barițiu, *Suvenire la Reuniunea femeilor române din Brașov*. în “Transilvania”, XVIII, 1887, nt. 5-6, p. 38.

⁶ Idem, *Reuniunea femeilor române din Brașov*, în “Transilvania”, III, 1870, nr. 2, p.23.

⁷ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond *Timotei Cipariu*, doc. nr.1868, 1870-1871, 1873, 1877, 1879, 1880-1882, 2120-2121.

⁸ Idem, doc. nr. 1875.

“Surorilor române! Pe lângă grijile casnice care ne ocupă, ne mai înfățișează veacul în care trăim o altă sfântă datorie... Suspinând dimpreună cu toate surorile noastre pentru jertfele suferite... se cade să punem și noi o jertfă pe altarul națiunii. Să dăm și noi dovezi la lume că bărbații noștri care au făcut atâtea jertfe pentru națiune, au de-a dreapta lor soții demne. Să dăm dovezi la națiunile străine că clasa cea mai cultivată a damelor române cunoaște și simțește dimpreună cu bărbații săi trebuințele națiunii”⁹.

Scopul Reuniunii ce urma a fi întemeiată, mărturisit în *Apel*, era unul caritabil- de a ajuta orfanele revoluției- căruia i s-a asociat dintru început unul instructiv, urmărind ridicarea culturală a femeii române: “Voim a fonda o Asociație sau Reuniune de dame române, după pilda altor dame europene, cu scopul de a ocroti fetițele orfane și sărace, dar cugetul nostru, este de a înființa școlală pentru o mai solidă creștere a fetițelor noastre, așezăminte de creștere a fetițelor române în mai multe părți locuite de români, fără deosebire de confesiune”¹⁰. Apelul a fost însoțit de o listă de subscripție pentru strângerea primelor fonduri necesare, intrarea în Asociație implicând și donarea unei sume de bani, al cărui quantum era benevol. Audiența de care s-a bucurat apelul în rândul femeilor române a dus la înscrierea a 80 de membre, cu sume ce variau între 1 și 100 florini. Suma totală colectată a fost de 971 florini, din rândul donatoarelor distingându-se prin sumele donate: Zoîța I. Iuga, Ana P. Orghidan, Stana Bergasoglu cu câte 100 de florini. Sofia von Wohlgemuth, soția guvernatorului Transilvaniei cu 50 de florini, Ecaterina G. Ioana, Ecaterina Bucur Pop, Stanca A. Corbu, Zamfira G. Iuga, Maria G. David, Zoîța N. Voinescu, Maria G. Nicolau, Maria Sterio, Maria D. Nicolau, Elena M. Mincu, Anastasia M. Flustureanu, Parasceva G. Nica, Anna Th. Stamboli, Agnesia H.

⁹ Maria Nicolau, *Comtu public al Fondului Reuniunii spre ajutorul creșterii fetițelor orfane și actele acesteia*, Partea I, pentru anul I și II, Brașov, 1853, p. 63-64 (În continuare Maria Nicolau, *Comptu public...*).

¹⁰ Maria Baiulescu, *Reuniunea femeilor române din Ardeal*, în “Boabe de grâu”, I, 1930, nr. 1, p.602.

Genoviciu, Elena D. Arseniu, Paraschiva Telcu, Sofia I. Alessiu, Elena Z. Nicolaeu, Ecaterina H. Moraitu, Agapia N. Demeter, Maria Sava Ermeenli, Elena G.C. Ioanu, Carolina G. Orghidanu, Ecaterina M. Milea, Elena G. Ioanide, Elena V. Bureția, Zoia Petricu, Eufrosica I. Leca, Sevastia I. Mureșianu, Luisa G. H. Ciurcu, Ecaterina T. Simeone, Maria G. Barițiu, Maria R. Radoviciu, Maria T. Branu, Zoia T. Ciurcu, Maria Secăreanu și Ana I. Florian cu sume între 10 - 20 florini¹¹.

Animate de reușita acțiunii, organizatoarele au format un comitet (Maria Nicolau, Zoia Iuga și Ana Rudolf Orghidan) care a înaintat la 10 februarie 1850, o petiție guvernatorului Transilvaniei, Ludwig von Wohlgemuth, prin care au solicitat aprobarea pentru funcționarea unei societăți “de femei române pentru ajutorul creșterii fetițelor scăpătate cu totul”, dar în primul rând și deocamdată numai a orfanelor din timpul revoluției¹². O cerere similară, semnată Maria Nicolau, Zamfira Georgiu Iuga și Ana Th. Stamboli, a fost trimisă soției guvernatorului, Sofia von Wohlgemuth pe sprijinul căreia se conta, dată fiind prezența ei printre primele donatoare¹³. Petițiile și-au atins scopul pentru care au fost trimise. Astfel, la 19 martie 1850, guvernul Transilvaniei a aprobat întemeierea Reuniunii, solicitând trimiterea statutelor spre avizare¹⁴, iar petiția trimisă Sofiei von Wohlgemuth a primit următorul răspuns: “Doresc din inimă ca institutul filantropic ce cugetați a-l întemeia în favoarea orfanelor române să sporească cu cel mai bun succes, că așa după veacuri să se poată aminti și binecuvânta cu o dulce mulțumire numele tuturor acelor femei din sânul națiunii române care astăzi, cu un sentiment mărimimos au pus piatra fundamentală la viitorul institut”¹⁵.

Ca urmare, la 12/24 martie 1850 s-a organizat la Brașov

¹¹ Maria Nicolau, *Comptu public...*, p. 65-67. ,

¹² *Ibidem.* p. 67-71.

¹³ Mircea Băltescu, *Contribuții la istoricul femeilor române din Brașov*, în “Cumidava”, I, 1967, p. 195.

¹⁴ Maria Baiulescu, *Jubileul Reuniunii femeilor române*, în “Gazeta Transilvaniei”, LXIV, 1901, nr. 26, din 4/17 februarie.

¹⁵ Maria Nicolau, *Comptu public...*, p. 72-73.

adunarea constitutivă a Reuniunii în prezența a 42 de fruntașe ale mișcării din rândul cărora s-a format primul comitet de conducere: Maria Nicolau - președintă, Zoîța T. Ciurcu - secretară, Ana Rudolf Orghidan - casieră și Zoîța Iuga, Zoîța Dima, Maria Sterio, Stana Corbu, Paraschiva Teclu, Ecaterina Bucur Pop, Zoîța Petricu, Agnes Ghenovici, și Luiza Ciurcu membre¹⁶. La ședința din 16/28 martie 1850 s-au adoptat statutele de funcționare ale societății, care urmau a fi înaintate forurilor superioare spre aprobare¹⁷. Compuse din 12 paragrafe, statutele expuneau numele¹⁸ și scopul asociației¹⁹, structura sa organizatorică și funcțională, modul de administrare a mijloacelor financiare, posibilitățile de ajutorare. Conform prevederilor statutare, se constituia un comitet de conducere pentru “a cârmui treburile cu mai mare progres... spre sporirea folosului ei”²⁰ format din o președintă, o casieră, două secretare și opt membre, iar “pentru afacerile scripturistice” Iacob Mureșan²¹.

În sarcina acestui comitet intra cunoașterea numărului și a stării orfanelor, stabilirea ordinei și cuantumului ajutoarelor. Privitor la activitatea desfășurată, comitetul avea obligația de a

¹⁶ *Ibidem*, p. 74-76; vezi și M. Băltescu, *op. cit.*, p. 196; Constantin Căzănișcanu, *Știri privitoare la activitatea unei asociații transilvane create în urma revoluției române de la 1848-1849*, în “Studii”, XVI, 1973, p. 500.

¹⁷ Constantin Căzănișcanu, *op. cit.*, p. 501.

¹⁸ *Statute pentru Reuniunea femeilor române spre ajutorul creșterii fetițelor orfane, sărace și mai întâi al acelor fetițe române ale căror părinți au căzut în revoluțiunea maghiaro-transilvană din anii 1848 și 1849*. Apud Maria Nicolau, *Comptu public*, p. 79-83.

¹⁹ Paragraful 1 al Statutelor precizează scopul Asociației: “Noi, subsemnatele, cugetând la tristele urme ce războiul civil au lăsat în Transilvania, privind la mulțimea orfanilor români ai căror părinți au căzut prin furia războiului trecut, și știind că națiunea noastră este cea mai lipsită de așezăminte binefăcătoare, ținând și la nobilul scop de a putea mijloci o creștere mai solidă și mai potivită cu timpul de față pentru partea femeiască mai scăpată ne-am unit într-o societate cu scopul de a ajuta după putință creșterea fetițelor române mai sărace, și mai întâi a acelor care au devenit orfane prin moartea părinților lor în decursul războiului civil transilvano-ungar în 1848-1849, *Ibidem*, p. 79.

²⁰ *Ibidem*, p. 80.

²¹ Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 5461

depune anual două rapoarte de activitate (unul în iunie și altul la sfârșitul anului), cel anual urmând a fi publicat. Ajutoarele care se puteau acorda erau fie în bani fie în natură. Cât privește mijloacele financiare, se prevedea că ele vor rămâne neatinse, întrebuintându-se numai interesele ce vor veni din capitalele date de dobândă”²². Din aceste sume, trei părți puteau fi întrebuintate pentru ajutorul orfanelor, iar a patra parte se depunea la fondul de bază alături de “colectele naturale ce se vor preface în bani”. Colectele de îmbrăcăminte și cărți pentru învățat se împărțeau orfanelor. Statutele prevedeau și posibilitatea schimbării destinației inițiale a fondurilor societății, propunându-și să treacă la ridicarea unor “așezăminte filantropice de creștere și învățatură a săracilor în toate ramurile atingătoare de sexul feminin”²³, pentru orfanele lipsite de ambii părinți. Modificarea statutelor putea fi însă făcută numai cu o majoritate “precumpănitoare”. În conformitate cu paragraful trei al Statutelor și în semn de recunoștință pentru sprijinul pe care l-a acordat mișcării, Sofia von Wohlgemuth a fost numită “patroană binefăcătoare”.

O solicitare similară “însărcinarea de stimată patroană a reuniunii” a fost înaintată doamnei Hurmuzachi având în vedere “rara creștere ce ai dat-o fiilor și fiicelor Domniei Tale, devotațiunea care ai consfințit națiunii noastre prin păstrarea simțului național între dâșii”²⁴.

După aprobarea statutelor la 21 octombrie 1850 de guvernatorul Transilvaniei, Reuniunea a trimis (în 20 decembrie) întregii români apelul *Adresare către femeile cele iubitoare omenie*, însoțit de instrucțiuni pentru colectarea sumelor de bani către femeile din diferite regiuni ale Transilvaniei²⁵. Era explicat aici modul de ajutorare al Reuniunii: “Spre a putea conlucra la scopul Reuniunii cu mai mare înlesnire, vă rugăm să faceți adunare de la femeile române din jur și să vă întemeiați un comitet

²² Maria Nicolau, *Comptu public*, p. 82.

²³ *Ibidem*, p. 83.

²⁴ Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 4210.

²⁵ Maria Nicolau, *Comptu public*, p. 85-86.

filial... care să împrötoceleze colectele făcute și să îndemne în jurul său la acest scop”²⁶ ca și rolul educației femeii în ansamblul dezvoltării sociale: “cât de mult depinde fericirea națiunii și a statului de la buna creștere casnică, care i-a dat o direcțiune socială între noi, ea totuși, cerințele veacului de acum așteaptă o mai mare perfecțiune care pentru partea mai scăpătată în mijlocul națiunii noastre până acum a fost în total neposibilă”²⁷. Apelul sintetizează mobilul național al Reuniunii, nemărturisit în statute, prin înlăturarea particularismului regional în favoarea caracterului național, în ideea existentă încă de la organizare de a se constitui într-o instituție națională a tuturor românilor. Mijlocul prin care Reuniunea intenționa extinderea influenței ei la scară națională era constituirea de filiale. Activitatea desfășurată de Reuniune în acest scop a cunoscut oarecari succese la Blaj, în această fază acțiunea pentru constituirea unui asemenea comitet la Sibiu eșuând. Pentru reușita acțiunii la Blaj au fost atrase de partea mișcării doamnele Moroșanu și Ladai care urmau să anunțe hotărârea de a înființa un comitet filial²⁸, așa cum era prevăzut în Statute.

Ecolul favorabil al acțiunii a sporit numărul celor care au contribuit la susținerea Reuniunii, între fruntași situându-se și familiile foștilor pașoptiști: Iuga, Maiorescu, Mureșan, Secăreanu, Barițiu, Ciurcu, Teclu, Cepescu și Dima din Brașov, dar și din Banat și restul Transilvaniei: Aaron Florian, Vasile Pop, Pavel Vasici, Al. Sterca Șuluțiu, Șt. Moldovan și alții. Inițiativa brașoveană s-a bucurat de același răsunset pe întreg teritoriul locuit de români, de unde s-au trimis importante sume pentru fondul noului așezământ național: revoluționarul Aron Pumnul și doamna Emilia Porumbescu din Bucovina, doamna Eva Moldovan care printr-o scrisoare informează asupra adeziunii femeilor din Deva. Scrisori de adeziune sosesc din București, Lugoj, Năsăud, Târgu

²⁶ Mircea Băltescu, *op. cit.*, p. 198.

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond *Timotei Cipariu*, doc. nr. 1873, 1875.

Mureș, Sibiu²⁹. Caracterul național al acțiunii rezultă și din analiza susținătorilor Reuniunii, care depășesc zona transilvană. Astfel, din Banat, aderă Iuliana Maniu, Ecaterina și Iova Popovici, Petru Cermena; din Țara Românească N. N. Rucăreanu Zinca, Maior Stoica, Teodorița Băbeanu, Raluca Ion Gherasim; din Bucovina Eliza Sturdza, Ecaterina Aron Pumnul, Veniamin Iliuț și Constantin Hurmuzachi³⁰. Ultimul a trimis succesiv importante sume de bani colectate de la familie și alți români bucovineni³¹. În egală măsură, inițiativa brașoveană a fost susținută financiar și de românii aflați în străinătate: Ifigenia von Sina și Carolina Dumovici din Viena, Nicolae Naghi, Petru și Iuliana Mocioni din Pesta³². Acesteia din urmă i se face propunerea de a deveni protectoarea reuniunii, dar refuză de teama că datorită vârstei nu-și va putea îndeplini obligațiile. În scrisoarea de răspuns pe care o adresează își exprimă “o îndoită bucurie, și plăcere: întâi, pentru că scopul acestei întreprinderi e creștin, național, sfânt; a doua pentru că s-a deșteptat simțul național în numele fiilor români”³³.

Mișcarea a fost sprijinită și de domnii Moldovei și al Țării Românești ca urmare a apelului lansat de Maria Nicolau în virtutea străvechii conștiințe a originii comune: “Acel nume mare ce purtați, inima cea mult ajutătoare de sărăcime, răsună și peste Munții Carpați în patria noastră”³⁴. Caracterul național al Reuniunii este ilustrat și de proveniența geografică a membrilor Reuniunii. În 1852 cei 265 membri s-au recrutat din 47 localități sau ținuturi ale Transilvaniei, cei mai numeroși fiind din Brașov (82), Lugoj (13), Roșia Montană (12), Pecica, Sibiu (10), Deva, Zlatna, Timișoara, Arad, Dej (9), Abrud (8)³⁵.

Un rol important în susținerea Reuniunii a revenit episcopilor

²⁹ George Barițiu, *Reuniunea femeilor române din Brașov*, p. 24 și M. Băltescu, *op. cit.*, p. 199-200.

³⁰ Maria Nicolau, *Comptu public...*, p. 37-40.

³¹ Mircea Băltescu, *op. cit.*, p. 200.

³² Constantin Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 504

³³ Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 4390

³⁴ Mircea Băltescu, *op. cit.*, p. 201.

³⁵ Maria Nicolau, *Comptu public...*, p. 43-60.

Al. Sterca Șuluțiu³⁶, Andrei Șaguna³⁷, Vasile Erdeli³⁸ protopopilor Grigore Mihali și Ștefănescu Bilțin și arhimandritului Aradului, Patriciu Popescu³⁹. Scrisoarea adresată episcopului ortodox Andrei Șaguna solicita “un sfat părintesc ținătoriu la ușurătatea de mijloace prin care am putea mai cu mare spor răspunde scopului acesta sfânt”, dar și “a ne mijloci o colecție generală în folosul orfelinelor prin organele eclesiastice subordonale și în dieceză”⁴⁰. Un articol publicat în *Gazeta Transilvaniei* din 1851 explică insuccesul încercării de a ralia la acțiunea reuniunii brașovene femeile din partea Clujului prin indiferența preoților români care nu au desfășurat o propagandă corespunzătoare⁴¹. La aniversarea a 50 de ani de existență a Reuniunii, Elena A. Mureșianu sublinia în discursul său acest caracter național al organizației: “Reuniunea nu a fost o însoțire locală brașoveană, ci a fost înființată pentru toți românii din Monarhie cu menirea de a fi pentru toți un izvor de sprijin reciproc și de iubire frățească”⁴². Ideea reapare cinci ani mai târziu în ziarul “Drapelul” care aduce în sprijinul caracterului național al Reuniunii exemplul dat prin subvenționarea școlilor din Sibiu, Câmpeni și Blaj, alături de școala din Brașov⁴³.

³⁶ Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 4240 Pentru rolul episcopului în susținerea Reuniunii vezi: Ștefan Manciu, *Reuniunea femeilor române din Blaj*, în “Cultura creștină”, XXI, 1941, nr. 7-9, p. 371. În scrisoarea din 25 octombrie 1851 prin care comunică donația de 50 de florini episcopul Șuluțiu scria: “nobila întreprindere a Reuniunii femeilor pentru creșterea orfancilor nu o pot cu destule cuvinte mări”, vezi și “Gazeta Transilvaniei”, XIV, 1851, p. 353-354. Ca urmare a circularii episcopului blăjean mai mulți canonici au făcut donații Reuniunii. “Gazeta Transilvaniei”, XV, 1852, p. 117.

³⁷ Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 4190 și 4202.

³⁸ Episcopul greco-catolic de Oradea, Vasile Erdeli a donat Reuniunii 200 florini. “Gazeta Transilvaniei”, XIV, 1851, p. 302; XVIII, 1855, p. 330. Capitlul român din Oradea a donat Reuniunii 50 florini. Vezi Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 4212 și “Gazeta Transilvaniei”, XV, 1852, p. 121.

³⁹ Arhimandritul donează Reuniunii 40 florini iar în urma colectei inițiate în dieceză adună în folosul Reuniunii 497 florini 20 Kr. Vezi Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 4336 și “Gazeta Transilvaniei” XIV, 1851, p. 370 respectiv XV, 1852, p. 177-178.

⁴⁰ Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 4190.

⁴¹ “Gazeta Transilvaniei”, XIV, 1851, p. 151.

⁴² “Gazeta Transilvaniei”, 1901, nr. 26, din 4/17 februarie.

⁴³ “Drapelul”, VI, 1906, nr. 27, din 7/20 martie.

Reuniunea brașoveană a impulsionat organizarea de reuniuni în întreaga românie. "Gazeta Transilvaniei" publica știri despre proiectele de reuniuni din diferite zone. Astfel, G. M. Seini, din Satu-Mare anunță încercarea de a se constitui în localitatea sa o reuniune a femeilor române după modelul celei brașovene. Până atunci însă se angajează în susținerea Reuniunii de la Brașov⁴⁴.

În activitatea de susținere a Reuniunii s-a implicat întreaga românie. Sumele de bani trimise pe adresa Reuniunii brașovene confirmă colectele organizate în Arad⁴⁵, Bistrița⁴⁶, Târgu Mureș⁴⁷, Dej⁴⁸, Zlatna⁴⁹, Gherla⁵⁰, Deva⁵¹, Blaj⁵², Timișoara⁵³, Hunedoara⁵⁴, Turda⁵⁵, Rășinari⁵⁶, Abrud, Zlatna⁵⁷ dar și la sate: Reteag⁵⁸, Măderat⁵⁹, Urbea Mare⁶⁰, Sijocalu de Câmpie⁶¹. *Gazeta Transilvaniei* publică știri din Satu-Mare, în care se anunță că în satul Vemort s-a organizat un bal "în folosul cunoscutei noastre Reuniunii"⁶², din părțile Mediașului⁶³, subscripții ale moldovenilor⁶⁴ ale "românilor aflați în străinătate"⁶⁵. Din Cernăuți, profesorul Veniamin

⁴⁴ "Gazeta Transilvaniei", XVII, 1854, p. 241.

⁴⁵ Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 4199 și nr. 4397.

⁴⁶ Idem, doc. nr. 4191.

⁴⁷ Idem, doc. nr. 4196.

⁴⁸ Idem, doc. nr. 4217.

⁴⁹ Idem, doc. nr. 4208 și nr. 4313.

⁵⁰ Idem, doc. nr. 4203.

⁵¹ Idem, doc. nr. 4213, nr. 4224 și nr. 4419.

⁵² Idem, doc. nr. 4279, nr. 4337 și nr. 4424.

⁵³ Idem, doc. nr. 4430.

⁵⁴ Idem, doc. nr. 4440.

⁵⁵ Idem, doc. nr. 4247.

⁵⁶ Idem, doc. nr. 4319.

⁵⁷ Idem, doc. nr. 4313.

⁵⁸ Idem, doc. nr. 4252.

⁵⁹ Idem, doc. nr. 4598 și nr. 4599.

⁶⁰ Idem, doc. nr. 4429.

⁶¹ Idem, doc. nr. 4207.

⁶² "Gazeta Transilvaniei", XIV, 1851, p. 205.

⁶³ "Gazeta Transilvaniei", XIV, 1851, p. 239.

⁶⁴ "Gazeta Transilvaniei", XV, 1852, p. 193, 213; XVI, 1853, p. 314; XVII, 1854, p. 168.

⁶⁵ "Gazeta Transilvaniei", XVI, 1853, p. 127; baronul Simion Sina donează 100 florini "ca o contribuție din partea d-nei Ifigenia Sina la fondul Reuniunii".

Ilitiu trimite 2 florini din argint⁶⁶. iar din Viena “cooperatoriul Nagy M. greco - catolic” a tipărit portretul împărătesei pe care îl trimite spre vânzare, banii rezultați fiind donați Reuniunii⁶⁷. Doamna Floriana Miclia donează 4 florini urmând a deveni membră activă a Reuniunii⁶⁸. Ziarul “Zimbrul” publică donația lui Al. Papiu Ilarian de 15 exemplare din tomul I al *Istoriei Românilor din Dacia Superioară*⁶⁹.

Vreme de 13 ani, *Reuniunea femeilor române din Brașov* a fost singura asociație de femei române din Transilvania și Ungaria. Activitatea desfășurată în acest interval a fost expresia întregii națiuni pe terenul emancipării culturale, singura cale posibilă pusă în slujba emancipării naționale. A fost prima instituție națională care s-a îngrijit de copiii rămași orfani după revoluție, de probleme filantropice, școlare, culturale. Prin activitatea desfășurată, Reuniunea a dezvoltat învățământul pentru fete din Transilvania, a inițiat un larg schimb de opinii între femei pe diferite probleme, antrenându-le în lupta de emancipare politică și culturală. Vorbind despre scopurile Reuniunii, darea de seamă din 1853 sublinia orientarea culturală, valorificarea creației populare, dar și educația în spirit național: “în lucrările Reuniunii să păstrăm cu sfîntenie literele străbunilor noștri români, fiindcă simțim că noi mamele suntem conservatoarele suvenirurilor noastre”⁷⁰. Urmărind emanciparea culturală a femeii, Reuniunea a propagat educarea fetelor din popor și atragerea lor la lupta națională. Factor important al cooperării economice și politice a femeilor din Transilvania, reuniunea a fost un mijloc de solidaritate românească pe linie feminină, în sprijinul acțiunilor naționale. Ideea o exprimă scrisoarea Mariei Nicolau în numele Reuniunii către Timotei Cipariu, în care mulțumește pentru donația de 50 de exemplare din lucrarea *Portare de bună credință între oameni*, tradusă de Cipariu și-l roagă să facă propagandă cauzei Reuniunii:

⁶⁶ Arh. Stat. Brașov, fond *Reuniunii femeilor române*, doc. nr. 4416.

⁶⁷ Idem, doc. nr. 4447.

⁶⁸ Idem, doc. nr. 4469.

⁶⁹ “Zimbrul”, II, 1951, p. 142.

⁷⁰ Maria Nicolau, *Comptu public...*, p.VI.

“că numai jertfele împreunate ne vor pune în stare a ne elupta o creștere și o fericire mai dorită pentru viitorul națiunii și al culturii ei”⁷¹. Se urmărea în egală măsură atragerea bărbaților în sprijinirea scopului urmărit. În memoriile sale, Iacob Mureșanu, unul dintre primii secretari ai Reuniunii, nota: “Scopul de a îndemna și a atrage și partea bărbătească a națiunii române la asemenea Asociațiuni de tot soiul și aceasta se făcu cu tot felul de provocări repetate între marginile națiunii dincoace și dincolo de Carpați, numai sub numele de români fără deosebire confesională atât între femei cât și între bărbați români. Această concordie asociativă a fost propusă și recomandată ca unica și singura condițiune de a se putea înălța și românul prin consfătuiri comune la o activitate atât de puternică și prin ea la cultură”⁷².

La începutul activității sale, Reuniunea și-a îndreptat atenția spre ajutorarea orfanelor și spre organizarea unor instituții școlare la Brașov și Blaj. Pentru realizarea acestui scop, Reuniunea trebuia să-și asigure mijloacele materiale. Drept urmare, strângerea de fonduri a devenit preocuparea de bază în primii ani după constituire. Mijloacele erau multiple: cotizații, donații individuale⁷³ sau colective în bani sau obiecte, organizarea de acțiuni culturale în scopul realizării rosturilor ei filantropice: educația și instrucția orfanelor. În realitate însă, manifestările culturale organizate și-au menținut o pronunțată coloratură politică, fiind puse în slujba emancipării naționale.

Între 1850/1851 și 1857/1858 s-au colectat 20.618,33 florini din care 1.649,40 au fost distribuiți pentru ajutorarea orfanelor și 647,46 pentru achitarea cheltuielilor curente ale asociației. Restul de 18.291,07 florini, reprezentând trei părți din fond a fost alocat “capitalului netangibil”. La acest capital s-a mai adăugat

⁷¹ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond T. Cipariu, doc. nr. 2120-2121.

⁷² *Iacob Mureșianu 1812-1887*, Album comemorativ de A. A. M., Brașov, 1913, p. 23-26.

⁷³ Pentru a stimula participarea la susținerea Reuniunii “Gazeta Transilvanici” publică liste de donatori individuali. Vezi “Gazeta Transilvanici”, XVI, 1853, p. 28, 36, 72, 76, 84, 106, 122, 250, 254, 266, 270, 272, 288, 292, 298, 300, 305, 314, 354, 374.

suma rezultată din valorificarea donațiilor. Astfel, între 1850-1851 și 1857-1858 fondul netangibil al Reuniunii a crescut de aproape 5 ori de la 3840,27 florini la 18.291.07⁷⁴.

În scopul realizării acțiunii sale filantropice comitetul, cu sprijinul episcopului Andrei Șaguna a întocmit o evidență a tuturor orfanelor din Transilvania ce cuprindea 3.521 de nume⁷⁵. Ca urmare în primul an de activitate Reuniunea a ajutat 38 de orfane împărțind din fondurile sale 118 florini. Din cele 38 de orfane, 9 erau din Brașov, 4 din Rășinari, 6 din Zlatna și 19 din Sibiu. În 1851-1852 au fost ajutate 10 orfane din Brașov și o orfană din Ocna-Mureș, în acest scop investindu-se 72 florini⁷⁶.

Apelul este relansat și în 1852 când se solicită “a mijloci o colecție pentru fondul Reuniunii femeilor române în folosul orfelinelor” și o listă cu “numărul orfelinelor lipsite de ambii părinți”⁷⁷. Întrucât Reuniunea și-a consolidat capitalul datorită activității desfășurate din 1852 își extinde acțiunile filantropice și asupra fetelor “lipsite numai de tată sub timpul revoluției”. “Domnii capi ai bisericilor române” sunt rugați să binevoiască a publica această provocare prin biserici⁷⁸.

Pe tărâm instructiv-educativ și cultural, Reuniunea a reușit în perioada 1850-1855 școlarizarea unora dintre orfane, realizându-se astfel însușirea unei meserii ce le oferea independența economică necesară. Scopul mărturisit al Reuniunii în acest domeniu viza întemeierea de “așezăminte de creșterea fetițelor române în mai multe părți locuite de români, fără deosebire de confesiune”. Până când fondul Reuniunii permitea realizarea acestui proiect au fost luate măsuri mai limitate pentru educarea orfanelor. Astfel, adunarea generală din octombrie 1851 a propus să se încerce “să se pună începutul unui institut de creștere filantropic” prin primirea “în creștere pe lângă o madamă a vreo câteva orfeline”⁷⁹.

⁷⁴ *Comptu public despre starea fondului Reuniunii femeilor române pe anul al VII-lea și al VIII-lea*. Brașov, 1859, p. 12.

⁷⁵ Constantin Căzănișcanu, *op. cit.*, p. 503.

⁷⁶ Maria Nicolau, *Comptu public...*, p. 20-25

⁷⁷ Arh. Stat. Brașov. Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 4242.

⁷⁸ Idem, doc. nr. 4333.

⁷⁹ Maria Nicolau, *Comptu public...*, p. 90

Fără a reuși întemeierea unui institut filantropic din lipsă de fonduri, trei dintre membrele Reuniunii - Maria Sterio, Maria Măciucă și Sevastia Mureșan - iau "câte o orfelină din cele cu talente mai bune de prin Transilvania". Totodată imperativul ridicării culturale a impus hotărârea ca banii alocați pentru ajutorarea fetițelor să fie dirijați în primul rând pentru școlarizare. În anul 1852-1853, trei dintre orfanele brașovene au fost date "la învățătură de cusut" iar cele "mai vrednice umblă la școală"⁸⁰.

Adunarea generală din octombrie 1852 a dispus formarea unei comisii formate din: Sevastia I. Mureșan, Ecaterina Simion, Maria David, Elena G. Ioan, Maria Barițiu, Suzana Popovici și Maria Nicolau Padure, care în înțelegere cu comitetul de conducere al asociației să se ocupe de înființarea unei școli "mai înalte" de învățătură pentru fete unde să-și desăvârșească fiicele membrilor Reuniunii "din contribuiriile părinților, iar orfelinele să poată învăța gratis sau cu puțină rebonificare din partea Reuniunii"⁸¹. O asemenea școală pare să fi funcționat în 1853-1854, condusă de învățătoarea Maria Nichifor, căreia Reuniunea îi achită, în 1854, 64 de florini pentru cinci luni de activitate⁸². Nereușind, în prima etapă a existenței sale, înființarea unui institut propriu pentru educarea fetelor orfane, Reuniunea a subvenționat între 1850-1856 Liceul ortodox din Brașov cu banii necesari plătiți profesorilor care se angajau a organiza în cadrul acestuia prima clasă liceală de fete⁸³. La Brașov, Blaj și Sibiu s-a înființat clasa a IV-a primară pentru fete și cursuri pentru lucru de mână⁸⁴. Adunarea generală din 1855 a aprobat proiectul de constituire a două școli de lucru și l-au înaintat guvernului spre aprobare: "Hotărârea ce se făcu pentru înființarea a două școli de lucru, una aici și alta în Blaj, e serioasă. Dacă guvernul nu va denega dreptul comitetului de a-și alege modalitatea cea mai

⁸⁰ Constantin Căzănișteanu. *op. cit.* p. 506.

⁸¹ Maria Nicolau, *Comptu public...*, p. 107-108

⁸² Constantin Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 506.

⁸³ Maria Popescu Bogdan, *Istoricul școalei Reuniunii femeilor române din Brașov* în "Țara Bârsci", IX, 1937, nr. 6, p. 538.

⁸⁴ *Ibidem*; Maria Baiulescu, *Reuniunea femeilor române din Ardeal*, p. 602.

corespunzătoare pentru ajutorarea creșterii orfelinelor, atunci hotărârea trebuie să se emancipeze, căci ea e nerevocabilă din partea reuniunii... Organizarea școlii din Blaj se poate face cum vor voi blăjenii, dar să poarte denumirea de Școala de lucru și învățătură pentru orfeline din Blaj și administrația să revină reuniunii”⁸⁵. Într-o scrisoare către Timotei Cipariu, Iacob Mureșan solicită ca “pentru începerea prosperă a școlii din Blaj să binevoiți a ne trimite un plan cam în ce formă ați vrea să se organizeze școala” pentru ca Reuniunea să ia măsurile necesare. Informează că la Brașov s-a făcut “un început modest cu 7 orfane în 24 aprilie, fără ceremonii mari” iar “cea de la Blaj socotim să înceapă la toamnă”⁸⁶. Pentru reușita acțiunii, Iacob Mureșan consideră necesară alcătuirea unui comitet filial la Blaj, mai cu seamă după ce - conform scrisorii lui T. Cipariu din august 1855 - s-au înscris aici 12 membre pe viață⁸⁷. Cauzele eșecului pe care l-a suferit Reuniunea în acest domeniu trebuiesc căutate în deficiențele propagandei, în lipsa unei dirijări echilibrate a fondurilor, în divergențele ivite în interiorul Reuniunii și trecerea acesteia sub îndrumarea și controlul tot mai atent al autorităților habsburgice⁸⁸.

În scopul ridicării culturale a femeilor române adunarea generală anuală din 1851 a propus ca în broșura ce se va publica despre activitatea Reuniunii să se adauge “o parte de lectură din operele cele mai folositoare ale literaturii noastre”⁸⁹. În acest sens, Iacob Mureșan îi scria, la 23 martie 1854 lui Timotei Cipariu, solicitându-i trimiterea unui articol pentru broșura Reuniunii, cu scopul de a restabili: “spiritul național între damele noastre... Multe privesc de dejosire a mai vorbi sau citi românește”⁹⁰.

Din 1850, pe lângă Asociație a mai funcționat o bibliotecă organizată din inițiativa și cu sprijinul lui Iacob Mureșan căruia i s-au adăugat Constantin Hurmuzachi și D. Teodor Codrescu. La

⁸⁵ Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond *T. Cipariu*, doc. nr. 1875.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Idem, doc. nr. 1875 și doc. nr. 1877.

⁸⁸ Constantin Căzănișcanu, *op. cit.*, p. 501.

⁸⁹ Maria Nicolau, *Comptu public*, p.IV.

⁹⁰ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond *T. Cipariu*, doc. nr. 1878.

îmbogățirea ei cu cărți românești a contribuit și librarul G. Ioanid care a donat bibliotecii câte două exemplare din fiecare carte editată⁹¹. Biblioteca⁹² astfel constituită conserva în 1852: *Gazeta Transilvaniei* (anii 1850, 1851, și 1852) dăruită de redactorul Iacob Mureșan, 30 de exemplare din *Doi Pescari* tradusă și donată de Atanasiu Marienescu, 40 de exemplare din *Poezii* de Iacob Mureșan 17 exemplare din *Gramatica* lui Nicolae Bălășescu, o carte destinată mamelor *Educațiunea mamelor de familie* de L. Aimé-Martin în două volume, tradusă de I. D. Negulici și donată de Iacob Mureșian și cărți de istorie: 10 exemplare din *Istoria românilor* a lui Al. Papiu Ilarian donate de autor și 15 exemplare din *Istoria românilor din Dacia Superioară* vol II⁹³.

Reuniunea a contribuit și la răspândirea limbii și a culturii române prin ajutorarea unor elevi sau studenți. Astfel s-au trimis din *Gramatica* lui Nicolae Bălășescu 7 exemplare unor studenți săraci din Arad⁹⁴.

Activitatea Reuniunii a avut de suferit de pe urma propunerilor care vizau reorganizarea acesteia pe principii confesionale. An de recrudescență a rivalităților confesionale din Transilvania, 1855 și-a pus amprenta asupra stabilității Reuniunii brașovene. Neînțelegerile au pornit de la intenția episcopului Andrei Șaguna de a atribui Reuniunii un caracter confesional, ortodox⁹⁵. Cel care a încercat salvarea Reuniunii, în ideea de a i se păstra unitatea națională deasupra apartenenței confesionale a fost Iacob Mureșan. O mărturisește și corespondența cu Timotei Cipariu: “De trei ori am scos-o din ghearele confesionalismului greco-răsăritean și odată din ale Reuniunii sârbești”⁹⁶ pentru că “Reuniunea e fără osebire confesional și așa să rămână, că aceasta ajută moralității și înfrățirii... să rămână națională și nedespărțită iar venitul ei ca proprietate se va folosi și de unii și de alții”⁹⁷.

⁹¹ Constantin Căzănișcanu, *op. cit.*, p. 508.

⁹² Maria Nicolau, *Comptu public*, p. 35.

⁹³ Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 4645.

⁹⁴ Maria Nicolau, *Comptu public*, p. 35.

⁹⁵ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond *T. Cipariu*, doc. nr. 1878

⁹⁶ Idem, doc. nr. 7180.

⁹⁷ Idem, doc. nr. 1882.

Noua organizare ar fi reclamat modificarea statutelor, însă adunarea generală din 9/21 octombrie 1855 s-a declarat împotriva partidei care urmărea transformarea Reuniunii într-una confesională, hotărând menținerea vechilor statute. O propunere de separare pe confesiuni a venit și din partea negustorului Petricu care propune menținerea caracterului ortodox al reuniunii brașovene, Blajul urmând să-și întemeieze o reuniune nouă⁹⁸. Și această propunere a fost respinsă, Iacob Mureșan militând în continuare pentru menținerea caracterului unitar al Reuniunii, pe deasupra apartenenței confesionale: “Cine stă pe lângă aceste statute bine, cine nu să-și facă reuniune confesională”. Cu toate acestea disputele determină înlăturarea lui Iacob Mureșan și Mariei Nicolau de la conducerea Reuniunii, noua conducere renunțând la ideea ridicării unei școli la Blaj. De aici și apelul lansat de fosta conducere “Reuniunea e în pericol” care solicita Blajului să susțină neschimbarea statutelor. În scrisorile sale către Timotei Cipariu, Iacob Mureșan furnizează informații despre întemeierea Reuniunii “sunt șase ani de când o purtai de-mi cresc în brațe-mi”, și îl învinuiește pe Aaron Florian pentru impasul în care se afla Reuniunea pentru că el “propuse pretutindenii ca să se desfacă Reuniunea după confesiuni”⁹⁹.

Impasul din 1855, deși depășit, a marcat evoluția Reuniunii impunând schimbarea comitetului de conducere (Maria Nicolau a fost înlocuită cu Maria Secăreanu și Iacob Mureșan cu Gavril Munteanu) și a determinat încheierea primei etape în dezvoltarea Reuniunii, care prin activitatea desfășurată s-a dovedit a fi una dintre cele mai rodnice.

Schimbarea conducerii a fost însoțită de o mai strictă supraveghere a Reuniunii prin faptul că în perioada 1856-1860 la fiecare adunare generală participă și “Președintele Oficiatului Districtual” - I. Grüner - ca și comisar din partea guvernului. Este perioada în care Comitetul Reuniunii sub președenția Mariei Secăreanu (1855-1856), Ana Orghidan (1856-1858) și Zoe Petricu

⁹⁸ Idem, doc. nr. 1878.

⁹⁹ *Ibidem*.

(1858-1860) și-a concentrat efortul în direcția modificării statutelor care vizau în primul rând constituirea de școli pentru fete. Ședința Comitetului Reuniunii femeilor române din 6 martie 1855 hotărăște să aloce trei părți din fond pentru deschiderea a două școli destinate orfanelor sărace: una în Brașov și alta la Blaj, întreținute fiecare cu câte 200 florini m.c./an.

Sume speciale pentru constituirea unui gimnaziu în Brașov și a unei biblioteci au fost alocate încă din 1854¹⁰⁰, iar un an mai târziu a avut loc o intensă corespondență pe această temă între Eforia Școalelor române din Brașov și Reuniune în baza căreia se hotărăște instituirea unei subordonări reciproce. Condițiile subordonării Eforiei se referă la înscrierea elevelor care trebuie să fie absolventele clasei a III-a (excepțiile solicitate de Reuniune vor fi însă acceptate de Eforie), învățătoare, care trebuiau să aibă girul Eforiei în privința moralității, dar “să stea și sub inspecțiunea Direcțiunii școlii gimnaziale” care va raporta periodic despre progresul realizat și despre respectarea obligațiilor (învățătoarei).

Cât privește însă planul școlii de lucru, Eforia urmează să dețină un vot decisiv. Pentru înființarea școlii este necesară crearea unui fond special (“Fondul școlii de lucru femeiesc răsăritene din Brașov) ce urma a se constitui din 200 florini (reprezentând contribuția anuală a Reuniunii), taxele elevelor “mai cu stare” și alte venituri și donații. Administrarea fondului revenea în egală măsură Comitetului Reuniunii femeilor române și Eforiei Școalelor¹⁰¹. Localul viitoare școli “încăperi trebuincioase curate și încălzite”¹⁰² era oferit de Eforie.

La 24 aprilie 1855 se înființează clasa a IV-a a școlii de lucru pentru fetițele orfane la Brașov “un început modest cu 7 orfane”¹⁰³ iar în celelalte părți ale Transilvaniei Reuniunea continuă să trimită ajutoare în bani. Catalogul “copilelor orfane ce învață la școala de lucru femeiesc a Reuniunii femeilor române”

¹⁰⁰ Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 4428.

¹⁰¹ Idem, doc. nr. 4592.

¹⁰² Idem, doc. nr. 4593.

¹⁰³ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond *T. Cipariu*, doc. nr. 1875.

menționează 10 eleve¹⁰⁴, dintre care trei “au învățat cusătura în școala Reuniunii femeilor române”¹⁰⁵.

Severitatea cu care erau urmărite instituturile publice în timpul regimului neoabsolutist a impus amânarea deschiderii acestei școli până în 1860. Acum este reluat dialogul Eforiei cu Comitetul Reuniunii femeilor române¹⁰⁶ stabilindu-se ca dotarea să revină exclusiv Comitetului, iar instructoarea să fie aleasă prin concurs de Eforie și Comitetul Reuniunii¹⁰⁷. În consecință se trece la modificarea Statutului care prevede, în noua variantă, ca scop al *Reuniunii femeilor române din Brașov* “a sprijini creșterea fetițelor orfane române și mai întâi a acelor a căror părinți căzură în revoluția anilor 1848-1849... prin ajutoare materiale și prin întemeierea școlilor de lucru și învățătură”¹⁰⁸. Școala urma a se înființa în baza hotărârii Adunării generale a Reuniunii femeilor române¹⁰⁹. Planul ei, înaintat spre aprobare guvernului, prevedea, pentru elevele care au absolvit 3 clase normale, cursuri de religie, gramatică, istorie, geografie, compuneri stilistice și aritmetică susținute de doi profesori, iar după masă lucru manual, 3 ore pe zi iarna și 4 ore pe zi vara¹¹⁰.

După avizul favorabil primit din partea guvernului și a celor doi episcopi români din Transilvania se deschide la Brașov o școală de fete “pentru învățarea lucrului de mână și a cărții”, ca a patra clasă de fete alăturată celorlalte trei existente pe lângă școlile normale și gimnaziu și subvenționată pe an cu 500 florini v.a., din care trei sute se plătesc “învățătoarei de lucru” (doamna Maria Petrescu) și două sute celor doi profesori de gimnaziu (Vasile Oroianu și Ștefan Iosiffu) pentru câte o oră pe zi.

În același an s-au înființat alte două școli la Blaj și Sibiu. Ambele vor fi subvenționate de Reuniunea brașoveană cu câte

¹⁰⁴ Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 4601.

¹⁰⁵ Idem, doc. nr. 4629.

¹⁰⁶ Idem, doc. nr. 4966.

¹⁰⁷ Idem, doc. nr. 5162.

¹⁰⁸ Idem, doc. nr. 5033.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române* nr. doc. 5146.

200 florini pe an până în 1865, respectiv 1866 și cu 400, respectiv 250 florini pe an până în 1867¹¹¹. Anual peste 100 de eleve sărace beneficiază de cursurile acestor școli, cea mai frecventată fiind cea de la Blaj, cu două “despărțăminte”. Din 1861 unul din profesorii școlii (Ștefan Iosiffu) devine și secretarul Reuniunii femeilor române. Tot atunci este alcătuită programa școlară care instituia trei “despărțăminte” în funcție de deprinderile elevilor. Cursul, cu o durată de patru luni finalizat cu un examen¹¹², avea să fie îmbunătățit în anii următori. Astfel, în 1863, adunarea generală a Reuniunii femeilor române a ales o comisie formată din patru membre pentru stabilirea unui proiect de modificare a clasei a patra a școlii de lucru¹¹³. Problema rămâne deocamdată pe tărâmul dezbaterilor pur teoretice, consemnate în protocoalele încheiate între cele două părți¹¹⁴ care menționează și faptul că acordul a fost făcut cunoscut directorului gimnazial Gavril Munteanu pentru a fi înaintat episcopului Andrei Șaguna¹¹⁵.

Pașii realizați pe planul instituționalizării învățământului feminin îndeamnă Comitetul reuniunii femeilor române ca din fondurile sale să înființeze și să susțină vreo 10 școli dintre care “una centrală să fie destinată a scoate învățătoare sau profesorițe”. În acest sens le este sugerată doamnelor din Oradea ideea de a forma un comitet local care să fie în legătură cu cel de la Brașov¹¹⁶.

O problemă greu de rezolvat pentru Reuniune era recuperarea taxelor restante, drept pentru care s-a hotărât acționarea în judecată a debitorilor. Pentru succesul acestui demers se recomandă alegerea unui avocat român din membrii reuniunii¹¹⁷. Cu toate acestea situația se va reglementa abia spre sfârșitul secolului¹¹⁸.

¹¹¹ Idem, doc. nr. 5461.

¹¹² Idem, doc. nr. 5183.

¹¹³ Idem, doc. nr. 5259.

¹¹⁴ Idem, doc. nr. 5276.

¹¹⁵ Idem, doc. nr. 5275.

¹¹⁶ Idem, doc. nr. 5337.

¹¹⁷ Idem, doc. nr. 5452.

¹¹⁸ Idem, doc. nr. 5713.

Intensificarea activității Reuniunii care a participat la toate întreprinderile naționale patriotice folositoare”, iar în 1862 chiar organizează cu prilejul adunării generale a Astrei¹¹⁹ desfășurată la Brașov “o expoziție de manufacturi române relansează ideea constituirii de comitete filiale la Blaj, Abrud și Turda. Popularizarea cunoștințelor “folositoare mamelor întru creșterea copiilor” impune necesitatea editării unui ziar propriu “destinat creșterii și instrucțiunii femeiești”, organizarea de școli și chiar a unui “seminariu în care să se pregătească copile sărace cu purtare bună și cu capacitate pentru posturile de învățătoare”¹²⁰.

Creșterea constantă a fondului¹²¹ ca și “starea didactică mulțumitoare” a școlilor subvenționate, îndeamnă comitetul Reuniunii să gândească a “crea o clasă de dame superioare... pentru învățătura mai completă a fetițelor române dacă voim să ținem pașii egali cu spiritul timpului”¹²². În acest scop, comitetul era pregătit să elaboreze proiectul unei asemenea școli pe care să-l supună spre dezbateri unei viitoare adunări generale. Un pas mai departe este făcut în 1874 când se decide elaborarea proiectului pentru constituirea clasei a V-a de fete și transmiterea lui Eforiei școlilor¹²³. Proiectul a fost realizat, astfel că, *Raportul activității Comitetului Reuniunii femeilor române pe anul 1879/1880* menționează subvenționarea claselor a IV-a și a V-a a școlii din Brașov cu 800 florini v.a. alături de cele din Blaj (400 florini), Sibiu (300 florini). Frecventate de 124 eleve, aceste școli “se află într-o stare de prosperare corespunzătoare și contribuie a aduce învățământul și creșterea fetițelor române... pentru ca cultura națională adevărată să fie asigurată”¹²⁴. Ca urmare a hotărârii

¹¹⁹ George Barițiu solicitase în acest sens o mică expoziție de lucruri de mână care să fie trimise de către femeile române din toate ținuturile pentru ca Astra să-și poată face o idee despre “gradul culturii la care au ajuns și l-au păstrat românii în ramura manufacturilor femeiești”, Arh. Stat. Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 5237.

¹²⁰ Idem, doc. nr. 5461.

¹²¹ Idem, doc. nr. 5509 și doc. nr. 5510.

¹²² Idem, doc. nr. 5529.

¹²³ Idem, doc. nr. 5605.

¹²⁴ Idem, doc. nr. 5713.

Astrei de a înființa o școală de fetițe la Câmpeni, Comitetul *Reuniunii femeilor române din Brașov* oferă în 1877 150 florini v.a. pe an, două încăperi și mobilierul necesar¹²⁶. Raportul Comitetului din 1880 consemnează suma de 60 florini v.a. oferiți drept subvenție acestei școli¹²⁷, iar un an mai târziu funcționau trei clase frecventate de 31 de eleve, sub îndrumarea învățătoarei Paraschiva Moldoveanu¹²⁸.

Pentru organizarea expoziției de lucru de mână, Comitetul Reuniunii a hotărât ca elevele de la toate școlile subvenționate să-și trimită lucrările confecționate și în acest scop au acordat ajutoare. Obiectele expuse urmau să se vândă la o petrecere organizată de Reuniune iar venitul să revină elevelor care le-au confecționat¹²⁹. Expoziția s-a dovedit a fi un succes, iar școala din Brașov s-a situat pe locul III¹³⁰.

În deceniul al nouălea al secolului trecut activitatea Reuniunii s-a concentrat în direcția înființării unui internat, obiectiv realizat în 1886¹³¹. Inițial destinat pentru 7 eleve, internatul urmărea “a educa și instrui fetițele în mod sistematic în lucrurile economiei casnice și a le completa cunoștințele lor câștigate în școală”¹³². Conducerea revenea unei directoare¹³³ care răspundea de educația și instrucția elevelor, de menținerea ordinii și disciplinei, de dezvoltarea morală și spirituală a elevelor. Periodic directoarea înaintea comitetului Reuniunii (respectiv casierei) un raport de venituri-cheltuieli, iar intenția de a demisiona (ca și dorința comitetului de a o înlocui) trebuia anunțată cu trei luni înainte.

Elevele - numai fetițe române în vârstă de 12 ani care au absolvit 3 clase - urmau a fi înscrise de Comitetul Reuniunii. Taxa stabilită tot de comitet se încasa anticipat în fiecare lună. La câte

¹²⁵ Idem, doc. nr. 5632.

¹²⁶ Idem, doc. nr. 5661.

¹²⁷ Idem, doc. nr. 5713.

¹²⁸ Idem, doc. nr. 5714.

¹²⁹ Idem, doc. nr. 5723.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ Idem, doc. nr. 5737.

¹³² Idem, doc. nr. 5747.

¹³³ Idem, doc. nr. 5738.

cinci eleve care plătesc se poate înscrie una gratuit. În chiar anul înființării lui, internatul oferea instrucție gratuită pentru 3 eleve sărace.

Cursul internatului, desfășurat pe trei ani, începea la 1 septembrie și era predominant practic: 4-5 ore pe zi iar în plus, primăvara, câte o oră zilnic de grădinărit. Pentru predarea disciplinelor teoretice - limba română și germană (câte 4 ore pe săptămână), aritmetica și științele naturii (câte 2 ore pe săptămână), religie (1 oră pe săptămână) erau angajați anual câte doi profesori.

Intenția de a dezvolta simțul casnic este evidențiată și prin recomandarea făcută de Comitet de a înființa întâi școala de lucru, apoi de învățătură și de faptul că întreținerea clădirii revenea în exclusivitate elevelor¹³⁴. Săptămânal, sub conducerea directoarei răspundeau de acest resort câte două eleve.

Educația religioasă era completată cu participarea elevelor în fiecare duminică la liturghie, iar pentru fiecare sărbătoare religioasă se prevedea câte o zi liberă, la Bobotează și Rusalii câte trei, iar la Crăciun și la Paști șase.

Anul școlar se încheia la 30 iunie, cu un examen public, în urma căruia se stabilea ierarhia elevelor, celor mai bune oferindu-li-se premii. Sistemul de notare era cel francez, cu cifre între 1 și 10¹³⁵.

Internatul era așezat sub controlul Reuniunii femeilor române care deleagă săptămânal câte două membre pentru a analiza activitatea desfășurată și procesul instructiv, iar concluziile la care se ajunge sunt cuprinse într-un raport¹³⁶. Un asemenea raport de control al internatului recomandă organizarea unui curs de țesut ce impunea însă și extinderea spațiului¹³⁷. Corespondența purtată de Reuniune arată ordinea ce domnește în internat, dar și nemulțumirea pentru faptul că directoarea nu locuiește cu elevele așa cum prevede Regulamentul¹³⁸. Criza determinată de

¹³⁴ Idem, doc. nr. 5737.

¹³⁵ Idem, doc. nr. 5859.

¹³⁶ Idem, doc. nr. 5747.

¹³⁷ Idem, doc. nr. 5751.

¹³⁸ Idem, doc. nr. 5758.

neînțelegerile privitoare la conducerea internatului, impune demisia directoarei Maria Belu¹³⁹. Începe acum un lung șir de neînțelegeri pe considerente financiare între directoarea demisionară și Comitetul Reuniunii femeilor române, încheiat abia în 1893¹⁴⁰.

Deși este menționată “buna îngrijire a copilelor și regula ce domnește sub actuala conducere”¹⁴¹ demisiile din comitet continuă din cauza discuțiilor care “au luat un caracter violent și necuviincios”¹⁴² iar membrele nou alese refuză mandatul¹⁴³. Până în 1890 directoarea Internatului este Mina Stoianovici¹⁴⁴, care însă demisionează din motive de sănătate¹⁴⁵ și Internatul va fi condus de Elena Wagner¹⁴⁶.

Raportul din 1889 al Comisiei Reuniunii femeilor române pentru analiza stării internatului propune anularea ajutorului acordat de Reuniune, întrucât nu este în conformitate cu statutul, deoarece în articolul 1 se vorbește numai de “creșterea fetițelor orfane și sărace”, iar în “articolul 7 este arătat precis modul cum să întrebuințeze sumele spesate de Reuniune... deoarece modul de întrebuințare de până acum nu corespunde... Comisiunea nu mai poate recomanda continuarea ajutorului pentru Internat”¹⁴⁷. În consecință existau două posibilități: “modificarea Internatului în sensul statutelor sau întrebuințarea sumelor pentru ajutorarea fetițelor sărace și subvenționarea institutelor de învățământ în Brașov și Blaj”.

O altă propunere a Comisiei este aceea de a utiliza banii prin trimiterea unor fetițe talentate, dar sărace, la cursuri superioare de învățatură sau de industrie de casă. Mai utilă și în conformitate cu Statutele este considerată a fi constituirea unei școli de lucru pentru sărace “unde să se predea numai cursuri de industrie

¹³⁹ Idem, doc. nr. 5765.

¹⁴⁰ Idem, doc. nr. 5768.

¹⁴¹ Idem, doc. nr. 5769.

¹⁴² Idem, doc. nr. 5777.

¹⁴³ Idem, doc. nr. 5778 și doc. nr. 5782.

¹⁴⁴ Idem, doc. nr. 5773 și doc. nr. 5774.

¹⁴⁵ Idem, doc. nr. 5793.

¹⁴⁶ Idem, doc. nr. 5794.

¹⁴⁷ Idem, doc. nr. 5778, fila 7.

casnică”¹⁴⁸.

Internatul înființat de Reuniune în care sunt școlarizate eleve cu o bună situație materială, nu corespunde nici articolului 8 din Hotărârea adunării generale din noiembrie 1885 care a decis “înființarea unei școli de fete în care să se dea instrucțiune fetelor sărace, după absolvirea a patru clase normale”¹⁴⁹.

Numărul elevelor din internat crește , și în pofida recomandărilor comisiei, subvenția Reuniunilor femeilor române continuă (550 florini pentru anul 1889/1890)¹⁵⁰.

Pentru evaluarea activității internatului, Comitetul a decis să organizeze public un examen practic prin expunerea obiectelor lucrate de eleve și unul teoretic din diferitele obiecte de învățământ predate în internat. Deși rezultatul examenului a fost peste așteptări, *Raportul asupra activității Comitetului* menționează faptul că “în viitor examenul de menaj va fi și practic”.

Decizia de a populariza prin presă activitatea Internatului s-a dovedit inspirată pentru că numărul elevelor crește constant, existând cereri și din Vechiul Regat. Ca urmare, se naște ideea de a reorganiza Internatul, completarea sa cu un orfelinat, subvenționat de Reuniune cu 1200-1500 florini pe an. Suma era considerată a fi suficientă pentru întreținerea a 8-12 bursiere alături de tot atâtea eleve cu plată. În orfelinat urmau a fi primite doar fete de la 8-12 ani care să frecventeze școala Reuniunii, și de la 12-15 ani, care să facă școala practică în Internat. Numărul elevelor înscrise în orfelinat se va stabili anual, în funcție de posibilitățile financiare ale Reuniunii.

Cât privește Internatul, s-a hotărât să fie înscrise ca “solvente” fete de la 12-18 ani, “absolvente ale unei școli populare”, iar ca bursiere fetițe crescute în orfelinat până când ajung la vârsta necesară pentru a fi primite în internat. După absolvirea cursului, “comitetul Reuniunii va îngriji, după putință de viitorul bursierelor absolvente”. Efortul financiar pe care îl

¹⁴⁸ *Ibidem*, fila 8.

¹⁴⁹ *Ibidem*, fila 9.

¹⁵⁰ *Idem*, doc. nr. 5783.

impune ridicarea orfelinatului atrage decizia Comitetului de a anula subvenția Reuniunii pentru școlile din Blaj, Sibiu și Câmpeni.

Internatul-orfelinat era condus de “directoarea Reuniunii” care predă și câteva discipline de învățământ, iar bugetul necesar se constituia din taxele elevelor, colecte, donații și subvenția oferită de Reuniune¹⁵¹. În rândul donatorilor se înscrie constant banca “Albina” care oferă anual 100¹⁵² sau 200 florini¹⁵³, Societatea “Transilvania” din Vechiul Regat¹⁵⁴, alături de persoane private, unele dintre ele foste membre ale Reuniunii.

Directoarea trebuie să fie de naționalitate română, necăsătorită și să aibă cunoștințe de artă culinară și menaj. În schimbul obligației de a conduce internatul, conform regulamentului primește pe lângă salariul de 300 florini, cazare și masă¹⁵⁵.

Internatul nemulțumește autoritățile comitatului, care sunt informate însă că institutul nou înființat corespunde articolului de lege XXXVIII din 1856, cap.16, lit.b și cap.17 și își poate continua activitatea¹⁵⁶.

În anul școlar 1903-1904 Internatul Reuniunii era frecventat de 46 eleve din toate părțile locuite de români, dintre care câte 11 din Brașov și Arad, 4 din Cluj, câte trei din Târnava Mare, Făgăraș, Sibiu, câte una din Caraș Severin, Hunedoara, Trei Scaune, Sălaj, Bihor și 6 din Vechiul Regat¹⁵⁷.

La începutul anului 1908, în internatul-orfelinat erau înscrise 38 eleve cu plată (dintre care una abandonează cursurile pe motive de boală) 8 orfane și 5 bursiere¹⁵⁸.

Menajul era asigurat de câte 4 eleve la diferite ocupații necesare plus 2 servitoare angajate cu câte 250 coroane/an (125 coroane una). Raportul Mariei Baiulescu despre starea și

¹⁵¹ Idem, doc. nr. 5904.

¹⁵² Idem, doc. nr. 5952.

¹⁵³ Idem, doc. nr. 6084 și doc. nr. 6121.

¹⁵⁴ Idem, doc. nr. 6070.

¹⁵⁵ Idem, doc. nr. 5768.

¹⁵⁶ Idem, doc. nr. 5996.

¹⁵⁷ Idem, doc. nr. 6323.

¹⁵⁸ Idem, doc. nr. 6648.

învățămintul elementar din Internatul-orfelinat recomanda angajarea unei spălătorese pentru 4 zile pe săptămână¹⁵⁹.

Darea de seamă privind activitatea Internatului orfelinat la sfârșitul anului 1908 consemna “rezultate mulțumitoare”. Astfel, deși localul este neîncăpător, instrucțiunea “s-a făcut destul de conștiincios... progrese cu cusutul și instrucțiunea menajului... s-a ținut curs de călcat... și un curs de dans. Elevele s-au ocupat cu legumăritul și cu grădinăritul. În Postul Paștelui elevele au fost cuminecate de profesorul de religiune... Merită deosebită laudă profesorul de muzică”¹⁶⁰. Întrucât din cele 50 de eleve două orfane absolvă, locurile vacante urmează a fi ocupate prin concurs, având prioritate orfanele de ambii părinți, care locuiesc în Brașov. Se face propunerea ca elevele “mai diligente” să urmeze și clasele civile “cele care ar putea lua și continua cariere mai favorabile: curs de pedagogie ca institutoare, de grădinițe pentru copii, de contabilitate, pentru poștă și telegraf”.

Cele fără cursuri civile urmau a fi “ajutătoare în familii cu menaj mare, bone, curiere, croitor de dame, modiste, florărese, grădinărese”.

Începând cu anul 1909-1910, Comitetul Reuniunii femeilor române stabilește noi “Reguli și condițiuni pentru direcțiunea și profesoarele Internatului-Orfelinat” conform cărora, “bătaia nu este permisă nici într-un caz”; “nu este iertat a ocări și a amenința elevele cu vorbe nedemne”; “directoarea și celelalte profesoare nu au dreptul să dea lecții particulare și nu vor avea dreptul a-și aduce rudenii sau cunoștințe ca să locuiască mai mult timp în internat”. Directoarea și profesoarele dispun alternativ de după amiaza duminicilor, rămânând însă totdeauna una în Internat.

Elevele nu pot, la rândul lor, să primească în Internat vizite iar pentru orice ieșire trebuie acordul președintei. În caz de boală, elevele vor fi îngrijite de profesoare și directoare. Orice insubordonare intenționată atrage după sine rezilierea

¹⁵⁹ *Ibidem.*

¹⁶⁰ Arh. Stat. Brașov, fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 6681.

angajamentului¹⁶¹.

Raportul prezentat de directoarea Internatului, Ana Birăescu, la sfârșitul semestrului I al anului 1910-1911, menționează existența a 62 de eleve (8 orfane, 6 bursiere, 48 cu plată).

Deși lacunare, documentele de arhivă permit reconstituirea istoriei Internatului-orfelinat sub aspectul organizatoric, al dotării și al numărului elevelor. Acest ultim element ilustrează renumele de care se bucura Internatul între instituțiile similare, fiind frecventat de un număr tot mai mare de eleve: de la 34 în 1892/93 până la 62 în 1909/1910, nu numai din Transilvania dar și din Banat, Ungaria și România¹⁶². Alături de elevele "solvente", anual sunt alese și înscrise câte 5-8 orfane și 4-6 bursiere. Reuniunea continuă și în această perioadă să ofere ajutoare pentru copii, văduve și familii sărace¹⁶³. În acest scop sunt organizate periodic colecte și conferințe publice¹⁶⁴ al căror venit este destinat acțiunilor caritabile¹⁶⁵. Pe aceleași coordonate se înscrie și corespondența purtată cu Virgil Onițiu, directorul școlilor medii greco-orientale române privind înființarea unei mese studențești la care să ia prânzul gratuit, pentru început 20-25 școlari săraci¹⁶⁶. Ideea se materializează un an mai târziu când Reuniunea femeilor române donează 100 florini și lansează un apel pentru colectă în folosul mesei studenților.

Succesele repurtate de Reuniunea brașoveană pe linia solidarității feminine o impune drept model nu doar pentru reuniunile similare ce aveau să se constituie în Ardeal ci și pentru cele din România¹⁶⁷, așa cum dovedesc adresele trimise *Reuniunii femeilor române din România* și de *Societatea de binefacere a femeilor române din Ploiești*¹⁶⁸.

¹⁶¹ Idem, doc. nr. 6702.

¹⁶² Idem, doc. nr. 5889.

¹⁶³ Idem, doc. nr. 5878 și doc. nr. 6035.

¹⁶⁴ Idem, doc. nr. 6091.

¹⁶⁵ Idem, doc. nr. 6592, doc. nr. 6764 și doc. nr. 6801.

¹⁶⁶ Idem, doc. nr. 6171 și doc. nr. 6177.

¹⁶⁷ Idem, doc. nr. 5465.

¹⁶⁸ Idem, doc. nr. 5486.

La începutul secolului al XX-lea în Braşov existau încă şapte societăţi feministe, una română (*Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea văduvelor sărace din Braşov şi Săcele*, condusă de Maria Popea) patru germane, dintre care una catolică (*Katholischer Frauen Verein* - preşedintă Therese von Maurer) şi trei protestante (*Evangelischer Frauen - Verein zur Erziehung arm Waisen* - preşedintă Iulia Wachter; *Evangelischer zur Unterschutz Deutsche Mädchen - Schule* - preşedintă Frieda Schnell şi *Evangelischer Orts. Verein für Krankenpflege* - preşedintă Lotte Lurtz) una maghiară (*Ungar Protestantischer Wohlfahrt Keits Frauen verein* - preşedintă Pechy Appadne) şi una evreiască (*Israelitischer Frauverein Preis* - preşedintă Rosa Grunfeld)¹⁶⁹.

Reuniunea femeilor române din Braşov, dincolo de activitatea pe care a desfăşurat-o în scopul emancipării culturale şi naţionale, a avut o importanţă deosebită ca moment iniţial al mişcării feministe româneşti din Transilvania. Fiind cea mai veche instituţie românească şi una din cele mai vechi şi de prestigiu pe plan european, Reuniunea a servit ca model întregii românimi. Ideea cooperării ca mijloc de solidaritate românească a fost susţinută de Iacob Mureşan: "... faceţi reuniuni peste reuniuni... noi românii numai uniţi vom putea propăşi"¹⁷⁰ ca singura posibilitate legală a românilor de a lupta pentru emanciparea lor naţională. Emigraţia română din Occident s-a angajat în susţinerea cauzei Reuniunii în străinătate. În acest sens Rosenthal îi trimite lui C. A. Rosetti un material documentar pentru un articol destinat cauzei naţionale româneşti, care urma să apară în "Times": "Faceţi să reiasă toată importanţa Asociaţiei femeilor transilvene, al căror scop este educaţia orfanelor din războiul pentru independenţa. A arăta că acest comitet cu reşedinţa la Braşov este compus numai din femei având ca preşedinte femeie, ca secretar o femeie, casier o femeie. A pomeni numele lor dacă veţi putea să vă procuraţi Gazeta Transilvaniei... Este un fapt imens. În ochii mei este cel mai mare fapt al timpurilor moderne, este prima răsărire a aspiraţiunilor şi străduinţelor socialiştilor şi cugetătorilor, prietenilor umanităţii"¹⁷¹.

¹⁶⁹ Idem, doc. nr. 6255.

¹⁷⁰ Mircea Băltescu, *op. cit.*, p. 192.

¹⁷¹ "Carpaţi", VI, 1926, nr. 339 din 8. IX.

CONSTITUIREA ȘI EVOLUȚIA REUNIUNILOR DE FEMEI DIN TRANSILVANIA

1 CONSIDERAȚII GENERALE

Prologul mișcării feministe românești îl constituie *Societatea femeilor române din Pesta*, înființată în 1815 din rațiuni cultural-filantropice “dorința de a fi părtașe scopului de folos obștesc și de a-și dobândi merite din acest scop, precum și stima națiunii lor”.¹

Mobilul care a stat la constituirea sa a fost susținerea financiară a școlilor naționale ortodoxe din Ungaria prin întreținerea școlii, salarizarea învățătorilor și acordarea de stipendii tinerilor care s-ar distinge la învățătură.² Sumele necesare urmau a se constitui prin contribuțiile anuale ale membrilor cu o sumă fixată de bună voie pe toată durata vieții. După aprobarea statutelor, societatea a ales ca președintă pe Elena Grabovszhy, urmată la un an de Maria Rozsa (Roja), iar din 1817 de Maria Nikolics (Nicolici)³. Deși considerate a fi reprezentantele marilor familii de negustori de origine macedo-română,⁴ rudele directe ale viitorului mitropolit Andrei Șaguna și ale lui Emanoil Gojdu,

¹ Vezi Cornelia Bodea, *Prima societate a femeilor române (1815) și contemporanii săi*, în “Memoriile secției de științe istorice și arheologice”, seria IV, tomul XXI, 1996, p. 113.

² O. Lugoșianu, *Societatea femeilor române de din anul 1815*, București, Stabilimentul grafic I. V. Socetu, 1895, p. 11.

³ *Ibidem*, p. 13-15, Celălalte membre fondatoare erau: Catarina Gyika (Ghica), Iuliana Pometa, Pelaghia Papacosta, Catharina Grabovschi, Irené Rajkovcsi (Irina Raicovici), Iuliana Iankovics (Iancovici), Elisabeth Koischor (Elisabeta Cuișor), Sophia Argiry (Sofia Arghiri), Rosalia Fejervary, Pelaghia Manno, Sophia Vitaly (Sofia Vitali), Anastasia Petrovics (Petrovici), Anna Keptenar (Cheptenar), Iuliana Sterio Zyssy (Zisu), Maria Docso (Donciu), Elisabeta Mutovszky (Mutovschi), Maria Schuljovszky (Suliovski), Dionysia Vitaly (Dionisia Vitali), Elisabeth Lemberg, Elena Macsinka (Macinca), Maria Alexovics (Alexovici), Johana Theodorovics (Ioana Teodorovici) soția preotului român din Pesta, Elisabeth Czvijan (Elisabet TŃian), Ana Malagetz (Malafheți), Catharina Csaprazi (Ciaprazi), Sophia Matso (Sofia Macio), Maria Puspoky.

⁴ *Ibidem*, p. 15.

studii recente⁵ au demonstrat apartenența lor “unei romanități masive socio-culturale, în plină desfășurare”⁶ la Pesta, Buda și Viena.

Succesele obținute de societate sunt menționate și într-o notă oficială publicată în ziarul “Ofner Zeitung”, apărut la Buda, care aducea “la cunoștința celorlalte comunități de același rit mărinoasa întreprindere născută dintr-o concepție nobilă, căreia îi exprimă public mulțumirea pentru sacrificiul atât de lăudabil adus sistemului școlar înstrâmtorat”.⁷

Regretabil este faptul că *Societatea femeilor române din Pesta* a rămas o întreprindere singulară în societatea românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Abia impactul revoluției pașoptiste a stimulat organizarea de societăți feministe.

Înființarea *Reuniunii femeilor române din Brașov* la 1850 a impulsionat mișcarea pentru crearea de reuniuni în întreaga Transilvanie. Activitatea desfășurată de reuniune a dovedit că solidaritatea națională pe linie feminină era un mijloc eficient de ridicare culturală, impusă de nevoile luptei pentru emanciparea națională. Ideea a exprimat-o de timpuriu Iacob Mureșan, unul din inițiatorii reuniunii brașovene: “Această concordie asociativă a fost propusă și recomandată ca cea mai necesară, numai unică și singura condițiune de a se putea înălța românul prin consfătuiri comune între sine la o activitate atât de puternică și prin ea la cultură”⁸... . Întemeiată ca o organizație națională a românilor din Transilvania, reuniunea a lansat, după aprobarea statutelor, apelul “Adresate către femeile cele iubitoare de omenie” prin care solicita constituirea de comitete filiale în principalele zone și localități românești. După o primă tentativă eșuată la Blaj⁹, apelul

⁵ Cornelia Bodca, *Femeia română în Transilvania și Ungaria secolului trecut*, în “Simpozion”, Giula, 1996, p. 7-25.

⁶ *Ibidem*, p. 13.

⁷ *Neujahrs - Geschenk den Herren und Frauen Bürgern und Bürgerinnen Walachsicher Nation zu Pesth, am Abend des 31 ten December 1819*, dargebracht vom Petrowitsch, K.P.-r Ofen, gedruckt mit Konigl - und Universitatsschriften, 1919, p. 14, apud Cornelia Bodca *Prima societate...*, p. 112.

⁸ *Iacob Mureșianu 1812-1887, album comemorativ*, de A.A.M. Brașov, 1913, p.26.

⁹ Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond *Timotei Cipariu*, doc. 1875/1877.

este relansat în 1865, când reuniunea se adresează femeilor române din Transilvania, cu propunerea înființării unor școli de fete la Abrud, Turda sau Făgăraș, pe lângă cele existente la Sibiu și Brașov, subvenționate toate de Reuniune¹⁰. Trei ani mai târziu, campania asocierii femeilor o reia ziarul "Albina" publicând un articol în care sublinia importanța organizării și asocierii pe principii naționale: "... Azi, Reuniunile și adunările publice de care se folosesc și alte popoare între marginile legale să fie și parola noastră în toate afacerile și interesele noastre naționale, cetățenești și sociale."¹¹ Ideea a fost preluată de întreaga presă românească, care îi va face largă publicitate. "Telegraful român" de exemplu îndemna la asociere scriind: "Timpul nostru este acela al asociațiunilor"¹². În același scop, revista "Familia" desfășoară o adevărată campanie pentru popularizarea ideologiei feministe, a cărei elaborare a premers fazei organizatorice.

Fără îndoială propaganda presei române a influențat organizarea reuniunilor feministe. Dacă până la 1869, anul inițiativei "Familiei", în întreaga Transilvanie se constituie o singură reuniune la Lugoj (1863), din 1870 ritmul înființării de reuniuni a crescut, ca să atingă apogeul în deceniul nouă al secolului trecut. O a treia fază în evoluția reuniunilor o constituie sfârșitul deceniului unu - începutul deceniului doi al secolului al XX-lea, când are loc o creștere a numărului reuniunilor într-o manieră explozivă.

În funcție de modelul existent în acel moment - reuniunea brașoveană - de condițiile specifice existente în fiecare zonă, înființarea și evoluția reuniunilor de femei a urmat o linie generală, trasată de reuniunea brașoveană, dar s-au evidențiat, încă de la înființare o serie de particularități izvorâte din însăși geneza și scopul ce și l-au propus. *Reuniunea femeilor române din Lugoj*, a doua instituție feministă națională ca vechime, prima din Banat, și-a propus pentru început ajutorarea tinerilor la studii, mai ales

¹⁰ Maria Popescu Bogdan, *Istoricul școlii Reuniunii femeilor române din Brașov*, în Țara Bârscei, 1937, p. 544.

¹¹ *Necesitatea de asociațiuni și adunări publice*, în "Albina", 1868, nr. 45, p.5.

¹² "Telegraful român", XXIX, 1881, nr. 114, p. 456.

a celor lipsiți de mijloace “de la școalele noastre populare oferindu-le iarna prânz gratuit și îmbrăcăminte”.¹³ Pentru realizarea acestui scop, reuniunea a urmărit înființarea unei cantine școlare din fondul inalienabil. Al doilea scop ce și l-a propus Reuniunea din Lugoj și asupra căruia și-a concentrat o parte importantă din activitate, viza ajutorarea și educația fetelor.¹⁴ Apare aici ideea care a prezidat și la constituirea reuniunii brașovene, anume că realizarea educației în spirit național depășește granițele locale. Școala românească ce trebuia să se înființeze aici era destinată fetițelor din tot Banatul: “Aici, în centrul unui ținut cu populație atât de puternic românească, nu avem școală superioară românească pentru fetițele noastre, încât suntem siliți a ne trimite fetițele la Brașov, Sibiu, Blaj, Arad, Beiuș și neavând o școală superioară nu pot da înainte nici începuturile noastre de internat... Nu e o chestiune specială a Lugojului, ci a Banatului întreg.”¹⁵ Acțiunea a fost inițiată în 1861 când femeile române din Lugoj au organizat o mișcare pentru școală de fete sub influența reuniunii brașovene. Expresia acestei mișcări a fost înființarea *Reuniunii femeilor române din Lugoj*, în august 1863, care urma să arate “ce sunt în stare să facă și damele române pentru propășirea națiunii”.¹⁶

Activitatea reuniunii se intensifică la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar mai cu seamă la începutul secolului al XX-lea când la conducerea sa ajung, ca președintă Paulina Rădulescu și secretar dr. George Dobrin¹⁷. Din 1905 fondul crește continuu, ajungând la 1907 la 2.542 coroane și 37 bani depuși la “Lugojana”¹⁸. În consecință, începând din 1907 *Reuniunea femeilor române din Lugoj*, și-a propus crearea “unui fond stabil ale cărui venituri sunt a se da ajutoare la creșterea tinerimii de cele două sexe, eventual a pune bazele unui internat în părțile bănățene”¹⁹. Până atunci

¹³ “Drapelul” XI, 1911, nr. 69, p. 2.

¹⁴ “Drapelul”, XIII, 1913, nr. 49, p. 2.

¹⁵ “Drapelul”, XI, 1911, nr. 69, p. 3.

¹⁶ “Gazeta Transilvaniei”, XXV, 1862, nr. 37, p. 262.

¹⁷ “Drapelul”, VI, 1906, nr. 1, p. 2.

¹⁸ “Drapelul”, VII, 1907, nr. 42, p. 3.

¹⁹ “Drapelul”, VII, 1907, nr. 98, p. 3.

adunarea generală a hotărât ajutorarea unei școli de fete din Banat²⁰.

La cincizeci de ani de existență, fondul reuniunii ere de 5.000 coronane²¹. Institutele de credit care s-au implicat în sprijinirea reuniunii au fost băncile “Poporul” și “Agricola” din Lugoj²².

Tot la Lugoj activa și o Reuniune a femeilor izraelite sub conducerea Herminei Hirschl²³.

Aceleași rațiuni de ordin didactic și pedagogic (“înființarea de școli de învățământ și de lucruri femeiești”) și filantropic (“ajutorarea fetițelor sărace române”) au adus la întemeierea *Reuniunii femeilor române din Mediaș*, în anul 1870, sub președinția Mariei Moldovan²⁴. Darea de seamă publicată în presă, consemna că la sfârșitul anului 1901, sub aceeași conducere ca și la înființare, reuniunea avea un fond de 18.869 coroane și 52 fil²⁵.

La Făgăraș au funcționat două reuniuni ale femeilor române, organizate pe criterii confesionale: *Reuniunea femeilor române greco-ortodoxe* înființată în 1876 și un an mai târziu *Reuniunea femeilor române greco-catolice*. Cel puțin în primii ani de activitate, *Reuniunea femeilor române greco-ortodoxe* a fost mai puternică, având în 1895 un fond dublu față de cea greco-catolică²⁶. Aceasta din urmă și-a propus întemeierea unui fond din care să ajute școala confesională greco-catolică care era frecventată și de elevi ortodocși²⁷. Ajutorul viza îmbunătățirea salariului pentru învățători, premiarea elevilor, procurarea de haine și rechizite. *Reuniunea femeilor române greco-ortodoxe* avea un scop similar: înființarea unui fond pentru îmbunătățirea stării

²⁰ “Drapelul”, VI, 1906, nr. 1, p. 2.

²¹ “Drapelul”, XIV, 1914, nr. 60, p. 2.

²² “Drapelul”, XIV, 1914, nr. 13, p.3.

²³ “Drapelul”, VIII, 1908, nr. 2, p.2, p.3 și IX, 1909, nr. 9, p.3.

²⁴ “Familia”, XXIV, 1898, nr. 32, p. 383; “Gazeta Transilvaniei”, LVI, 1893, nr. 231.

²⁵ “Unirea”, XI, 1901, nr. 38, p. 309.

²⁶ “Dreptatea”, II, 1895, nr. 147, p.3.

²⁷ Nicolau Aron, *Monografia bisericilor, școalelor și reuniunilor române din Făgăraș*, 1913, p. 8.

materiale a școlii confesionale greco-ortodoxe din Făgăraș și a personalului acesteia²⁸. Începând cu 1888, banii acestei reuniuni au fost depuși la banca "Furnica", ajungându-se în 1912 la un fond de 16.643 coroane și 70 fileri²⁹.

Un scop exclusiv cultural a avut organizația feministă din Turda. O primă tentativă de constituire a unei societăți de lectură, motivată de necesitate de a "pune stavilă la torentul maghiarizator prin concursul ziarelor"³⁰, s-a înregistrat în 1863 sub conducerea Emiliei Rațiu. Numărul mic al membrilor, caracterul local al societății, dar mai ales inexistența unor statute care să stabilească obligativitatea unor întruniri periodice au întrerupt activitatea propriu-zisă a societății, deși în 1873 biblioteca deținea 72 de volume puse la dispoziția fiecărei "inteligențe române din Turda și jur".³¹

Reînființată abia în 1880³², *Societatea de lectură a femeilor române din Turda* își are începuturile prin 1873 când s-au elaborat statutele în ședința adunării generale din 30 noiembrie. Este deja în activitate în anul 1874, așa cum atestă revista "Transilvania" printr-un apel semnat Susana Laslo (președintă) și Ludovic Ciato (secretar) adresată bărbaților "de litere ca să sprijine această tânără și salutară întreprindere... luând în considerare nediscutabila înrâurintă ce este chemată a exercita societatea noastră atât în respectul dezvoltării culturii, cât și în respectul formării și consolidării caracterului național..." Pentru realizarea scopului propus "progresarea membrilor în deosebitele ramuri de știință și în specie în limba și literatura română", președinta societății cere să li se trimită gratuit operele scriitorilor ardeleni pentru "susținerea și prosperarea reuniunii noastre"³³.

²⁸ Statutele Reuniunii femeilor române greco-ortodoxe din Făgăraș și jur pentru înființarea unui fond scolastic în Făgăraș, în "Telegraful român", XXVI, 1878, nr. 85, p. 384.

²⁹ Nicolau Aron, *op. cit.*, p.6.

³⁰ "Telegraful român", XXI, 1873, nr. 67, p. 257.

³¹ "Telegraful român", XXI, 1873, nr. 73, p. 275.

³² Eugenia Glodariu, *Unele considerații privind mișcarea feministă din Transilvania*, în "Acta Musci Napocensis", 1983, p. 234.

³³ "Transilvania", VII, 1874, nr. 23, p. 290-292.

Mijlocul prin care urma să se realizeze scopul propus era “biblioteca, care se va susține și înmulți din taxele anuale ale membrilor” și din donații. Eforturile din anii 1813–1874 au fost încununuate abia în 1880 când este atestată înființarea reuniunii turdene, ce a avut o evoluție sinuoasă funcționând cu intermitențe. Informația documentară lacunară despre această organizație nu ne îngăduie să stabilim exact fazele constituirii sale. În 1894 a fost din nou reorganizată, reluându-și activitatea sub conducerea Mariei Vlăduțiu ca președintă, Ana Cigărean - vicepreședintă și Alexandru Gaia - secretar.³⁴

Asociația ce s-a constituit ca urmare a apelului lansat de *Reuniunea femeilor române din Brașov*, în 1865 a fost cea din Abrud, al cărei scop era înființarea unei școli private românești de fete. Exemplul oferit de brașovence și pe care *Reuniunea femeilor române din Abrud* l-a urmat este ilustrat și de apelul pe care acesta din urmă îl lansează la rândul ei, pentru ajutorarea școlii, depășind vădit diferențele confesionale: “e de mirat însă puținul înțeles ce-a acordă muntenii, căci doar ea nu e numai pentru Abrud, ci pentru Abrud și împrejurimi și e de mirat cum Asociațiunea noastră nu încearcă să vină în ajutorul acestei școli, Asociațiunea care e susținută din avutul nostru și al cărei scop, credem că este în linia prima, ajutorarea școlii, cum e și aceea a *Reuniunii femeilor din Abrud*, care nu are un caracter nici greco-catolic, nici greco-ortodox. Așteptăm mai multă atenție din parte Asociațiunii.”³⁵ Începutul l-a făcut institutul de credit “Auraria”. Reuniunea a beneficiat și de sprijinul altor institute din Abrud, Câmpeni, Bucium: “Doina”, “Concordia” și “Armonia”, care au contribuit cu importante sume la creșterea fondului societății de femei³⁶, care în 1905 ajunsese la 42.849 coroane și 90 fileri³⁷. Precedentele au fost create prin activitatea casinei române de aici, care au pus problema înființării unei școli de fete încă din 1869. În acest scop casina a cerut concursul *Reuniunii femeilor române*

³⁴ “Gazeta Transilvanici”, XXX, 1894, nr. 16.

³⁵ “Gazeta Transilvanici”, LXIX, 1906, nr. 57.

³⁶ “Gazeta Transilvanici”, LXVII, 1904, nr. 235.

³⁷ “Gazeta Transilvanici”, LXVIII, 1905, nr. 244, p. 3.

din Braşov şi a înlesnit contactele cu alte institute româneşti din zonă. În fapt, chiar ideea reuniunii ce avea să se întemeieze la Abrud este urmarea contactelor casinei din localitate cu Iacob Mureşan. Cărturarul braşovean a propus înfiinţarea unei reuniuni de femei acolo, care să includă în statutele ei şi susţinerea unei şcoli de fete. Impulsionate de ridicarea şcolii maghiare pentru fetiţe, femeile române din Abrud s-au întrunit la 14 decembrie 1880, din iniţiativa Mariei Gall, pentru analiza unui proiect de statute care viza în principal crearea unei şcoli primare de fetiţe. Statutele au fost aprobate la 13 martie 1882, după ce la adunarea din 14 decembrie 1881 s-au făcut precizări asupra caracterului confesional al şcolii, hotărându-se să rămână o şcoală particulară dar sub patronajul Mitropoliei din Sibiu.³⁸

Cam în aceeaşi perioadă s-a organizat şi *Reuniunea femeilor române din Gherla*, care, în 1881 lansa apel prin "Telegraful român" către femeile române din Transilvania pentru a contribui la susţinerea unui fond destinat elevilor săraci de la Institutul Pedagogic Gherla. Între semnatarele apelului figurau Maria Berciu preşedintă şi Ludovica Borgovan - vicepreşedintă³⁹.

Tot sub influenţa reuniunii braşovene s-a constituit, la 1881, *Reuniunea femeilor române din Sibiu* cu scopul de a înfiinţa o şcoală de fete cu internat, despre care scria că "opinia publică românească o consideră ca pe una care năzuieşte spre cel mai sfânt scop al educaţiunii noastre naţionale şi răspunde la cea mai simţită trebuinţă a poporului nostru."⁴⁰ Până la constituirea şcolii şi a internatului, Reuniunea intenţiona să contribuie la susţinerea altui institut român înfiinţat cu acelaşi scop, după cum se precizează în statute. Pentru subvenţionarea şcolii reuniunea a lansat în 1881 un prim apel către românii transilvăneni cerându-le "a aduna un fond pentru înfiinţarea la Sibiu a unui institut român de creştere pentru fete, împreună cu internat şi întocmit

³⁸ Romus Oniciu, *Prima şcoală românească de fete din Munţii Apuseni*, în vol. *Ţara moţilor*, vol. II, Alba Iulia, 1977, p. 128-129.

³⁹ "Telegraful român", XXIX, 1881, nr. 4.

⁴⁰ G. Bariţiu, *Reuniunea femeilor române din Sibiu*, în "Transilvania", XVIII, 1887, nr. 9-10, p. 69-70.

așa ca să poată corespunde tuturor intereselor de educație a femeilor române și chiar de la locuri mai îndepărtate”⁴¹. Inițiativa a aparținut Mariei Cosma, care, în cuvântul rostit la adunarea constitutivă sublinia caracterul național al reuniunii: “este foarte grea chemarea acestei reuniuni... contăm însă pe căldurosul sprijin al tuturor factorilor națiunii pentru că scopul este sublim - este național”.⁴² Șase ani mai târziu, în 1887 în Sibiu s-a organizat o nouă societate feministă, de astă dată cu caracter confesional - *Reuniunea femeilor pentru decorarea bisericii greco-catolice din Sibiu*, sub președenția Elenei Popp⁴³.

Inițiată din rațiuni filantropice, *Reuniunea femeilor române din Sibiu* a fost printre cele mai dinamice societăți constituite în Transilvania, dezvoltând în egală măsură o activitate economică și socială. Pe aceste coordonate reuniunea sibiană a colaborat cu organizațiile similare din Brașov, Hunedoara, Sălaj și în mod deosebit cu *Astra*. Sprijinul de care s-a bucurat reuniunea a făcut ca la începutul secolului al XX-lea să numere 228 de membri, iar fondul său să ajungă la 41.436,38 coronae.⁴⁴

Reuniunea brașoveană a servit ca exemplu și pentru cea constituită la Simleul Silvaniei în 1881. Inițiativa-a pornit în fapt de la Zalău, de unde Emilia Pop solicită model de statute reuniunilor din Brașov și Făgăraș⁴⁵. Acțiunea se concretizează la Băsești, unde, din februarie 1880, s-a constituit o *Societate pregătitoare pentru înființarea Reuniunii femeilor române din Sălaj*, sub conducerea președintei Maria Cosma și a secretarului Dumitru Suciu.⁴⁶ După primirea modelului de statute ele au fost discutate cu George Pop de Băsești, Elena Pop și Andrei Comsa și înaintat spre aprobare "înaltelor foruri". Elena Pop a lansat un apel româncelor sălăjene invitându-le la consfătuire la Băsești

⁴¹ “Observatorul”, IV, 1881, nr. 85.

⁴² “Telegraful român”, XXIX, 1881, nr. 114.

⁴³ *Statutele reuniunii femeilor pentru decorarea bisericii greco-catolice din Sibiu*, Sibiu, 1887 “Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 235.

⁴⁴ “Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 235.

⁴⁵ Arh. Stat, Cluj-Napoca, fond familial *Bran*, *Scurt istoric al reuniunii femeilor române sălăjene*.

⁴⁶ I. Muscă, *Activitatea Reuniunii femeilor române sălăjene între anii 1881-1918*, în “Acta Musei Porolissensis”, X, 1986, p. 551

pentru 22 februarie 1881: "Femeile române sălăjene sunt pătrunse de chemarea lor sfântă și sublimă și nu cunosc sacrificii, nu osteneală, când are trebuință națiunea de fiicele ei, ci au alergat ... să pună bază la edificiul măreț la cărui deviză este: înaintarea învățământului poporal și a industriei de casă cu deosebită privire la sexul femeiesc din Sălaj."⁴⁷ În așteptarea aprobării, la Băsești, în jurul Elenei Pop s-a constituit un nucleu de fete care se instruiău "în ale economiei de casă" și "în cultul poeziei și muzicii românești", îndrumate de poetul Petru Dulfu și teologul Ștefan Cucu. Se citea poezie din Alecsandri, Bolintineanu, Sion, Eminescu, Ioan Lepădatu și presa vremii: "Amicul familiei", "Gazeta Transilvaniei", "Observatorul"⁴⁸. La 15 noiembrie 1881 s-a ținut la Șimleu ședința constitutivă, prilej cu care s-au înscris 13 membri fondatori, 37 membri ordinari, Iosif Vulcan și George Barițiu fiind desemnați membri onorari⁴⁹. Primul comitet al *Reuniunii femeilor române din Sălaj* a fost condus de președinta Clara Maniu, vicepreședinta Maria Cosma și secretarul Vasile Pop⁵⁰. La 25 de ani de existență, reuniunea avea un fond de 14.976 coroane⁵¹ și sfida autoritățile maghiare care solicitau zadarnic regulamentele de organizare și funcționare ale societății. În Raportul comitetului suprem al comitatului Sălaj înaintat ministerului de interne, acesta recunoștea că, deși a "dus cele mai mari străduinți referitoare la această parte a ordinului (procurarea regulamentelor de organizare și funcționare a *Reuniunii femeilor române din Sălaj*) n-am realizat suficient... nici la solicitarea primarului din Șimleul Silvaniei, nimeni n-a putut face în deajuns... a fost imposibilă procurarea informației"⁵². Între

⁴⁷ Arh. Stat Cluj-Napoca, fond familial *Bran*, *Scurt istoric...*

⁴⁸ I. Muscă, *op. cit.*, p. 552.

⁴⁹ Cornel Grad, Doru E. Gorun, *Din istoricul instituțiilor cultural-naționale-sălăjene, Reuniunea femeilor române sălăjene*, în "Acta Musci Porolissensis", VIII, 1984, p. 663.

⁵⁰ Augustin Vicaș, *XXV ani din viața Reuniunii femeilor române sălăjene 1881-1906*, Șimleul Silvaniei, 1906, nr. 134, p. 1.

⁵¹ "Gazeta Transilvaniei", LXIX, 1906, nr. 134, p. 1.

⁵² Ioan Tomole, *Lupta românilor din "Țara Silvaniei" pentru drepturile politice și făurirea statului național unitar român (1905-1918)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 31.

reuniunile feministe transilvane, cea din Sălaj se individualizează prin adunările generale itinerante pe care le-a organizat, majoritatea în colaborare cu cele ale Astrei.

Când *Societatea pregătitoare pentru înființarea Reuniunii femeilor române din Sălaj*, înainta ministerului spre aprobare statutele sale, la Zărnești se deschidea ședința constitutivă a *Reuniunii femeilor române* din localitate.⁵³ Inițiatoarea mișcării a fost Maria Garoiu, prima președintă a reuniunii care a imprimat acțiunii o orientare filantropică⁵⁴. De la înființarea ei și până în 1906, reuniunea a alocat 1.982 coroane pentru ajutorarea a 930 fetițe sărace, iar fondul a ajuns la 13.370 coroane⁵⁵. Din această reuniune, cea mai veche instituție națională din localitate, s-au organizat alte două societăți: *Reuniunea pentru înfrumusețarea bisericii* sub conducerea Elenei Mețianu⁵⁶ și *Reuniunea pentru înmormântare din Zărnești*.⁵⁷

Un important factor de cultură națională, alături de Preparandie și Asociațiune a fost *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*, înființată în 1884. Prefătată în 1841 de *Asociația feminină cetățenească*, condusă de Izabella Fascho, cu scopul de a crea un cămin pentru orfani și de a ajuta sinistrării de pe urma unei mari revărsări a Mureșului⁵⁸, *Reuniunea femeilor române* și-a propus în primul rând scopuri educative, intenționându-se a deveni un “puternic factor în promovarea cauzei cele mari a creșterii neamului român din aceste părți”⁵⁹. Conform statutelor, reuniunea urmărea: “crearea unui fond, din care se va înființa cu timpul în Arad, un institut românesc confesional pentru educația fetelor române, iar până când fondul nu ar putea înființa și susține din venitul său propriu un institut corespunzător, Reuniunea se va asocia cu vreo altă corporațiune sau vreun individ privat pentru

⁵³ “Familia”, XVI, 1890, p. 45.

⁵⁴ “Gazeta Transilvaniei”, LXIX, 1906, nr. 4.

⁵⁵ “Gazeta Transilvaniei”, LXIX, 1906, nr. 4, p. 3.

⁵⁶ “Gazeta Transilvaniei”, LXVIII, 1905, nr. 233, p. 2.

⁵⁷ “Gazeta Transilvaniei”, LXX, 1907, nr. 42.

⁵⁸ Rodica Herlo, *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie* în “Ziridava”, X, 1976, p. 332.

⁵⁹ “Biserica și școala”, X, 1886, nr. 41, p. 355-356.
și culturale, nr. IV, 291/1884.

sustinerea unui atari institut.”⁶⁰. Reuniunea și-a început activitatea la 13 ianuarie 1884, când a fost ales primul comitet sub președinția de onoare a episcopului arădean⁶¹. Primele ședințe (din 31 ianuarie și 29 martie) au fost consacrate elaborării statutelor. Prima ședință a decis “înființarea unei *Reuniuni a femeilor române din Arad și provincie*, cu reședința în Arad, cu scopul de a înființa un institut pentru creșterea femeilor române din Arad,⁶². Cu acest prilej s-a ales un “comitet interimar” sub președinția Herminei Popovici Desseanu, secretar Atanasiu Tuchicescu , căruia îi revenea sarcina elaborării proiectului de statute.⁶³ Adunarea generală din martie a dezbătut aceste proiecte, care au fost aprobate de autorități abia la 24 octombrie 1886 ⁶⁴. Înființarea reuniunii arădene a avut un ecou deosebit în zonă, după cum arată “epistola deschisă” adresată președintei în 1887, prin care 120 de femei române din Arad și împrejurimi îi cer “a face dispozițiuni pentru înscrierea de membre”⁶⁵. În același an reuniunea traversează o criză izvorâtă din neînțelegerile asupra caracterului său: național sau confesional.⁶⁶

În iarna anului 1885 s-au instruit și femeile române din Satu Mare pentru “înființarea unei reuniuni culturale a femeilor”, prilej cu care s-a ales un comitet provizoriu pentru alcătuirea statutelor sub președinția Anei Bilt. Înaintate la comitat spre a fi trimise ministerului ungar prin Vasile Lucaciu și Ana Bilt, statutele au fost resprinse în februarie același an, ordonându-se interzicerea activității reuniunii. Protestând împotriva tratamentului la care au fost supuși românii “în secolul al XIX-lea, care se zice al luminii și deșteptării naționale”, “Gazeta Transilvaniei” face

⁶⁰ Arh. Stat. Arad, fond *Episcopia ortodoxă română Arad*, seria Acte școlare.

⁶¹ Arh. Stat, Arad, fond *Episcopia ortodoxă Română* seria Acte școlare și culturale, nr. IV.

⁶² R. Herlo, *op. cit.*, p. 333.

⁶³ Arh. Stat, Arad, fond *Episcopia ortodoxă Română Arad*, seria Acte școlare și culturale, nr. IV.

⁶⁴ R. Herlo, *op. cit.*, p. 333.

⁶⁵ “Familia”, XIII, 1887, p. 154.

⁶⁶ Arh, Stat. Arad, fond *Episcopia Ortodoxă Română Arad* seria Acte școlare și culturale, nr. IV.

apel către femeile române să lucreze în continuare pentru a crește copii “devotați cauzei naționale”⁶⁷

Activitatea reuniunilor înființate până acum ca și campania pe care presa transilvăneană a continuat să o desfășoare prin “Gazeta Transilvaniei”, “Familia”, “Tribuna” au impulsionat crearea de noi asemenea organizații feministe. Ideea o exprimă femeile hunedorene, care, în 1886 au lansat un apel către toate doamnele române, în care se scria: Expoziția din 1881, școala de fete din Brașov și Sibiu, reuniunile femeiești filantropice întocmite în toată țara sunt fapte care ne dovedesc că femeia română e la culmea misiunii sale. Comitatul Hunedoarei e un ținut eminent românesc. Reminiscentele unui trecut glorios ne îndeamnă să intrăm și noi pe arena activității, ca și celelalte surori din patrie, prefixându-ne o țintă și stăruind din răputeri întru realizarea ei! Femeia română a fost în toate timpurile soție bună, mamă de model, dar nicidecum sfera ei de activitate nu se mărginește numai în cercul strâns al căsnicieii. Este timpul să ne alăturăm celorlalți factori ai culturii noastre naționale”⁶⁸ Astfel, mânite de “inima de soră și română” femeile hunedorene participante la conferința de la Deva din 8 septembrie 1886, au hotărât înființarea *Reuniunii femeilor române din comitatul Hunedoarei*, în scopul sprijinirii industriei de casă românești și ajutorarea fetițelor și văduvelor române din comitat. În pregătirea și organizarea reuniunii un rol important l-au avut: Elena Pop Hossu Longin, Ecaterina Drăghici, Maria Moldovan, Lucreția Olariu, Ana Petco, Ana Suluțiu, Letiția Papiu, Alexiu Olariu.⁶⁹ Conform statutelor, scopul fixat urma a fi realizat prin sprijinirea învățământului, mai ales la industria de casă, prin înființarea de ateliere și organizarea de expoziții periodice cu articole de industrie de casă, iar scopurile filantropice urmau a fi îndeplinite prin distribuirea de ajutoare în bani fetițelor și văduvelor sărace din comitat.⁷⁰ Scrisori și telegrame de adeziune

⁶⁷ “Gazeta Transilvaniei”, XLVIII, 1885, nr. 55.

⁶⁸ Elena Pop Hossu Longin, *Amintiri 1880-1930*, Cluj, 1932, p. 16-17.

⁶⁹ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei 1886-1911*, Orăștie, 1912, p. 4.

⁷⁰ *Statutele Reuniunii femeilor române din comitatul Hunedoarei*, Sibiu, 1887.

au fost primite de la Brad, Hațeg, Petroașni, Arad⁷¹. Comitetul provizoriu ales în adunarea de constituire în frunte cu Ana Petco a elaborat și aprobat proiectul de statute, ce au fost respinse în prima instanță de minister, fiind aprobate doar la 26 septembrie 1887. Abia la adunarea generală din 27 mai 1889 s-a organizat definitiv *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoara*⁷². Activitatea desfășurată pe terenul industriei de casă a fost apreciată nu doar în Imperiu ci și în Europa apuseană, unde au ajuns produsele manufacturate în Ardeal⁷³.

O primă tentativă de asociere feministă la Cluj este atestată în 23 decembrie 1888, urmărind constituirea unui fond pentru înființarea unei școli de fete⁷⁴. Inițiativa a avut un caracter efemer, abia la începutul secolului trecut relansându-se ideea înființării unei reuniuni feministe la Cluj⁷⁵. În amintirile sale, Elia Dăianu menționa anul 1901 când se agita această idee, dar în mod practic epitropia bisericească se va ocupa de realizarea ei din ianuarie 1902⁷⁶. Datorită repetatelor respingeri ale proiectelor de statute de către guvernul maghiar, femeile clujene au hotărât constituirea unei societăți sub scutul bisericii. Ca urmare, la 16 iunie 1902, cu aprobarea Mitropoliei din Blaj s-a înființat *Reuniunea femeilor române greco-catolice din Cluj*, cu scopul declarat prin statute, de înfrumusețare a bisericii⁷⁷. Președinta reuniunii astfel întemeiată a fost Ana Pop născută Lemeny, care a încercat extinderea activității peste limitele fixate prin statute, dând o mai largă interpretare articolului care prevedea scopul reuniunii: "înfrumusețarea bisericii". Reuniunea a câștigat de

⁷¹ *Statutele Reuniunii femeilor din comitatul Hunedoarei 1886-1911*, Orăștic, 1912, p. 8.

⁷² *Ibidem*, p. 11.

⁷³ "Tribuna", XIX, 1902, nr. 194, p. 771.

⁷⁴ "Gazeta Transilvaniei", LI, 1888, nr. 11.

⁷⁵ "Gazeta Transilvaniei", LXVII, 1904, nr. 224; LXVIII, 1905, nr. 107.

⁷⁶ *Almanah publicat din prilejul jubileului de XXV de la întemeiere*, Cluj, 1928, p. 23-24.

⁷⁷ Ana A. Pop, *Istoricul Reuniunii "Sfânta Maria" de la înființare (1902) până la reorganizare (1921) în Almanahul publicat din prilejul jubileului de XXV ani de la întemeiere*, Cluj, 1928, p. 52.

partea sa femei din popor prin conferințele pe care le-a organizat la periferiile orașului cu subiecte moralizatoare, educative, ca și prin cuprinderea tuturor românilor, fără deosebire de confesiune⁷⁸. Semnificativă, în acest sens, este hotărârea reuniunii de a susține 35-45 școlari veniți din împrejurimi, sprijinind astfel școala greco-catolică, singura școală românească din Cluj⁷⁹.

După ajutorul oferit reuniunii brașovene, femeile din Blaj au hotărât întemeierea unei internat pentru fetele care frecventează școala greco-catolică din Blaj. Până la întemeierea internatului, reuniunea își propunea doar ajutorarea acestor eleve⁸⁰. Specific reuniunii întemeiate, la 1880 a fost adeziunea masivă la apelul lansat pentru înscrierea a cât mai multe membre, încă practic, nu a mai rămas familie blăjană care să nu aibă un membru. Înființarea reuniunii blăjene a fost facilitată de relațiile pe care aceste le-a întreținut cu Brașovul și în primul rând de activitatea episcopului Alexandru Sterca Șuluțiu și a unor instituții locale (casina) pentru susținerea reuniunii brașovene⁸¹. Crearea unei reuniuni feministe la Blaj a fost stimulată de organizarea școlii de fete de aici cu concursul reuniunii brașovene, prin grija învățătorului Simu, cel care a prezidat și ședința de constituire a *Reuniunii femeilor române din Blaj* la 27 aprilie 1890, când s-a ales primul comitet sub conducerea Rozaliei Munteanu, și au fost votate statutele. Practic, reuniunea își începe activitatea din noiembrie 1890, după aprobarea statutelor⁸².

În ultimul deceniu al secolului trecut, în Banat s-au înființat alte două reuniuni: la 1891 *Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea cimitirului greco-ortodox român din Caransebeș*⁸³ și peste doi ani, *Reuniunea femeilor greco-ortodoxe*

⁷⁸ *Ibidem*, p. 53.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 54.

⁸⁰ *Statutele Reuniunii femeilor române greco-catolice din Blaj*, Blaj, 1910.

⁸¹ Maria Nicolau, *Comptu public al fondului Reuniunii femeilor române spre ajutorul creșterii fetițelor orfane*, parte I, Brașov, 1853, p. 122-125.

⁸² Ștefan Manciu, *Reuniunea femeilor române din Blaj*, în "Cultura creștină", XXI, 1941, nr. 7-9, p. 379.

⁸³ "Gazeta Transilvaniei", LIV, 1891, nr. 32.

române din Timișoara Fabric, pentru ajutorarea elevilor mai săraci de la școala confesională din localitate⁸⁴. Tot în 1891 s-a înființat una din cele mai cunoscute reuniuni existente în mediul rural: *Reuniunea femeilor române din Rășinari*⁸⁵.

În 1893 s-a organizat la Mediaș o reuniune feministă, având ca scop susținerea unei școli de învățământ și lucru și a unor ajutoare materiale pentru elevele nevoiaș⁸⁶.

Înființată în 1897, ca urmare a inițiativei fruntașilor brașoveni - Iacob și Andrei Mureșanu, I. Popazu și G. Barițiu - și a dorinței "soțiilor cărturarilor din această parte a țării de a contribui la educarea în spiritul luptei naționale a tinerelor fete", *Reuniunea femeilor române din Bran* a militat pentru ridicarea unui internat pentru fete, dar și pentru educarea națională a româncelor din această zonă a Țării Bârsei⁸⁷.

Începutul secolului al XX-lea aduce cu sine creșterea rapidă a numărului organizațiilor feministe, ca urmare a activității desfășurate de cele existente deja, dar și a propagandei susținute de presă. Acum se înființează *Reuniunea femeilor române greco-catolice din Zlatna* (1902), cu scopul declarat de a contribui la înfrumusețarea bisericii și ajutorarea copiilor săraci⁸⁸ și *Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea și înfrumusețarea bisericii din Brașovul vechi* (1903)⁸⁹. În 1902 s-a constituit *Reuniunea femeilor române din Bazna* pentru înfrumusețarea bisericii din localitate sub președinția Corneliiei Hațiagan⁹⁰, iar în 1908 lua ființă *Reuniunea femeilor române din Șiria și jur* ce urmărea "a înființa în Șiria pentru sexul femeiesc o școală pentru economia și industria de casă, împreună cu un internat și ajutorarea copiilor

⁸⁴ "Gazeta Transilvanici", LXV, 109, nr. 8.

⁸⁵ "Gazeta Transilvanici", LIV, 1891, nr. 244.

⁸⁶ "Gazeta Transilvanici", LVI, 1893, nr. 321.

⁸⁷ *Statutele Reuniunii femeilor române de confesiune greco-ortodoxă din Poarta Branului*, Brașov, 1897; Mioara Voicu, *Câteva date privitoare la înființarea Reuniunii femeilor române din Bran*, în "Cumidava", XIII/2, 1983, Brașov, p. 167-169

⁸⁸ "Familia", XXIV, 1903.

⁸⁹ "Gazeta Transilvanici", LXVI, 1093, nr. 198; LXVII, 1094, nr. 33.

⁹⁰ "Gazeta Transilvanici", LXXII, 1909, nr. 67.

săraci”⁹¹. În 1913 se înființează *Reuniunea femeilor române din Bistrița*, care-și propunea același scop filantropic, stabilit prin statute: “a alina mizeria săracilor cinstiți greco-catolici și greco-ortodocși, români, locuitori în Bistrița, de a da haine copiilor săraci de la școlile confesionale greco-catolice și copiilor greco-catolici și greco-ortodocși de la școlile primare și alte școli din orașul Bistrița, a ajuta familiile și singuraticii, care fără vina lor au ajuns în mizerie, a ajuta copiii lor cu purtare bună și talentați să poată învăța și să fie crescuți pentru o carieră practică corespunzătoare înclinării și referințelor lor”. În egală măsură reuniunea bistrițeană și-a propus îngrijirea și decorarea bisericilor greco-catolice și greco-ortodoxe române din Bistrița și promovarea industriei de casă⁹². În zona Năsăudului am mai identificat 23 de reuniuni, majoritatea ale sașilor (21) și 2 israelite. Între cele săsești ⁹³ cea mai puternică judecând după numărul membrilor (263) și fonduri (27.406 lei în 1923) a fost Reuniunea pentru dezvoltarea profesiei femeilor din Bistrița. Denumirea adoptată dovedește apropierea reuniunii de principiile emancipării social-economice prin “mijlocirea de posturi pentru văduve și fete care caută o profesiune... sprijinirea lărgirii culturii junimei femeiești săsești din județele din țările transilvane ale Ungariei și sprijinirea

⁹¹ *Statutele Reuniunii femeilor române din Siria și jur*, manuscris în posesia autoarei.

⁹² *Statutele Reuniunii de binefacere a femeilor greco-catolice și greco-ortodoxe române din Bistrița*, Bistrița, 1914.

⁹³ Arh. Stat. Bistrița, Fond *Prefectura județului Năsăud*, doc. Nr. 2880/1924, *Reuniunea pentru dezvoltarea profesiei femeilor*, *Reuniunea femeilor romano-catolice din Bistrița*, *Reuniunea femeilor săsești din Dorolea*, *Reuniunea femeilor române din Sigmir*, *Reuniunea femeilor evanghelice din Dumitrea Mare*, *Reuniunea femeilor din Capan*, *Reuniunea de femei din Petriș*, *Reuniunea de femei din Uifalău de Sus*, *Reuniunea femeilor evanghelice din Dumitrița*, *Societatea femeilor din Tintic*, *Reuniunea femeilor din Oldrof*, *Reuniunea femeilor din Orheni*, *Reuniunea femeilor din Ghinda*, *Reuniunea femeilor din Ielna*, *Societatea femeilor evanghelice-luterane din Budacul săsesc*, *Societatea femeilor evanghelice-luterane din Monori*, *Societatea femeilor evanghelice-luterane din Lechința*, *Societatea femeilor evanghelice luterane din Sângeorzul Săsesc*, *Societatea femeilor evanghelice-luterane din Vermeș*, *Unirea femeilor evanghelice-luterane din Dipșa și Idcm*, doc. nr. 52/1925, *Reuniunea generală a femeilor bisericii regnicolare evanghelice*.

educației lor pentru o funcțiune sau profesiune independentă”⁹⁴. Modalitățile prin care se realiza scopul propus erau sprijinirea fetelor sărace și înființarea de școli profesionale pentru femei. Dintre cele două reuniuni izraelite, întemeiate amândouă în 1877, doar una își revendica prin denumire un caracter feminist. Este vorba de *Reuniunea femeilor izraelite din Bistrița* care avea ca scop “ajutorarea celor săraci și lipsiți din Bistrița fără deosebire de religie și a da posibilitate fetelor izraelite apte..... a putea frecventa școli în care să se specializeze în lucruri femeiești”⁹⁵. Cealaltă, *Reuniunea Malbisch - Arumim pentru îmbrăcarea școlarilor săraci* își trădează caracterul feminist doar prin componența comitetului, condus de o președintă și o casieră.⁹⁶

Tot în deceniul doi, se înființau în mediul rural, *Reuniunea “Mariană” a femeilor greco-catolice române din Căpâlna de Jos*⁹⁷ (1911) și *Reuniunea femeilor române din Bocșa*⁹⁸ (1913), sub președinția Iuliei Marcu, având ca scop înfrumusețarea cimitirului greco-ortodox.

Stimulate de succesul pe care l-a înregistrat mișcarea feministă din Transilvania prin constituirea *Uniunii femeilor române din Ungaria*, la congresul de la Brașov din 3-4 iunie 1913, feministele de la Oradea au înființat în iunie 1914 *Reuniunea femeilor române din Oradea și Bihor*, sub președinția Aureliei Pop. Hotărârea a fost luată în adunarea de reorganizare a despărțământului Astrei, când Aurelia Pop a vorbit despre rolul femeii în cultura poporului, iar Nora Rozvani despre importanța organizării reuniunii de femei⁹⁹. Înființarea asociației feministe venea în prelungirea unei mai vechi inițiative bihorene exprimată încă în deceniul șapte al secolului trecut de intelectualii și studenții români din Oradea, care au militat pentru întemeierea unei școli de fete. Primele demersuri aparțin *Societății de lectură* care a

⁹⁴ Arh. Stat, Bistrița, Fond *Tribunalul județean Năsăud*, doc. nr. 360.

⁹⁵ Idem, doc. nr. 365.

⁹⁶ Idem, doc. nr. 366.

⁹⁷ Arh. Stat, Alba Iulia, m Fond 1269.

⁹⁸ “Drapelul”, XIII, 1913, nr. 16.

⁹⁹ “Gazeta Transilvaniei”, LXXVII, 1914, nr. 116.

pledat prin reprezentanții săi pentru întemeierea unei școli cu predare în limba română. Ideea o exprimă Acsentiu Gailă în discursul “Lipsa unui institut român pentru educația fetelor din Oradea Mare”, publicat și de revista “Familia”, cu care prilej autorul lansează o chemare tuturor celor “care iubesc limba română... să întindă o mână de ajutor spre acel institut”. Angajată în susținerea intereselor naționale, revista “Familia” a publicat și apelul lansat de Paulina Roman în 1870 “către mai multe dame române”, care marchează, practic, debutul mișcării. Moartea inițiatoarei oprește acțiunea ce a fost reluată abia peste un deceniu de Iosif Vulcan care, prin revista ce o conducea a lansat numeroase apeluri femeilor în general și inteligenței din Oradea în special, primele chemate să susțină “și cultiva limba dulce strămoșească... simțul măreț de naționalitate”, iar ceilalți să hotărască în problema școlii de fete întrucât “cultura dă viață și tărie unei națiuni...”, dar această cultură să fie națională. La adunarea din 14 septembrie 1880 a întregii inteligențe române din comitatul Bihor, s-a hotărât constituirea unei organizații, *Societatea pentru înființarea unei școli de fete române în Oradea Mare*, ale cărei statute au fost aprobate în februarie 1881. Societatea condusă de Iosif Roman, președinte și Andrei Horvath secretar, a organizat conferințe pe teme feministe, adunări generale, dar activitatea ei a încetat vreme de aproape un deceniu (1885-1893), fiind reorganizată în 1893, dar scopul propus, înființarea școli de fete s-a realizat abia după 1918. Această inițiativă a inteligenței vizând emanciparea femeii este proprie Bihorului, *Societatea pentru înființare unei școli de fete române* îndeplinind rolul reuniunilor feministe din Transilvania.¹⁰⁰

Un bilanț al cercetării consacrate organizării reuniunilor feministe românești din Transilvania, estimează un total de 103 asemenea organizații constituite în perioada 1850-1914. Analiza mobilurilor care au condus la înființarea reuniunilor, reflectate în obiectivele pe care acestea le urmăresc, scoate în evidență câteva

¹⁰⁰ Viorel Faur, *Mișcarea pentru înființarea unei școli secundare românești de fete în Oradea (1868-1900)*, în “Crisia”, VIII, 1978, p. 189-202.

direcții principale în activitatea mișcării feministe românești: filantropice, de ajutoare a văduvelor, a fetelor orfane și a femeilor sărace (*Reuniunea femeilor române din Zărnești, Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea văduvelor scăpătate din Brașov și Săcele, Societatea de caritate a damelor române din Bistrița*), culturale, de autoeducare (*Societatea de lectură a femeilor din Turda*), de înființarea a școlilor de fete și a internatelor (*Reuniunea femeilor române din Arad, Reuniunea femeilor române din Abrud, Reuniunea femeilor române din Timișoara Fabric, Reuniunea femeilor române din Sibiu*), pentru înființarea de școli cu profil economic, industrial (*Reuniunea femeilor române din Sălaj*), pentru dezvoltare industriei casnice, a artei populare, cu evidențierea specificului ei național (*Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei*). Obstacolele ridicate de autoritățile dualiste în calea înființării reuniunilor feministe naționale, determină elita românească să se refugieze tot mai mult la adăpostul autonomiei bisericești în acțiunea de constituire a reuniunilor. La începutul secolului al XX-lea existau numeroase reuniuni care au afișat un caracter confesional. În perioada cuprinsă între anii 1850-1914 au activat 62 reuniuni, cele mai multe în mediul rural, care prin denumire sau prin statute ilustrau un scop confesional. În acest sens majoritatea erau reuniuni pentru înfrumusețarea bisericilor, câteva reuniuni greco-catolice sau greco-ortodoxe și câteva pentru înfrumusețarea cimitirului sau de înmormântare. Caracterul confesional al reuniunilor a fost impus de necesitatea salvagădării existenței acestora, în cadrele autonomiilor confesionale, fiind apărate de imixtiunile autorităților politico-administrative. Activitatea pe care aceste reuniuni au desfășurat-o s-a înscris pe aceleași coordonate naționale, depășind limitele confesionale, fenomen pe deplin explicabil, având în vedere faptul că naționalul și confesionalul s-au suprapus, fiind vorba de confesiuni românești. Revendicând un caracter confesional, reuniunile și-au asigurat baza materială prin sprijinul pe care l-au oferit preoții români, ca și prin aderența pe care au avut-o în rândul maselor. Naționalul a fost, în fapt, obiectivul principal

al tuturor reuniunilor indiferent de scopul expus în statute, care “smulse din ghiarele unui guvern hain formau pavăza unde clocoteau cele mai aprinse sentimente naționale, sub scutul cărora se făcea cea mai extinsă propagandă de a întări în suflete mândria națională, cultivarea doinei și a datinelor noastre, care formau puntea de aur între trecut și viitor”.

Cristalizarea mișcării prin organizarea și afirmarea reuniunilor s-a desfășurat pe etape, momentul de vârf constituindu-l deceniul nouă pentru secolul al XIX-lea, când se înființează cele mai multe societăți, după ce în perioadele anterioare constituirea lor a fost sporadică. Fără îndoială că efervescenta în jurul reuniunilor de femei din deceniul nouă este urmarea curentului de opinie creat de presa românească, preocupată să extindă bazele mișcării naționale în cercuri cât mai largi. Instaurarea dualismului și consecințele sale pentru români au impus ca o necesitate pentru salvagardarea individualității naționale, dezvoltarea conștiinței naționale, extinderea și consolidarea sentimentului național în cele mai largi pături ale societății românești. Femeile au stat în primul rând în atenția fruntașilor comunităților românești datorită ponderii și rolului ce îl aveau în familie și societate. Constituirea reuniunilor, mișcarea inițiată cu începere din deceniul nouă are în această direcție un caracter național evident, cu finalitate social-politică greu de refuzat. Reuniunile constituite după 1867, alături de celelalte asociații cultural-naționale, au format un sistem instituțional-național, coordonat de Asociațiunea sibiiană prin care se asigura autonomia organismului național, periclitat de legislația deznăționalizatoare a dualismului¹⁰¹. În primul deceniu și jumătate al secolului al XX-lea mișcarea avea deja un caracter exploziv, acum înființându-se mai multe reuniuni decât în toată a doua jumătate a secolului trecut, majoritatea în mediul rural. Sporul numeric al reuniunilor nu este întâmplător, el oglindind transformările pe care le-a cunoscut societatea românească din

¹⁰¹ Vezi Nicolac Bocșan, *Unirea Principatelor și Transilvania (Implicații culturale)* în “Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca” XXVII, 1985-1986, p. 485-504.

Transilvania. Este vorba de ridicarea nivelului material al populației românești în această perioadă, ilustrată și de edificarea sistemului bancar și de credit românesc în jurul băncii “Albina” din Sibiu, prin intermediul căruia burghezia românească a susținut activitatea societăților cultural-naționale în general, a reuniunilor de femei în cazul nostru.

Pe de altă parte în fruntea mișcării naționale se impune acum o nouă generație formată în școlile superioare ale imperiului, cu o mai mare independență economică, mai combativă. Trecerea la noul activism, cu începere din 1905 a impus ca o necesitate lărgirea bazelor sociale ale mișcării românești. Societățile naționale erau chemate să realizeze acest dialog al elitei cu poporul, să difuzeze ideea națională în straturi cât mai largi. Asociaționismul național are deja motivații și obiective politico-naționale clar exprimate, așa cum deja rezultă din mobilurile mișcării feministe.

Analiza repartitei geografice a reuniunilor evidențiază constituirea lor în centre urbane în primul rând, după 1900 și în mediul rural, în comune mari, centre de plasă sau protopopiat. Există câteva zone unde densitatea lor a fost mai mare (zona Hunedoarei, Munții Apuseni, sudul Transilvaniei), altele unde mișcare nu a avut ecouri comparabile cu cele de mai sus, dar au organizat reuniuni (Banat, Bistrița Năsăud) și câteva regiuni unde ecourile ei au fost foarte slabe (Maramureș, Satu Mare, Bihor).¹⁰²

Majoritatea reuniunilor aparțineau elitei românești, inițiatoarele fiind soțiile sau fiicele celor angajați în mișcarea națională concepută în sens larg. Cele mai multe aparțin deci elitei, în toată perioada analizată, dar după 1900 se constată pătrunderea masivă a mișcării feministe în mediul rural în condițiile menționate deja, după ce până la această dată prezența țăranilor era sporadică, iar obiectivele reuniunilor vizau prea puțin lumea satului. Categoriile din care provin membrele reuniunilor sunt greu de precizat. O radiografie pe verticală a compoziției asocierilor

¹⁰² “Gazeta Transilvanici”, LXXVI, 1913, nr. 120.

românești nu există, ci doar sporadice informații. Protagoniste au fost în primul rând soțiile sau fiicele liderilor naționali, demonstrând și în acest fel finalitatea politică a mișcării feministe românești din Transilvania, ale intelectualilor români (profesori, învățători, avocați, medici, oameni de litere, ziariști), ale clerului român (preoți, protopopi), ale burgheziei și proprietarilor români tot mai puternici la sfârșitul perioadei.

Din punct de vedere al compoziției, reuniunile sunt identice cu celelalte instituții naționale constituite în Transilvania după 1848. Într-o mai mare măsură decât celelalte asociații românești, reuniunile de femei au depășit caracterul elitist, apropiindu-se mai mult de popor, fie încorporând membrii din rândurile acestuia, fie propunându-și obiective ce vizau ridicarea calitativă a poporului în plan economic, cultural, al moravurilor, educației, civilizației în ultimă instanță. Fenomenul l-am înregistrat după 1900, când a sporit și numărul reuniunilor, dar și al membrilor fiecărei societăți în parte. Din acest punct de vedere, evoluția reuniunilor a fost identică cu a celorlalte instituții naționale, în primul rând cu a Astei, în plină expansiune pe verticala societății românești după 1905.

Comparativ cu alte organizații feministe aparținând popoarelor învecinate, reuniunile românești pot fi asemănați cu cele sârbești, poloneze sau germane, ca structură elitistă, orientare națională, scopuri etc. Orientarea spre mediul rural la începutul secolului trecut, constituie un specific al mișcării românești, izvorât din nevoile luptei pentru libertate și unitate națională.

Alături de celelalte instituții românești, Astra, Asociațiunea maramureșeană, Asociațiunea arădeană, casine, societăți de lectură, reuniunile de muzică și cântări, reuniunile se învățători, societățile elevilor și studenților ¹⁰³, reuniunile de femei din Transilvania au fost organizațiile cu cea mai mare aderență la publicul românesc, întrecând din punct de vedere numeric, pe cele mai multe. Au fost și printre cele mai stabile organizații naționale, majoritatea

¹⁰³ V. Curticăpcanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Ed. Științifică, 1968, passim.

desfășurându-și activitatea neîntrerupt, într-o continuitate remarcabilă, ascendent sub aspectul fondurilor, numărului de membri, al inițiativelor și activităților naționale.

Proliferarea reuniunilor la începutul secolului al XX-lea aduce cu sine necesitatea unificării mișcării și coordonării ei centralizate, dată fiind activitatea lor dispersată, lipsită de îndrumarea necesară de la un for unic. *Astra* a îndeplinit parțial această funcție prin adunările ei generale sau cele ale despărțămintelor, orientând astfel și activitatea celorlalte asociații naționale.

Imposibilitatea evidenței și controlării activității reuniunilor de femei, a făcut necesară constituirea unei “centrale” care să încorporeze toate organizațiile feministe și să le îndrume în conformitate cu imperativele mișcării naționale, dar și ale mișcării feministe generale. Așa s-a născut ideea unei uniuni a reuniunilor de femei, la inițiativa reuniunii brașovene și a militantei din fruntea acestei, Maria Baiulescu. La peste șase decenii de la înființarea primei reuniuni feministe românești din Transilvania, Brașovului îi revine meritul de a fi lansat inițiativa creării primei uniuni a reuniunilor de femei.

2. UNIUNEA FEMEILOR ROMÂNE DIN UNGARIA

Inițiativa lansată de *Reuniunea femeilor române din Brașov*, a fost îmbrățișată cu căldură de opinia publică românească. Salutând-o, presa românească a încurajat și popularizat mișcarea pentru organizarea uniunii. În vederea consultării reuniunilor, Maria Baiulescu a lansat în 1913 convocarea unui congres al tuturor organizațiilor feministe românești pentru organizarea uniunii menționate. În preajma “primului congres al femeilor române, “Gazeta Transilvaniei”, care i-a făcut și cea mai mare publicitate, îi preciza obiectivele și semnificația: “În acest congres ele vor avea să fixeze rolul pe care trebuie să-l aibă femeia română în societatea românească, având misiunea de a constitui “o uniune a femeilor române... o garanție pentru conservarea intactă a

culturii, naționalității și tăriei noastre economice”¹⁰⁴ Congresul era un nou prilej în activizarea conștiinței naționale a românilor transilvăneni, după cum remarca Horia Petra Petrescu într-un semnificativ articol intitulat *La congresul femeilor române*: “...pretutindeni cu toată tăria acum în preajma congresului femeiesc - ca și mama română să-și crească fiii și fiicele în dragoste de neam...”¹⁰⁵. Primul congres al reuniunilor de femei s-a desfășurat între 3-4 iunie 1913 ¹⁰⁶, la Brașov, având ca obiectiv fundamental constituirea *Uniunii femeilor române din Ungaria*, stabilirea programului acesteia, aprobarea statutelor, alegerea organismelor de conducere, fixarea congresului viitor ¹⁰⁷. Cuvântul de deschidere, rostit de Maria Baiulescu, sublinia rolul uniunii ce trebuia să fie “reprezentanța grupării tuturor femeilor române din Ungaria și va fi for răspunzător pentru congresul feminin, va fi un factor important în viața poporului nostru și este începutul marelui rol social care este rezervat și femeii române în viitor”¹⁰⁸. Elena Pop Hossu Longin saluta inițiativa brașoveană pentru întrunirea unui congres al tuturor reuniunilor de femei din Transilvania “chemat a înfăptui îndrumări noi în viața Reuniunilor noastre, cu diferite scopuri filantropice și culturale”. Congresului îi revenea și rostul de a exercita rolul de centru conducător al mișcării feministe românești: “concluziile ce se vor aduce în acest congres de aici înainte nu cu puteri și energii risipite să le servim, ci în armonie și unire dădătoare de rezultate rodnice, care este urmarea concentrărilor cuminți”¹⁰⁹. În discursul inaugural, Maria Baiulescu, pledând pentru organizarea Uniunii îi preciza cu o remarcabilă claritate obiectivele, reținute atent de întreaga presă românească: educația tinerelor spre binele și folosul neamului, conservarea

¹⁰⁴ “Gazeta Transilvanici”, LXXVI, 1913, nr. 120.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ Paraschiva Căncă, *Mișcarea pentru emancipare femeii în România*, București, Ed. politică, 1976, p. 88.

¹⁰⁷ “Gazeta Transilvanici”, LXXVI, 1913. nr. 120.

¹⁰⁸ *Raportul general al Comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov pe anul administrativ 1912-1913 al 62-lea an de la întemeiere*, Brașov, 1913, p. 33.

¹⁰⁹ Elena Pop Hossu Longin, *op. cit.*, p. 40-41.

ființei naționale, ajutorarea bolnavilor și săracilor, educarea soțiilor și mamelor spre a deveni bune econoame, edificarea unui azil central pentru orfani¹¹⁰.

În numele reuniunilor participante a răspuns Elena Pop Hossu Longin. La congres au fost reprezentate reuniunile din Arad, Câmpeni, Bucium-Sașa, Abrud, Agnita, Arpatac, Blaj, Brașov, Brașovul Vechi, Bran, Târnăveni, Deva, Făgăraș (ort.), Făgăraș (gr.cat.), Feldioara, Mediaș, Miercurea, Prejmer, Sibiu (ort.), Sibiu (gr.cat.), Șimleul Silvaniei, Turda, Zărnești, primindu-se adrese de aderență de la reuniunile din Hunedoara, Cluj, Sâncel, Rășinari, Zlatna¹¹¹.

După ce a fost proclamată în principiu necesitatea uniunii, congresul a constituit o comisie pentru statute condusă de Elena Săbădeanu și una pentru fixarea programului de activitate. La propunerea Elenei Hossu Longin proiectul de statute a fost modificat și aprobat în ședința a doua din 4 iunie. Comisia pentru stabilirea programului uniunii a adus îmbunătățiri proiectului în urma dezbaterilor. A fost ales un comitet însărcinat să conducă uniunea în perioada următoare, în următoarea componență: președintă- Maria Baiulescu, președinta *Reuniunii femeilor române din Brașov*, vicepreședinte-Elena Pop Hossu Longin, reprezentanta reuniunii din comitatul Hunedoara și Maria Cosma, președinta reuniunii sibiene, casieră delegata *Reuniunii femeilor române pentru ajutorarea văduvelor scăpătate din Brașov și Săcele*, Virginia Vlaicu, secretară-Sidonia Petrovici. Membrele comitetului erau: Catinca Bârsan, (*Reuniunea femeilor române din Brașov*), Elena Săbădeanu (*Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii din Brașovul Vechi*), Ana Filip, (*Reuniunea femeilor române din Abrud*), Paulina Rădulescu (*Reuniunea femeilor române din Lugoj*), Sofia Beleş (*Reuniunea femeilor române din Arad*), Elena Pop (*Reuniunea femeilor române pentru decorarea bisericii greco-catolice din Sibiu*) și Elena Mețian (*Reuniunea femeilor române din Zărnești*), iar Maria Moldovan

¹¹⁰ "Gazeta Transilvanici", LXXVI, 1913, nr. 121.

¹¹¹ *Ibidem*.

(*Reuniunea femeilor române din Mediaș*), Ana Pop de Lemeny (*Reuniunea femeilor române greco-catolice din Cluj*) și Lucreția Mureșan (*Societatea de lectură a femeilor române din Turda*), membre supleante¹¹².

Programul adoptat de congres și prezentat de Maria Baiulescu, cuprindea șase direcții principale de acțiune. În primul rând se insista asupra educației tinerelor, care avea să se realizeze în familie, prin școli și în cadrul reuniunilor de femei. Urma apoi cultivarea industriei naționale românești, reînvierea meșteșugurilor tradiționale prin cinstirea portului național, introducerea lui la festivități în școli, păstrarea motivelor naționale, sporirea atelierelor de țesut, alcătuirea unui album, susținerea de conferințe pe aceste teme. În egală măsură era vizată educația sistematică în gospodărie și industria casnică prin cursuri în școli, la sate și editarea unei cărți de gospodărie, ca și organizarea de acțiuni și instituții filantropice, înființarea unui orfelinat¹¹³. Dincolo de scopurile înscrise în statute care “cuprindeau un întreg complex de organizare, străbătute toate de cea mai însuflețită tendință de a fixa în toate acțiunile lor ideea națională”, “harnicele făceau cultul celui mai nobil idealism național”¹¹⁴.

Congresul a stabilit că în fața mișcării se ridică problema educației femeii și legat de aceasta, activitatea socială și mijloacele prin care ea se poate realiza. Discuțiile au aprobat modelul german care susținea înființarea de școli pentru fete și care corespundeau necesităților declarate: “să conlucrăm în toate aceste direcțiuni umanitare și mai cu seamă în direcțiunea social-economică (subl.ns.) stăruind la îmbunătățirea soartei femeiești, atât în straturile superioare ale societății, cât și în pătura trainică a țărânimii noastre”¹¹⁵.

Primul congres a fost considerat o reușită din toate punctele de vedere . A fost salutat de personalități ale vieții

¹¹² “Drapelul”, XIII, 1913, nr. 64.

¹¹³ “Gazeta Transilvaniei”, LXXVI, nr. 121.

¹¹⁴ Elena Pop Hossu Longin, *op. cit.*

¹¹⁵ “Gazeta Transilvaniei”, LXXVI, 1913, 121.

publice românești, instituții naționale, ziare și reviste, s-au făcut importante donații în contul viitorului orfelinat. Congresul a hotărât ca programul îmbunătățit în urma dezbaterilor să fie trimis reuniunilor, ca document orientativ spre îndrumarea activității acestora. S-a decis, de asemenea, ca viitorul congres al Uniunii să fie organizat la Sibiu prin reuniunea de femei din localitate.

Făcând un bilanț al primului congres al reuniunilor de femei, presa română îi preciza semnificațiile naționale, importanța și valoarea înființării reuniunii, remarcând însă și faptul că din cele peste 60 de reuniuni, “numai jumătate au aderat la uniune”¹¹⁶. Este vorba de 38 de societăți feministe care “își fixau drept scop al noii societăți să poarte grija în unitate de gândire de creștere a femeii române, de soarta ei socială și de bună stare”¹¹⁷. În același sens revista “Luceafărul”, prin Octavian Tăslăuanu considera că uniunea a îmbrățișat probleme prea vaste, ce depășesc puterile ei și în același timp prea multe, recomandând mai mult realism, o activitate diferențiată în mediul urban și cel rural¹¹⁸.

Ca urmare a hotărârii luate la Brașov, între 8-9 iunie la Sibiu s-a organizat cel de al doilea congres al *Uniunii femeilor române din Ungaria*. Convocarea publicată prin presă stabilea la ordinea de zi raportul anual al Uniunii și rapoartele comisiilor, conferințe, dezbateri, alegerea definitivă a comitetului și funcționarilor, fixarea congresului viitor¹¹⁹. În aceeași convocare au fost invitate să participe toate reuniunile transilvănene, printr-un număr nelimitat de membre, dintre care doar două cu drept de vot. Congresul a reunit nu numai reprezentantele organizațiilor feministe, prezente în număr mai mare decât la Brașov, ci și alte instituții culturale: *Societatea ortodoxă din România* prin Natalia Pruncu¹²⁰ și *Astra*, reprezentată de Andrei Bârseanu. Congresul a fost deschis de Maria Baiulescu care salută “Uniunea femeilor

¹¹⁶ “Gazeta Transilvanici”, LXXVI, 1913, nr. 126.

¹¹⁷ Arh. Stat. Brașov, fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 6875.

¹¹⁸ Octavian Tăslăuanu, *Congresele femeilor*, în “Luceafărul”, XII, 1913, nr. 12, p. 272.

¹¹⁹ “Gazeta Transilvanici”, LXXVII, 1914, nr. 108.

¹²⁰ Paraschiva Căncea, *op. cit.*, p. 89.

române din Ungaria la congresul său ca pe reprezentanta centrală a instituțiilor feminine, aprobată și recunoscută de forurile înalte ale statului” subliniindu-i cu acest prilej rolul: “Din această centrală a instituțiilor noastre avem datoria să dezvoltăm o energie colectivă pentru necesitățile noastre colective. De aici vom conlucra la viața casnică și economia socială și morală a poporului nostru, deoarece vădit este că pentru susținerea și conservarea unui popor nu este de lipsă numai viața sa politică, ci și viața sa morală cu interesele sale sociale”¹²¹. În discursul inaugural, Maria Baiulescu trasează direcțiile de activitate ale Uniunii: educația femeii culte și din popor (“...trebuie să punem cea mai mare grabă pentru instituirea școlilor satești de gospodărie, promovând totodată și industria casnică prin ajutorarea noastră... Cu cât femeia din popor va fi mai instruită în economia casnică cu atât se va ridica bunăstarea noastră a tuturor...”), educația în familie, pentru meșteșugurile tradiționale românești, pentru păstrarea specificului național, instituții de ocrotire a copiilor săraci, realizarea unui mare orfelinat “Casa milostivirii”¹²². Cu deosebită subtilitate președinta Maria Baiulescu descifra noua etapă ce o reprezenta *Uniunea femeilor române din Ungaria* în evoluția mișcării feministe românești: “Noi vom crea o eră nouă, a cugetării, a judecării și a culturii, potrivită noii epoci de dezvoltare în care trăim...femeia nu va mai fi o păpușă fără vlagă...nici o sclavă supusă...ci va fi o ființă omenească...va avea aceleași drepturi de existență...vom dărui mângâiere marii noastre familii românești-vom fi campioane de cultură și stâlpi de credință pe plaiurile noastre străbune”¹²³.

Într-o corespondență specială de la congres “Gazeta Transilvaniei” aprecia că “au venit delegate și delegați de la cele mai multe reuniuni de femei din toate părțile locuite de români”¹²⁴. Au fost reprezentate prin corespondenți “Adevărul”, “Dimineața”, “Românul”, “Luceafărul”, “Gazeta Transilvaniei”, “Telegraful

¹²¹ “Gazeta Transilvaniei”, LXXVII, 1914, nr. 114.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*.

Român”, “Unirea”, “Foaia poporului”. După salutul adresat de președintă reuniunilor și celorlalte instituții naționale prezente la congres, a răspuns Maria Cosma în numele reuniunii gazdă, urând uniunii “să devină tot mai puternică și în curând să reușească a întruni toate femeile națiunii noastre în ideea pentru progres și bunăstare națională”¹²⁵. Au mai vorbit Nicolae Togan, Andrei Bârseanu din partea Astrei, Natalia Pruncu din partea *Societății ortodoxe* din București.

- La congres au fost reprezentate 27 de reuniuni, au participat în număr mare și delegate din București (Maria Glogoveanu, Aristia Dissescu, Maria Demetriad, Natalia Pruncu ș.a.) și Iași (Elena Stratilescu, Elena Socor, Elena Meisser, Anna Metter, prof. univ. Ioan Ursu). S-au primit scrisori de felicitare de la personalități ale vieții publice românești (T. Mihali, V. Borgovan, Iuliu Maniu), din Illinois și Budapesta.

În ședința a doua, din 9 iunie, s-au rostit două cuvântări: Nicolae Bălan, *Educația religioasă la copii* și Valeria Gravu *Educația sistematică în gospodărie și industria casnică*¹²⁶.

Pe marginea documentelor congresului sau a feminismului au mai rostit alocuțiuni: Maria Cosma, V. Bologa, E. Tordășianu. Interventia Mariei Cosma la dezbateri a subliniat necesitatea creșterii fetelor române în școli românești, propunând organizarea unei campanii de propagandă în acest scop și inițierea unui program special pentru reuniuni¹²⁷. Meissner, Stratilescu și Tincoca (Iași), care au formulat aprecieri la adresa mișcării feministe din Transilvania, și-au exprimat admirația pentru rezistența românilor contra nedreptăților “și au accentuat unitatea culturală românească”. Cu acest prilej Maria Predescu a oferit uniunii un “Album de modele pentru cusături și țesături”.

Comisiile congresului au desfășurat o laborioasă activitate, după cum rezultă din rapoartele prezentate. Comisia asupra raportului, prezidată de Maria Botiș a recomandat congresului să

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ “Drapelul”, XIV, 1914, nr. 59.

¹²⁷ *Ibidem*.

aprobe modificările în statute cerute de guvern, să dea însărcinări învățătorilor și preoților să deschidă colecte pentru sporirea fondului, să inițieze conferințe populare la sate despre scopul uniunii, al reuniunilor și despre misiunea femeii. Mulțumind celor care au ajutat cu fonduri uniunea, comisia propune ca cele care donau între 2-100 florini să fie numite membre ajutătoare iar cele care ofereau peste 100 florini membre binefăcătoare. De asemenea, recomandă comitetului să facă o statistică a copiilor orfani pe comitate, adresându-se inteligenței locale și scaunelor orfanale. Statistica făcută de Elena Pop Hossu Longin pentru Hunedoara menționa 4.270 de orfani. În discuțiile pe marginea raportului E. Tordășianu atenționa congresul asupra sporului natural foarte mic la români datorat în primul rând mortalității ridicate în rândul țăranilor. Propune cu acest prilej ca reuniunile ce aveau ca scop înfrumusețarea bisericilor să adune fonduri pentru ajutorarea femeilor lăuze și a copiilor acestora. Congresul a reales în fruntea reuniunii vechiul comitet¹²⁸.

Bilanțul congresului realizat în presă în zilele imediat următoare a fost în general favorabil. "Luceafărul" aprecia că "acest congres a fost o manifestare a ideii unității neamului românesc". În opinia redacției ideea de concentrare și unitate pe care o ilustrează Uniunea demonstrează o schimbare de mentalitate în opinia românească, stăpânită de "ideea unității neamului"¹²⁹. Aceeași revistă a prilejuit și o analiză comparativă a evoluției problematicei feministe la români. Comparația a relevat un mai rapid progres al feminismului în România, unde deși reuniunile s-au înființat mai târziu și tot sub influența celei brașovene, inexistența unei problematice naționale a favorizat dezvoltarea mișcării feministe pe coordonate specifice privind chestiunile sociale. Discursul Mariei Stratilescu a fost relevant în acest sens, demonstrând că înființarea școlilor de fete este insuficientă pentru rezolvarea problemelor sociale¹³⁰.

Deși a funcționat puțin timp (activitatea ei continuă și

¹²⁸ "Gazeta Transilvaniei", LXXVII, 1914, nr. 115.

¹²⁹ "Luceafărul", XIII, 1914, nr. 11, p. 336-337.

¹³⁰ *Ibidem*.

după izbucnirea războiului)¹³¹, *Uniunea femeilor române din Ungaria* a încununat peste șase decenii de mișcare feministă, demonstrând amploarea și complexitatea ce a luat-o cheștiunea la români, întrepătrunderea problematcii sociale cu cea națională. În egală măsură a ilustrat tradițiile și experiența feminismului românesc ardelean, ce a reușit să edifice un stufos sistem de instituții după principiul național, la adăpostul cărora s-a realizat educația socială și națională a femeilor române în vederea emancipării acestora, pentru promovarea civilizației, a ideii de libertate.

REUNIUNILE DE FEMEII DIN TRANSILVANIA 1850-1914

1. Reuniunea femeilor române din Abrud-sat și jur pentru susținerea unei școli românești de fete
2. Reuniunea pentru împodobirea bisericii din Abrud-sat
3. Reuniunea pentru împodobirea bisericii din Bucium.
4. Reuniunea pentru împodobirea bisericii din Roșia Montană
5. Reuniunea femeilor pentru împodobirea bisericii greco-catolică din Câmpeni
6. Reuniunea de înmormântare a femeilor române din Agnita
7. Reuniunea femeilor din Marpod
8. Societatea femeilor române greco-ortodoxe din Marpod
9. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii din Nocrich
10. Reuniunea femeilor din Hundrubechiu
11. Reuniunea femeilor din Toarcia
12. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii din Veseud
13. Reuniunea femeilor române din Cincul Mare
14. Reuniunea pentru înfrumusețarea bisericii din Aiud.
15. Reuniunea pentru înfrumusețarea bisericii din Pețielca
16. Reuniunea femeilor greco-catolice din Teiuș
17. Reuniunea de femei din Buduș

¹³¹ "Telegraful român", LXIV, 1916, nr. 45.

18. Reuniunea de femei din Iad
19. Reuniunea de femei din Braşfalaul de Jos
20. Societatea de caritate a damelor române din Bistriţa
21. Reuniunea de femei din Cuşma
22. Reuniunea femeilor greco-catolice din Blaj
23. Atelierul de ornate bisericeşti din Blaj
24. Reuniunea femeilor din Sâncel pentru înfrumuseţarea bisericii
25. Reuniunea femeilor române din Bran şi jur
26. Reuniunea femeilor române din Braşov
27. Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea văvelor scăpătate din Braşov şi Săcele
28. Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea şi înfrumuseţarea bisericii Sf. Adormirii din Braşov
29. Reuniunea femeilor române pentru înfrumuseţarea bisericii din Arpătac
30. Reuniunea femeilor române pentru înfrumuseţarea cimitirului din Caransebeş
31. Societatea pentru fond de şcoală română de fete din Cluj
32. Reuniunea "Sf. Maria" pentru înfrumuseţarea bisericii Cluj
33. Reuniunea femeilor române din Cluj
34. Reuniunea femeilor din comitatul Hunedoara
35. Reuniunea femeilor din Hunedoara
36. Reuniunea femeilor de religiune gr. cat. şi gr. ort. din comitatul Târnavei Mici
37. Reuniunea pentru înfrumuseţarea bisericii gr. cat. din Velt
38. Reuniunea pentru înfrumuseţarea bisericii gr. ort. din Velt
39. Reuniunea pentru înfrumuseţarea bisericii gr. cat. din Vaidacuţa
40. Reuniunea femeilor române din Somfalău
41. Reuniunea femeilor gr. ort. din Făgăraş
42. Reuniunea femeilor gr. cat. din Făgăraş
43. Reuniunea femeilor din Lugoj
44. Reuniunea femeilor române din Mediaş şi jur
45. Reuniunea femeilor române pentru înfrumuseţarea altarului în Atel
46. Reuniunea femeilor pentru înfrumuseţarea altarului în Bratei

47. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii în Biertan
48. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii din Moșna
49. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii din Apoldul de Jos
50. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii din Apoldul de Sus
51. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii în Gusu
52. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii în Miercurea
53. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii din Luduș
54. Reuniunea femeilor "Mariana" în Chimitelnicul de Câmpie
55. Reuniunea femeilor "Sf. Maria" în Rodna Nouă (Sanț)
56. Reuniunea femeilor din Săliște
57. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii din Tilișca
58. Reuniunea femeilor pentru înfrumusețarea bisericii din Armeni
59. Reuniunea femeilor din Gurarâului
60. Reuniunea femeilor române din Sibiu
61. Reuniunea femeilor gr. cat. pentru înfrumusețarea bisericii în Sibiu
62. Reuniunea femeilor române din Rășinari
63. Reuniunea femeilor române sălăjene Sălaj
64. Reuniunea femeilor române din Turda
65. Reuniunea femeilor române din Zărnești
66. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii gr. ort. din Zărnești
67. Reuniunea femeilor române din Arad
68. Reuniunea femeilor române din Timișoara-Fabric
69. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii gr. ort. din Hăteeg
70. Reuniunea femeilor române din Gherla
71. Reuniunea femeilor române gr. ort. din Feldioara
72. Reuniunea femeilor române din Turnișor
73. Reuniunea femeilor române din Avrig
74. Reuniunea femeilor române din Petroșani
75. Reuniunea femeilor române din Sângeorgiu de Câmpie
76. Reuniunea femeilor române din Bocșa pentru înfrumusețarea

cimitirului român gr. ort

77. Reuniunea femeilor române din Lipova

78. Reuniunea femeilor române din Panciova

79. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii gr. cat. din Urlat

80. Reuniunea femeilor române din Oradea și Bihor

81. Reuniunea femeilor române din Sighișoara

82. Reuniunea femeilor române din Satu Mare

83. Reuniunea femeilor gr. cat. din Zlatna

84. Reuniunea femeilor române gr. cat. din Făgăraș și jur pentru ajutorarea învățământului

85. Reuniunea femeilor române din Prejmer

86. Reuniunea femeilor române din Veresmort

87. Reuniunea femeilor române din Bazna pentru înfrumusețarea bisericii

88. Reuniunea femeilor române pentru înfrumusețarea bisericii gr. cat. din Urlat

89. Reuniunea femeilor române din Șiria și jur

90. Reuniunea femeilor române din Alba Iulia

91. Reuniunea femeilor române din Araci

92. Reuniunea femeilor române din Baia de Arieș

93. Reuniunea femeilor române din Beiuș

94. Reuniunea femeilor române din Budinți

95. Reuniunea femeilor române din Câmpuri Surduc

96. Reuniunea femeilor române din Lipoveni

97. Reuniunea femeilor române din Reghin

98. Reuniunea femeilor române din Roșia Montană

99. Reuniunea femeilor române din Sălcuia de Sus

100. Reuniunea femeilor române din Valea Drăganului

101. Reuniunea femeilor române din Maieri

102. Reuniunea femeilor române din Bărbant

103. Reuniunea femeilor române din Micești

*Tabelul a fost întocmit pe bază informațiilor furnizate de presa românească din perioada 1850-1914

ORGANIZARE STATUTE FONDURI

Înființarea primei reuniuni la Brașov cu un program și o activitate care sintetizau dezideratele întregii mișcări feministe din Transilvania i-a conferit acesteia valoarea de model pentru întemeierea celorlalte reuniuni. Faptul este ilustrat de organizarea -identică - a tuturor reuniunilor, de înscrierea aceluiași scop în statute, în majoritatea cazurilor, reuniunea brașoveană fiind chiar solicitată să ofere model de statute, cum a fost în cazul *Reuniunii femeilor române din Sălaj*¹, ba chiar și pentru Reuniunile înființate în Vechiul Regat².

Statutele *Reuniunii femeilor române din Brașov*³, adoptate la 16 martie 1850, sintetizau în 12 articole scopul societății, structura ei organizatorică și funcțională ca și modul de administrare a mijloacelor financiare. Această primă formă a cunoscut îmbunătățiri care urmăreau consolidarea reuniunii: o primă modificare a fost operată în 1856, când a fost revizuit articolul 4, care, definind calitatea de membru, nu prevedea condițiile în care această calitate putea fi dobândită sau pierdută⁴. Forma "clasică" a statutelor și care constituie tipul de organizare urmat de celelalte reuniuni a fost cea stabilită în 1861⁵, completată într-o ultimă formă în 1900⁶. Modificarea operată în 1900 a fost impusă de necesitatea înscrierii în statute a noului scop urmărit de reuniune: "de a sprijini creșterea fetițelor române orfane și

¹ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Familial Bran, *Scurt istoric al Reuniunii Femeilor Române Sălăjene*.

² Arh. Stat. Brașov, Fond Reuniunea femeilor române, doc. nr. 5.465 și nr. 5.486.

³ Maria Nicolau, *Comptu public al fondului Reuniunii femeilor române spre ajutorul creșterii fetițelor orfane și actele acesteia*, Partea I, Brașov, 1853, p. 79-83.

⁴ Constantin Căzănișteanu, *Știri privitoare al activitatea unei asociații transilvane create în urma revoluției române de la 1848-1849*, în "Studii", XXVI, 1973, nr. 3, p. 503.

⁵ *Raport general despre activitatea comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov în anul administrativ 1902-1903*, Brașov, 1903, p.4.

⁶ *Statutele Reuniunii femeilor române din Brașov modificate în adunarea generală extraordinară ținută în 25 decembrie 1900*, Brașov, 1902.

sărace prin înființarea școalelor de lucru și învățătură”⁷.

Odată stabilite denumirea și scopul reuniuni, statutele făceau precizări privind “inspecțiunea și patronatul” sau ceea ce altele reglementează prin denumirea de “dispozițiuni generale”. Această prevedere apare doar în cazul reuniunilor înființate sub tutela bisericii, ce stabileau raporturile dintre școala patronată de reuniune și forul confesional. Statutele *Reuniunii femeilor române din Arad și provincie*⁸ stabileau că “inspecțiunea se va exercita în sensul legilor țării referitoare la instrucțiune și al Statutului organic ce normează autonomia bisericii române greco - ortodoxe”, iar reuniunea și institutul ce urmau a se înființa “vor sta sub înaltul patronaj al Episcopului român greco — ortodox din eparhia Aradului”. Înaintate spre aprobare consistoriului “ca autoritate și jurisdicție confesională greco - orientală romană autonomă”, statutele elaborate în 1884 au fost înapoiate, solicitându-se recunoașterea reuniunii din partea regimului de stat, consistorul urmând a reglementa doar acea parte care vizează administrarea școlii și raportul reuniune - consistoriu. Ca urmare, după aprobarea ministerului de interne la 26 octombrie 1886 sub nr. 59170/VII, statutele au fost completate în 1887 printr-un “Suplement de statute”⁹, redactat de o comisie formată din Ioan Popovici Desseanu, Teodor Ceontea și Ioan Beleş¹⁰, și care reglementa raporturile reuniunii cu biserica și înființarea școlii de fete. Se stabilea, în fapt, jurisdicția bisericească asupra reuniunii și a institutului ce urma să se întemeieze. Tutela episcopiei se exercită prin mijlocirea unui comisar consistorial care urma să participe la toate adunările generale (ordinare sau extraordinare) ale reuniunii. Mai mult chiar, consistoriul era reprezentat și de comitetul reuniunii printr-un membru denumit ad-hoc, care

⁷ *Ibidem*, p. 3.

⁸ Arh. Stat. Arad, Fond *Episcopia Ortodoxă Română Arad*, Seria Acte școlare și culturale, nr. IV, 291/1884; *Statutele Reuniunii femeilor române din Arad și provincie*, Arad, 1909.

⁹ “Biserica și școala”, I, 1887, nr. 39, p. 315.

¹⁰ Arh. Stat. Arad, Fond *Episcopia Ort. Rom. Arad*, Seria Acte școlare și culturale, nr. VII, 291/1884.

supraveghea cheltuielile anuale și păstra sau manipula banii și valorile de bani ale reuniunii. Școala era pusă sub același patronat administrativ. Candidații la posturile de învățător, profesor sau director prezentau pe lângă atestatul de capacitate și unul de calificare din partea consistoriului eparhial. Numirea lor în funcție era valabilă doar după aprobarea aceluiași consistoriu¹¹. În eventualitatea desființării reuniunii, averea ei urma să fie administrată de eparhia română greco - ortodoxă a Aradului cu mențiunea că ea putea fi întrebuințată doar în scopul înființării unui institut românesc greco - ortodox pentru creșterea fetelor române¹².

Statutele *Reuniunii femeilor române din Blaj*¹³ stabileau patronatul mitropolitului român greco - catolic asupra reuniunii și internatului, "inspecțiunea" revenind "asemenea celorlalte institute greco - catolice române ministrului reg. ungar de culte și instrucțiune publică, care inspecțiune o va deprinde pe calea inspectoratului regesc comitatens de școli".

Uneori însă, când opoziția manifestă a oficialităților a împiedicat organizarea reuniunilor, biserica a oferit refugiul sub scutul căruia s-au înființat societățile feministe. Un exemplu elocvent în acest sens îl oferă Clujul, unde, în urma repetatelor respingeri ale proiectelor de statute de către autoritățile dualiste, cu aprobarea mitropoliei din Blaj s-a întemeiat, în 1902 *Reuniunea "Sfânta Maria"*. Depășirea scopului limitat propus prin statute ("înfrumusețarea bisericii") ca urmare a activității culturale și filantropice desfășurate, demonstrează că biserica a oferit doar cadrul în care s-a putut asigura organizarea reuniunii¹⁴.

În comitatul Hunedoara comitetul provizoriu (Ana Petco, Letiția Olariu, Elena Pop Hossu Longin și Vilma Moldovan) a înaintat ministrului spre sancționare proiectul de statute, așa cum fusese el întocmit în adunarea generală din 30 octombrie 1886.

¹¹ Arh. Episcopici Arad, Fond Școala civilă de fete, V, 250/1893.

¹² Statutele *Reuniunii femeilor române din Arad și provincie*, Arad, 1909, p.14.

¹³ Statutele *Reuniunii femeilor române greco-catolice din Blaj*, Blaj, 1910.

¹⁴ Almanah publicat din prilejul jubileului de XXV ani de la întemeiere, Cluj, 1928.

În această formă statutele prevedeau desfășurarea adunărilor generale în întregul comitat¹⁵. Se urmărea prin această hotărâre o mai mare audiență a reuniunii în rândul maselor, creșterea numărului membrilor, dar se avea în vedere și mai deplina realizare a scopului propus (“înaintarea industriei de casă românească”). Ministrul a refuzat însă aprobarea statutelor sub această formă, solicitând pentru sancționarea lor modificarea articolului care prevedea caracterul ambulant al adunărilor generale. Ca urmare, în 14 mai 1887, la convocarea președintei Ana Petco se organizează o adunare generală extraordinară, care modifică paragraful 11 al statutelor în sensul cerut de autorități¹⁶. În noua lor formă, statutele au fost aprobate la 26 septembrie 1887 sub nr.60.060/VII¹⁷.

Structural, statutele stabileau viața interioară reuniunilor, defineau categoriile de membri-fondatori, pe viață, ordinari, ajutători și onorari - în funcție de suma cu care participau la fondul reuniunii, exceptând pe ultimii, categorie prin excelență onorifică. Aceștia erau desemnați de adunarea generală și puteau fi “femei cetățene ungare care au câștigat merite demne de recunoștință pe terenul binefacerii sau întru promovarea afacerilor reuniunii”¹⁸. *Statutele Reuniunii femeilor române din Blaj*¹⁹ atribuiau această calitate oricărui “*individ*” (subl. ns.) pe care adunarea generală îl proclamă ca atare”, iar reuniunile din Hunedoara și Sălaj aveau în vedere pentru desemnarea acestora “meritele câștigate pe teren umanitar și de caritate”²⁰, respectiv “pe terenul literaturii și al

¹⁵ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei 1886-1911*, Orăștic, 1912, p. 9.

¹⁶ *Statutele Reuniunii femeilor române din comitatul Hunedoarei*, Sibiu, 1887.

¹⁷ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei, 1886-1911*, Orăștic, 1912, p.10.

¹⁸ *Statutele Reuniunii de binefacere a femeilor greco-catolice și greco-ortodoxe române din Bistrița*, Bistrița, 1914, p. 5.

¹⁹ *Statutele Reuniunii femeilor române greco-catolice din Blaj*, Blaj, 1910, p. 4.

²⁰ *Statutele Reuniunii femeilor române din comitatul Hunedoarei*, Sibiu, 1887, p. 5.

instrucției populare”²¹. În baza acestor precizări au fost desemnați ca membri ai reuniunii hunedorene²² George Barițiu, Iosif Vulcan, Zaharia Boiu, Aurel Mureșan și Maria Cosma (președinta *Reuniunii femeilor române din Sibiu*), primii doi deținând aceeași calitate și între membrii reuniunii sălăjene²³ *Reuniunea femeilor române din Hunedoara* acordă “corporațiunilor” și bărbaților posibilitatea de a fi membri ajutători. Se preciza că străinii puteau fi desemnați ca membri onorari doar cu aprobarea Ministerului de interne ungar. Acestor categorii, stabilite de toate reuniunile, li se adaugă - în cazul reuniunii brașovene “binefăcătoarele reuniunii”, femei fără deosebire de naționalitate care s-au distins și au înaintat sporirea reuniunii cu sume mai considerabile”²⁴. Spre deosebire de aceste categorii de membre *Societatea de lectură a femeilor române din Turda*, distingea doar două categorii: ordinari (cu drept de vot) și, binefăcători. Primii, în funcție de domiciliu, erau interni (din Turda) și externi (din afara Turzii), dar, plătind aceeași taxă, beneficiau de aceleași drepturi²⁵. În funcție de apartenența la una din aceste categorii, membrii reuniunii participau la adunările generale cu vot decisiv (cei fondatori, pe viață și ordinari) sau consultativ (membrii ajutători și onorari). Calitatea de membru dobândită prin plata taxei de înscriere încetează prin moarte sau neplata cotizației anuale. În cazul Hunedoarei se stabileau și “depășiri de bunăvoie”²⁶ iar pentru Bistrita “permutarea definitivă din oraș”²⁷. Taxele de membru formează principalul

²¹ *Statutele Reuniunii femeilor române din Sălaj*, anexă la Cornel Grad, Doru E. Gorun, *Din istoricul instituțiilor cultural-naționale sălăjene, Reuniunea femeilor române sălăjene*, în “Acta Musci Porolissensis”, VIII, 1984, p. 668.

²² *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei*, p. 83.

²³ Ioan Ciocian, *Biserica și societatea românească din Transilvania, Vicariatul Silvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, “Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2000.

²⁴ *Statutele Reuniunii femeilor române din Brașov, modificate în adunarea generală extraordinară ținută în 25 decembrie 1900*, Brașov, 1902, p. 4.

²⁵ *Statutele Societății de lectură a femeilor române din Turda*, în “Transilvania”, VII, 1874, nr. 23, p. 290-292.

²⁶ *Statutele Reuniunii femeilor române din comitatul Hunedoarei*, Sibiu, 1887, p. 5.

²⁷ *Statutele Reunirii de binefacere a femeilor române greco-catolice și greco-ortodoxe române din Bistrița*, Bistrița, 1914, p.7.

mijloc de constituire a fondului reuniunii, alături de contribuții personale, donații, venituri rezultate din acțiunile organizate în favoarea reuniunii, din eredități, legate și donații, colecte. Averea reuniunii, divizată în fondul inalienabil (taxele membrilor, legatele testamentare, sume rezultate din excedentul fondului disponibil) și fondul disponibil (celelalte venituri plus 80% din fondul inalienabil) putea fi depusă în casele de păstrare, alocată în împrumuturi sau hârtii de valoare. Fondul disponibil urma a fi folosit în acoperirea cheltuielilor curente ale reuniunii iar din cel inalienabil 20% se capitaliza, adăugându-se la fondul anual, până când se ajunge la suma considerată necesară pentru realizarea scopului prevăzut în statute.

Conducerea reuniunii era exercitată prin: adunări generale, comitet și funcționarii reuniunii. Adunările generale erau ordinare organizate o dată (Arad, Hunedoara, Brașov, Bistrița și reuniunea greco - ortodoxă din Făgăraș) sau de două ori pe an (Blaj, Sibiu și reuniunea greco - catolică din Făgăraș) și extraordinare, de câte ori “trebuința o va cere”. Adunările generale extraordinare se convocau la cererea președintei, a comitetului sau a unui număr de membri cu vot decisiv, variabil de la o reuniune la alta: 20 în cazul Hunedoarei, 15 a Blajului, 10 a Făgărașului și 9 pentru Arad. *Statutele Reuniunii femeilor române din Sălaj* nu distingeau între adunări generale ordinare și extraordinare, menționând doar că “adunarea generală se ține anual, dacă este necesar și de mai multe ori”²⁸. Acolo unde statutele prevedeau două adunări generale ordinare pe an, prima, convocată de regulă în februarie, era consacrată revizuirii cheltuielilor pentru anul calendaristic trecut, și cea din octombrie stabilirii bugetului pe anul următor. Adunarea generală reunind totalitatea membrilor reuniunii, urmărește îndeaproape realizarea scopului propus. În acest sens ea stabilea bugetul, verifica cheltuielile reuniunii, alegea comitetul și bărbații de încredere, membrii onorari, modifica statutele și hotăra eventual asupra desființării Reuniunii. O comisie formată din trei membri stabiliți ad-hoc verifica protocolul adunării

²⁸ *Statutele Reuniunii femeilor române din Sălaj*, în *loc. cit.*, p. 670.

generale.

Comitetul, ales pe trei ani, era format din 12 membre (8 ordinare și 4 supleante) cărora li se alăturau în unele cazuri bărbați de încredere (Hunedoara, Blaj, Sibiu). Dobândirea calității de membră în Comitet era rezervată membrilor fondatoare sau ordinare. *Statutele Reuniunii femeilor române din Bistrița*²⁹ prevedeau organizarea unui comitet mai numeros compus din: membrii fondatori, funcționarii reuniunii (președinte, două vicepreședinte, secretarul, casierul și controlorul) și un număr între 10-15 membri aleși de adunarea generală. *Reuniunea femeilor române din Arad* includea în comitetul său pe lângă cei 17 membri centrali (12 femei și 5 bărbați de încredere) și un număr nelimitat de membri provinciali, stabilit în adunarea generală. Articolul 24 al *Statutelor* explicita rolul acestora: “pentru a câștiga reuniunii membri din provincie circulând liste, ce li se vor trimite din partea comitetului pentru înscrierea de membri. De asemenea membrii provinciali sunt chemați a colecta oferte benevole în favorul reuniunii și a promova orice lucrări ale comitetului îndreptate în afară de centrul reuniunii cu privire la prosperarea acesteia”³⁰. În atribuțiile comitetului intrau: înaintarea spre hotărâre adunării generale a proiectelor referitoare la toate afacerile ce privesc scopul reuniunii, a proiectului de buget anual, redactarea proceselor verbale, organizarea de acțiuni vizând sporirea fondului reuniunii, a numărului de membri și încasarea regulată a taxelor de membru, revizuirea socotelilor casei, întocmirea unui raport general despre activitatea anuală desfășurată, alegerea funcționarilor reuniunii. Pentru rezolvarea acestor probleme comitetul se întrunea în ședințe ordinare trimestrial (Hunedoara) sau semestrial (Blaj).

Desemnați frecvent sub denumirea de “oficiali” (Arad, Sibiu, Blaj, Sălaj) funcționarii reuniunii, aleși pe trei ani, revocabili, îndeplinesc gratuit obligațiile statutare. În mod obișnuit aceștia

²⁹ *Statutele Reuniunii de binefacere a femeilor române greco-catolice și greco-ortodoxe române din Bistrița*, Bistrița, 1914, p.10.

³⁰ *Statutele Reuniunii femeilor române din Arad și provincie*, Arad, 1909, p. 9-12.

sunt: o președintă, una sau două vicepreședinte, o casieră, un secretar (Arad, Sibiu, Blaj) sau mai mulți în cazul Hunedoarei, cărora li se adaugă o controloare (Bistrița, Hunedoara, Sălaj), un bibliotecar, acolo unde reuniunea întreține și o bibliotecă, și un arhivar răspunzător de actele reuniunii (Sălaj, Hunedoara).

Președinta, reprezentanta reuniunii în relațiile cu autoritățile, convoca și conducea adunările generale și ședințele comitetului, supraveghea aplicarea hotărârilor luate de adunarea generală, modul de administrare a fondului reuniunii, fiind înlocuită în absență de vicepreședintă.

În funcția de secretar era ales, de regulă, un bărbat care, îndeplinind toate afacerile scriptice ale reuniunii, își asuma și obligațiile arhivarului atunci când statutele nu prevăd și existența unui asemenea funcționar (Arad, Bistrița, Brașov, Blaj). Statutele reuniunii brașovene stabilesc că, spre deosebire de ceilalți funcționari onorifici, secretarului “îi va vota adunarea generală, la propunerea comitetului, o remunerație corespunzătoare”³¹. Dacă casiera era cea care se ocupa de încasarea taxelor și ținea bugetul reuniunii, “controlora” avea obligația de a contrasemna aceste acte.

Ultimul capitol al statutelor prevedea condițiile în care reuniunea putea fi desființată, stabilind, pentru acest caz modalitățile de administrare a fondului. Astfel, reuniunea putea fi desființată ca urmare a hotărârii luate, cu acordul a 3/4 din membrii prezenți, în cadrul unei adunări generale convocate special în acest scop; în cazul în care numărul membrilor cu vot decisiv ar fi mai mic de 20 pentru Hunedoara, 12 pentru Arad sau Blaj și 10 pentru Sălaj, sau dacă prin activitatea desfășurată nu își respecta scopul (în cazul reuniunii ortodoxe din Făgăraș) și ar fi “periclitat” statul sau interesele materiale ale membrilor reuniunii”. În eventualitatea desființării reuniunii fondul acesteia trecea în patrimoniul bisericii (Arad, Blaj, Bistrița, Făgăraș) sau al *Astrei* (Hunedoara, Sălaj). *Reuniunea de binefacere a femeilor greco-catolice și greco-ortodoxe române din Bistrița* stabilea că în cazul desființării

³¹ *Statutele Reuniunii femeilor române din Brașov*, Brașov, 1902, p. 13.

reuniunii fondul deținut să treacă în administrarea celor două biserici “în proporția numărului credincioșilor, cu condițiunea ca interesele averii să se folosească... spre scopurile înșirate în statute”³². Deși *Reuniunea femeilor române din Hunedoara* s-a remarcat în mod deosebit prin sprijinirea industriei casnice, care era și primul obiectiv înscris în statute, în cazul desființării sale fondul urma a fi gestionat de *Astra* însă pentru “ajutorarea școalelor românești din comitatul Hunedoarei, cu deosebită considerare la școalele de fete”³³. Statutele *Reuniunii femeilor române din Brașov* - în varianta lor ultimă (1900) - stabileau pentru acest caz divizarea fondului în două părți egale, una revenind Eforiei școlilor române greco - ortodoxe din Brașov, respectiv “bisericilor coproprietare ale acestei școli”, iar cealaltă consistoriului metropolitan greco - catolic din Blaj, “în folosul școalelor greco - catolice de acolo”³⁴. Reuniunile care prin statute mărturiseau un scop confesional prevedeau - în cazul desființării lor - trecerea fondului în administrarea bisericii.

Aceasta este structura organizatorică a reuniunilor stabilită prin statute. Activitatea desfășurată de reuniuni a depășit frecvent limita impusă de statute, reușind de cele mai multe ori să desfășoare o bogată activitate în sensul militantismului național.

Analiza rolului pe care l-au jucat reuniunile de femei în viața societății transilvane impune cu necesitate o radiografiere a activității acestora, desfășurată mai ales prin intermediul adunărilor generale. Reunind toate membrele unei reuniuni, adunările generale au fost în egală măsură prilej de analiză a realizărilor asociațiilor și dezbattere a proiectelor de viitor, un cadru propice de afirmare a țelurilor urmărite și de cele mai multe ori nemărturisite în statute. Dincolo de faptul că toate întreprinderile și inițiativele practice au fost rodul hotărârilor exprimate în adunări generale, acestea au încercat și popularizarea scopurilor reuniunii prin dizertații ale oficialilor, mai frecvent ale bărbaților de încredere

³² *Statutele Reuniunii de binefacere...*, p. 14.

³³ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei...*, p. 81.

³⁴ *Ibidem*, p. 13-14.

și ale membrilor onorari. Practic, foarte multe reuniuni au recurs la această metodă, dar efectele cele mai mari le-au obținut reuniunile ale căror adunări generale aveau un caracter ambulant, urmărind să atragă cât mai mulți participanți la activitățile în spirit național, asigurând o bază de masă manifestațiilor reuniunii. Cu deosebire reuniunea sălăjană și parțial cea hunedoreană au practicat un asemenea sistem. Între 1881 - 1905 *Reuniunea femeilor române sălăjene* a desfășurat 28 de adunări generale³⁵, din care: 8 la Simleul Silvaniei (1882, 1884, 1893, 1895, 1898, 1906, 1908, 1910) 3 la Șomcuța Mare (1894, 1898, 1904), 2 la Băsești (1881 - de constituire și 1885) și câte una la Tășnad (1883), Domnica (1888), Trăznea (1889), Supurul de Sus (1890), Selsig (1891), Bobota (1892), Someș Odorhei (1896), Unimăt (1897), Sig (1900), Guceu (1901), Ciumelcis (1903), Hotoan (1909). Reuniunea hunedoreană, ca urmare a opoziției autorităților a modificat articolul care prevedea organizarea de adunări generale ambulante. În ciuda interdicției, în câteva rânduri reuniunea a desfășurat adunări în comitat, cea mai reprezentativă fiind cea din 1891, cu prilejul adunării generale a Asociațiunii ținută la Hațeg, când femeile hunedorene au organizat și o expoziție³⁶. Desigur, ideea adunărilor ambulante aparținea Elenei Pop Hossu Longin, militantă în amândouă reuniunile. Inițiativa a fost eficientă, deoarece după asemenea adunări creștea numărul membrilor și implicit și fondurile. Reuniunea hunedoreană a recurs la alte mijloace pentru a-și realiza propaganda în rândul populației românești. A organizat în acest scop comitete în toate orașele comitatului, hotărând la adunarea generală din 10 noiembrie 1895 să trimită câte două membre din aceste localități: Dobra, Hațeg, Brad, Hunedoara, în satele învecinate pentru popularizarea reuniunii și a realizărilor ei, pentru atingerea scopului fixat, înaintarea industriei de casă³⁷. Tot în acest cadru erau lansate și apelurile către instituții sau persoane private pentru susținerea materială a reuniunilor. Adunările

³⁵ I. Muscă, *Activitatea Reuniunii femeilor române sălăjene între anii 1881-1918*, în "Acta Musei Porolissensis", X, 1986, p. 551-570.

³⁶ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei...*, p.12.

³⁷ *Ibidem*, p. 15.

au decis apoi, în chestiuni privind organizarea și evoluția reuniunilor, alegerea organismelor de conducere, stabilind direcțiile și obiectivele generale ale activității, programul reuniunilor, bugetul necesar realizării acestuia. Adunările generale au hotărât în primul rând în chestiunea sporirii fondurilor, stabilind organizarea unor acțiuni rentabile (tombolă, bal, concert, conferințe, spectacole teatrale), al căror venit era destinat realizării scopurilor fixate.

Din punctul de vedere al compoziției numerice, reuniunile feministe au fost printre cele mai mari instituții naționale din sistemul edificat în jurul *Astrei*. Chiar dacă numărul membrilor a fost fluctuant în cadrul acelorași asocieri, a rămas mereu ridicat, demonstrând adeziunea ce o aveau la publicul românesc, emulația creată în jurul acestor instituții de o campanie susținută cu aplomb, talent și mai ales o remarcabilă continuitate în presa românească. Publicitatea făcută prin presă feminismului în general, activității fiecărei reuniuni în parte au stimulat interesul opiniei publice românești față de aceste întreprinderi. În al doilea rând, explicația trebuie pusă pe seama ponderii mari a populației feminine în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cea mai mare parte a ei neocupată în activități productive în orașe, unde au proliferat cele mai multe reuniuni românești până la 1900. La sfârșitul secolului al XIX-lea din 4.837.981 locuitori din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș 2.420.546 erau femei³⁸. Aparținând elitei naționale, cu independență economică asigurată, cercurilor burgheze, intelectuale sau clericale, membrele reuniunilor au aderat la mișcare din rațiuni naționale, mărturisite aproape în fiecare caz, urmărind ridicarea calitativă a națiunii prin instrucție, educație, pe teren economic, cultural, al moravurilor, în ultimă instanță țelurile *Astrei*. Între conducătoarele mișcării s-au distins câteva personalități remarcabile. Între ele Maria Barboloviciu (născută Bocșa), fiică de preot și soția vicarului din Simleul Silvaniei, Alimpiu Barboloviciu. Instrucția și-a dobândit-o frecventând cursurile școlii confesionale din Borșa și un pension de fete din

³⁸ Vezi *Izvoare de demografie istorică, vol. II, secolul al XIX-lea-1914, Transilvania*, ediție de Iosif I. Adam, Ioan Pușcaș, București, 1987.

Cluj³⁹. A fost inițiatoarea și conducătoarea mai multor societăți sau instituții care urmăreau emanciparea națională a românilor. A organizat *Reuniunea femeilor române din Sălaj* a cărei președintă a fost până la moarte, s-a numărat între membrii fondatori ai *Astrei* și a fost președinta orfelinatului din Șimleu. Tot în Șimleu a inițiat un centru de colectare în sprijinul armatei române angajată în războiul pentru obținerea independenței de stat. Tot în zona Sălajului a activat, până la căsătoria cu Francisc Hossu - Longin, Elena Pop, fiica lui Gheorghe Pop de Băsești. A beneficiat de o instrucție deosebită⁴⁰, frecventând, după absolvirea cursurilor primare în Cluj, Colegiul Sancta Maria al domnișoarelor engleze de la Budapesta. Și-a completat cunoștințele lingvistice și muzicale cu profesoara Emma Lichorn din München. Activitatea sa, pusă în slujba emancipării naționale organizată pe linie feminină a debutat încă de la 15 ani când a organizat, alături de tatăl său centrul de colectare de la Băsești. A fost membră fondatoare a *Astrei*, activând în Despărțământul Sălaj până la moarte. Ca militantă feministă a făcut parte din *Reuniunea femeilor române din Sălaj*, iar după 1882 a fost președinta *Reuniunii femeilor române din Hunedoara*. Ca o recunoaștere a meritelor sale pe acest tărâm, în 1913, la Congresul de creare a *Uniunii femeilor române din Transilvania și Ungaria* a fost aleasă vicepreședintă⁴¹. În egală măsură s-a validat și în publicistică, fiind colaboratoare la "Familia", "Transilvania", "Calendarul femeii"⁴². Unanim apreciată, considerată de contemporani "o femeie superioară multor, foarte multor bărbați"⁴³, "cel mai reprezentativ tip al femeii române din acea vreme"⁴⁴, personalitatea Elenei Pop Hossu

³⁹ Paul Abrudan, *Solidaritatea Sălajului cu România în războiul pentru independență din 1877-1878. Profiluri în "Acta Musei Porolissensis"*, IX, p. 320.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 319.

⁴¹ Arh. Stat Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc. nr. 6.875.

⁴² Elena Pop Hossu Longin, *Amintiri 1880-1930*, Cluj, 1930.

⁴³ I. Gorgescu, *George Pop de Băsești, 60 de ani din luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradca, 1935, p. 32-33.

⁴⁴ A. Gociman, *Femeia română și ideea națională*, în, "Piatră de hotar", nr. 8-9, p. 39.

Longin a fost reconstituită în numeroase studii ce i-au fost consacrate⁴⁵.

Același interes a fost manifestat și pentru personalitatea Emiliei Rațiu⁴⁶, fiică de preot (Dumitru Orghidan) din Brașov și din 1862 soție a omului politic, dr. Ioan Rațiu. În consecință, activitatea sa pe linie feministă a fost marcată de aspectul politic, validându-se în timpul războiului de independență dar mai ales în mișcarea memorandistă, fără însă a eluda aspectul cultural, preocupare ilustrată prin constituirea *Societății de lectură din Turda* a cărei președintă a fost. Colaboratoare a "Familiei" a publicat și în presa din București articole ce au fost reluate de "Românul" și publicate sub pseudonimul "Doamna E... din culmea Carpaților"⁴⁷. În timpul primului război mondial a urmărit sensibilizarea opiniei publice europene asupra situației românilor din Transilvania. În acest scop a purtat o corespondență intensă cu Thereza Vansa (Slovacia), Jeanne Del Homme (Franța) și Ottna Ball (Anglia)⁴⁸.

Maria Baiulescu, soția lui Bartolomeu Baiulescu, dincolo de activitatea desfășurată în calitate de președintă a *Reuniunii femeilor române din Brașov* și a *Uniunii femeilor române din Ungaria* s-a făcut remarcată ca poetă, publicistă și traducătoare

⁴⁵ V. Achim, *Elena Pop Hossu Longin. Schiță monografică* în "Marmăția", III, 1977, p. 298-308; 1978, p. 493-514 și *Elena Pop Hossu Longin reprezentantă de frunte a feminismului românesc din județul Hunedoara*, în Sargeția, XIII, 1977, p. 421-430; L. Ghelariu, *Elena Pop Hossu Longin*, în "Transilvania", LXXI, 1940, nr. 5-6, p. 165; Eugenia Glodariu, *Elena Pop Hossu Longin și mișcarea feministă din Transilvania*, în "Acta Musei Napocensis", XIX, 1982, p. 487-496; I. M. Ștefan, V. Frimu, *Sub semnul Minervei*, Ed. Politică, 1975, p. 49.

⁴⁶ Vezi Emilia Dr. I. Rațiu în "Calendarul Asociațiunii", nr. 139, din 1927, p. 9-13; Eugenia Glodariu, *Aportul femeilor din Transilvania la mișcarea memorandistă* în "Acta Musei Napocensis", XIX, 1978, p. 503-509; Eugenia Glodariu, M. Rațiu-Emilia Rațiu, *reprezentantă de seamă a mișcării femeilor din Transilvania* în "Potaissa", 1980, p. 253-258, I. M. Ștefan, V. Fironi, *op. cit.*, p. 53.

⁴⁷ I. Georgescu, *Dr. I. Rațiu (1826-1902), 50 de ani din luptele naționale ale românilor*, Sibiu, 1928, p. 149.

⁴⁸ *Dr. I. Rațiu și Emilia Rațiu. Corespondență, scrisori primite, 1866-1895*, București, Editura Progresul românesc, 1944, p. 237.

semnând și sub pseudonimul Sulfina în 17 publicații ale vremii⁴⁹. A militat pentru răspândirea ideologiei feministe prin articole ca *Misiunea femeii române*, *Femeia Gravură poetică* sau *Drepturile și datoriile noastre*⁵⁰.

În al doilea rând femeile au aderat din motive umanitare, filantropice, culturale și confesionale, nu în ultimul rând și pentru că era o modă în cercurile elitei românești sau ale naționalităților conlocuitoare. Indiferent de motive, frecvența reuniunilor și compoziția lor numerică au fost deosebite într-o perioadă în care asocierile naționale s-au înmulțit în proporție nemaiîntâlnită.

Lipsa datelor pentru majoritatea reuniunilor înființate în mediul rural nu ne îngăduie prea multe considerații asupra compoziției acestora, numărului de membri. Fără îndoială ele imită inițiativele elitei din mediu urban, limitându-se la scopuri confesionale sau caritabile, de obicei înfrumusețarea bisericii sau a cimitirului. Este cert că s-au înființat în comune mari, cu o foarte bună situație economică, cu tradiții școlare, unde activau și alte asocieri economice, sociale sau culturale, centre administrative sau bisericești (Rășinari, Săliște, Bocșa, Vereșmort, Moșna, ș.a.), la inițiativa elitei locale (protopopi, preoți, învățători, notari, oameni mai înstăriți etc.). Demarajul lor se înregistrează după 1900, cu deosebire spre sfârșitul primului deceniu și începutul deceniului doi al secolului trecut. Cele trei etape delimitate în evoluția reuniunilor (1850 - deceniul opt al secolului al XIX-lea; deceniul opt - 1900; 1900 - 1914), din punct de vedere al înființării, relevă creșterea spectaculoasă a numărului lor după prima fază de început, când au funcționat cert numai două reuniuni, mișcarea intensificându-se în a doua jumătate a secolului și atingând apogeul în anii din preajma primului război. Proliferarea reuniunilor nu a fost întotdeauna și în avantajul lor, în aceeași localitate constituindu-se mai multe asocieri feministe, separația realizându-se după criterii confesionale de cele mai multe ori

⁴⁹ Elena Dunăreanu, *Personalități feminine*, Biblioteca "Astra", Sibiu, 1975, p.7.

⁵⁰ Constantin Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 501; Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond *Timotei Cipariu*, doc. 7.181.

(funcționând atât reuniuni ortodoxe cât și greco - catolice) sau după scopurile deosebite (la Brașov, de exemplu, alături de vechea reuniune s-a constituit una pentru înfrumusețarea bisericii și o a treia pentru ajutorarea văduvelor sărace). Au existat și reuniuni care au reușit depășirea separatismului religios, cum a fost cea din Bistrița care prin chiar denumirea adoptată se revendica a “femeilor greco - catolice și greco - ortodoxe”. Această divizare a micșorat numărul de membri al fiecărei reuniuni în parte, diminuându-i în consecință fondurile. Reuniunea brașoveană a debutat spectaculos în 1850 având din start 80 de membri, pentru a depăși 315 în 1856⁵¹, creșterea anuală fiind de 80-100 membri, în condițiile în care asociația brașoveană avea un caracter general românesc, exprimând interesele mișcării feministe a tuturor românilor transilvăneni. Constituirea de reuniuni practic în fiecare centru urban din Transilvania anulează caracterul general românesc al reuniunii brașovene, chiar dacă activitatea ei continuă să servească drept model pentru toate celelalte, fiind și cea mai puternică din punct de vedere economic. Ea devine o instituție brașoveană, împărțind susținătorii cu alte două reuniuni locale. Inevitabil, numărul membrilor scade, oscilând după 1900 între 110 (1904)⁵² și 163 (1914)⁵³. Celelalte reuniuni înființate la Brașov aveau cifre apropiate⁵⁴. *Reuniunea pentru ajutorarea și înfrumusețarea bisericii* avea 87 de membri în 1904⁵⁵. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu vom mai întâlni reuniuni de mărimea celei brașovene în primii săi ani de existență. Afirmatia că reuniunea din Abrud avea 500 membri la 1905⁵⁶ este desigur exagerată, pentru că reprezenta, după calculul autorului ce susține această cifră, un raport de 1/50 în funcție de populația existentă.

⁵¹ *Raport general al comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov, pe anul administrativ 1903-1904*, Brașov, 1904, p. 192.

⁵² *Raportul general al comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov, pe anul administrativ 1913-1914*, Brașov, 1914, p. 24-26.

⁵³ “Gazeta Transilvaniei”, LXVII, 1904, nr. 33, din 3/26, februarie.

⁵⁴ “Gazeta Transilvaniei”, LXIV, 1901, nr. 270, din 6/19 decembrie.

⁵⁵ “Gazeta Transilvaniei”, LXIX, 1906, nr. 266, din 2/15 decembrie.

⁵⁶ *Reuniunea femeilor române din Abrud, XXV ani de existență*, în *Gazeta Transilvaniei*, LXVIII, 1905, nr. 244.

Cele mai mari din punct de vedere al numărului de membri au fost: Aradul (231 membri în 1880)⁵⁷, comitatul Hunedoara (264 în 1887)⁵⁸, Sibiuul (202 în 1912)⁵⁹ și Sălaj (200 în 1900)⁶⁰. Acestea sunt cele mai mari cifre de care dispunem, în general reuniunile oscilând între 130 - 200 membri. În timp, în cadrul aceleiași reuniuni am semnalat modificări destul de importante, fluctuații ce le punem în primul rând pe seama neachitării taxelor, de ordinul câtorva zeci. Invocăm din nou exemplul reuniunii din Brașov, pentru care avem și cele mai multe date. De la 124 în 1902⁶¹, scade la 115 în 1903⁶², crește la 135 în 1905⁶³, continuând fluctuațiile până la sfârșitul perioadei (149 în 1908⁶⁴, 132 în 1912⁶⁵ și 163 în 1914⁶⁶). Și mai flagrantă este fluctuația în cazul Sălajului, unde pe un segment foarte scurt de timp se înregistrează o evoluție sinuoasă, datorată neachitării taxelor de membru (52 în 1881⁶⁷, 113 în 1882⁶⁸, 44 în 1885⁶⁹, 60 în 1886⁷⁰). Reuniunea din Zărnești, cea mai apropiată de mediul rural avea și cel mai mic număr de membri înregistrat (40 - 60 în 1906⁷¹, 56 în 1907⁷²), cifre comparabile cu cele ale reuniunii sălăjene.

Mai stabilă a fost reuniunea sibiană, cu aproximativ 200

⁵⁷ "Biserica și școala", II, 1887, nr. 11, p. 83.

⁵⁸ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei*, p. 11.

⁵⁹ *Anuarul Reuniunilor femeilor române din Sibiu pe anul 1911-1912*, Sibiu, 1912, p. 23-28.

⁶⁰ Ioan Ciocian, *op. cit.*, 219.

⁶¹ "Gazeta Transilvaniei", LXVI, 1903, nr. 46.

⁶² *Raport general despre activitatea comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov în anul administrativ 1902-1903*, Brașov, 1903, p. 19-20.

⁶³ *Raport general despre activitatea comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov pe anul administrativ 1904-1905*, Brașov, 1905, p. 21-23.

⁶⁴ *Raport general. Brașov pe anul administrativ 1907-1908*, Brașov, 1908, p. 18-19.

⁶⁵ *Raport general. Brașov 1911-1912*, Brașov, 1912, p. 22-23.

⁶⁶ *Raportul general. Brașov 1913-1914*, Brașov, 1914, p. 24-26.

⁶⁷ Augustin Vicaș, *XXV ani din viața Reuniunii femeilor române sălăjene*, Șimleul Silvaniei, 1906, p.10.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 14.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 19.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 20.

⁷¹ "Gazeta Transilvaniei", LXX, nr. 42.

⁷² *Ibidem*.

de membri în preajma războiului⁷³, și cea hunedoreană (264 în 1887⁷⁴ și 247 în 1911⁷⁵). De nivelul mediu au fost reuniunea blăjană și cea lugojană, cu cifre între 130⁷⁶ și 160 de membri⁷⁷.

Datele privind numărul de membri sunt incomplete și sporadice, răspândite în presă, publicații oficiale ale reuniunilor, în documente de arhivă. Informațiile de care dispunem nu permit încheierea unor serii spre comparare pe durate mai mari de timp. Estimările făcute pe baza tabelului sinoptic dau însă o concluzie certă, faptul că au fost printre cele mai mari instituții naționale românești din Transilvania, reunind într-o evaluare aproximativă în jur de 8000 de membri la începutul secolului trecut.

Veniturile reuniunilor de femei au provenit din taxele de membru, donații, colecte, serbări, concerte, baluri, maiialuri, vânzarea obiectelor realizate în ateliere, conferințe publice, din fructificarea fondului disponibil prin depuneri la bănci ș.a. Problema fondurilor a constituit una din preocupările centrale ale reuniunilor, deoarece în funcție de mărimea și stabilitatea fondului intangibil depinde în ultima instanță întregul program social, cultural sau educativ al asociațiunilor. Din atari rațiuni cea mai mare parte a eforturilor comitetelor a fost consacrată creșterii averii asociațiunilor sau fructificării cât mai eficiente a capitalului disponibil. Pentru sporirea veniturilor reuniunile au instituit un sistem relativ perfecționat de propagandă și publicitate a oricăror acte de donație sau inițiative ce contribuiau la creșterea averii, utilizând în acest scop coloanele presei române, acordate cu deosebită generozitate acțiunilor ce aduceau venituri (baluri, conferințe, concerte, tombolă, donații, etc.), de obicei comunicându-se și numele contribuabililor și sumele înregistrate în beneficiul societăților. Legătura cu presa era menținută prin intermediul oficialilor sau al bărbaților de încredere, care asigurau și donațiile

⁷³ *Anuarul Reuniunilor femeilor române din Sibiu pe anul 1913-1914*, p. 25-30.

⁷⁴ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei*, p. 11.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 83-90.

⁷⁶ "Gazeta Transilvanici", LXV, 1902, nr. 38.

⁷⁷ "Drapelul", XIV, 1914, nr. 26.

sau colectele.

Un rol important în creșterea veniturilor l-au avut institutele de credit românești, edificate din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ce înscriau în bugetele lor anuale sume destinate asocierilor naționale. Inițiativa a fost lansată de banca “Albina” și după exemplul acesteia celelalte institute înființate au prevăzut anual sume însemnate în același scop. Din 1885 banca “Albina” aloca anual școlii civile de fete din Sibiu sume între 1000 - 4000 cor. În perioada 1885 - 1918, au beneficiat de burse acordate de bancă 260 de eleve cu câte 100 cor. fiecare. “Albina” a susținut permanent reuniunile feministe din Brașov, Sibiu și Lugoj, reuniunea sibiană beneficiind de 22.542 cor. pentru administrarea școlii elementare de fete. Școala elementară de fete patronată de *Reuniunea femeilor române din Abrud* a primit între 1882 - 1889 suma de 500 cor., cantina școlarilor din Lugoj 1.000 cor., iar internatul din Brașov 9.700. “Masa studenților din Sibiu” una din activitățile foarte mult prețuită a reuniunii locale a fost asigurată din fondurile băncii, care a plătit între 1895 - 1914 suma de 134.750 cor., asigurând studenților gimnaziali o masă gratuită pe zi⁷⁸. Alături de “Albina” a contribuit cu sume importante institutul “Silvania”, care într-un răstimp de 17 ani a donat suma de 11.000 cor. reuniunii sălăjene pentru întreținerea școlii de fete⁷⁹. Reuniunea de la Abrud a beneficiat de importante sume oferite de “Auraria” din Abrud, donații de peste 20.000 cor și în câteva rânduri, de sprijinul oferit de “Doina” din Câmpeni, “Concordia” și “Armonia” din Bucium⁸⁰. În perioada 1896 - 1911 reuniunea din comitatul Hunedoara a primit 5.538 cor. de la 34 bănci sau institute de credit, între care “Albina” cu 1000 cor., “Ardeleana” (Orăștie) cu 940 cor., “Decebal” (Deva) cu 924 cor., “Victoria” (Arad) cu 200 cor., ș.a.⁸¹ La Lugoj au făcut donații institutele “Lugojana”,

⁷⁸ Mihai Drccin, *Banca “Albina” din Sibiu*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982, p. 164-165.

⁷⁹ Augustin Vicaș, *op. cit.*, p. 86.

⁸⁰ Remus Oniciu, *Prima școală românească de fete din Munții Apuseni*, în vol. Țara Moșilor, vol. II, 1977, p. 129.

⁸¹ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei*, p. 93-94.

“Poporul” și “Agricola”⁸², la Arad “Victoria” din localitate⁸³. Legătura cu directorii și comitetele de administrație ale băncilor a fost întreținută prin bărbații de încredere, deseori ei înșiși directori sau membri în comisiile de administrație. În 3 ianuarie 1909, spre exemplu, Francisc Hossu Longin îi scria lui Andrei Mureșanu să publice o notiță în “Gazetă despre progresele atelierului de la Orăștie și să atragă atenția directorilor de bănci să li se acorde ajutor “pentru că nu este o întreprindere locală”⁸⁴.

O altă sursă importantă de venituri o constituiau donațiile particulare sau fundațiile instituite în beneficiul reuniunilor sau al școalelor patronate de acestea. S-a distins în această operă cunoscutul mecenat Vasile Stroescu, care donează reuniunii din Arad 100.000 cor. în 1911, în vederea construirii unui nou local pentru școala de fete care să devină “un adevărat focar al redeșteptării multor generații”⁸⁵ și alte sume pentru diferite reuniuni. (Brașov). Au mai făcut importante donații în bani sau clădiri, terenuri, produse: Ioan Mișu, George Pop de Băsești, ș.a.⁸⁶. La Brașov a fost instituită fundația *E. Axente* în favoarea *Reuniunii femeilor române pentru ajutorarea văduvelor sărace*⁸⁷. La Șimleu au fost create fondurile George Filip și Ioan Nichita în favoarea *Reuniunii femeilor române din Sălaj*⁸⁸.

Diferite sume au fost alocate și de *Asociațiune*, îndeosebi pentru susținerea școlilor și a atelierului de țesături de la Orăștie, de consistoriile celor două confesiuni românești, de la instituții și persoane private din România, deseori anonime.

Eforturile depuse pentru propagandă și publicitate în favoarea susținerii materiale a reuniunilor au fost încununate de succes. Fără excepție, toate asocierile feministe au înregistrat creșteri

⁸² “Drapclul”, XIV, 1914, nr. 13.

⁸³ Rodica Herlo, *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*, în “Ziridava”, X, 1976, p.334.

⁸⁴ Muzcul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, dos. 340/A, doc. Nr. 13.145.

⁸⁵ Rodica Herlo, *op. cit.*, p. 338.

⁸⁶ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei*, p. 46-60.

⁸⁷ “Gazeta Transilvaniei”, LXIX, 1906, nr. 266.

⁸⁸ Augustin Vicaș, *op. cit.*, passim.

substanțiale ale veniturilor în intervalul analizat, rata anuală fiind diferită de la un an la altul, și de la o reuniune la alta. Cea mai puternică din punct de vedere material a fost reuniunea brașoveană care în primii ani înregistra creșteri spectaculoase (3.480 fl. în primul an, 4.218 fl. în al doilea an, 3.437 în al treilea⁸⁹), ajungând după șase ani de activitate la 16.170 fl.⁹⁰, după zece ani la 29.053 fl.⁹¹, la 92.197 cor. după 50 de ani⁹² și la 125.874 cor. la sfârșitul intervalului analizat⁹³. Ratele anuale de creștere oscilau în funcție de o mulțime de factori. În 1882 rata era de 598 fl.⁹⁴, în 1902 de 5.891 cor.⁹⁵, mai mică decât în 1900 (8.011 cor.)⁹⁶ dar mai mare decât în 1904 (1792 cor.)⁹⁷. A doua ca putere economică a fost reuniunea arădeană, care deținea o avere care în mai 1911 atingea 187.076 cor.⁹⁸, sumă impresionantă, datorată în mare măsură donației basarabeanului Vasile Stroescu. De-a lungul existenței sale fondurile reuniunii din Arad au oscilat (4.901 fl. în 1888⁹⁹, 5.000 fl. în 1890, 12.000 fl. în 1892¹⁰⁰, 28.288 cor. în 1910¹⁰¹). După reorganizarea comitetului și a reuniunii, Nicolae Oncu, directorul “Victoriei” și “bărbat de încredere al reuniunii”, a desfășurat o adevărată campanie pentru sporirea veniturilor asociației în vederea edificării noului local de școală, mai ales că episcopul și consistorul au refuzat să finanțeze noul local. Au

⁸⁹ Constantin Căzănișcanu, *op. cit.*, p. 504.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Raport general despre activitatea comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov 1901-1902*, Brașov, 1902, p.13.

⁹² *Raport general despre activitatea comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov 1913-1914*, Brașov, 1914, p.14.

⁹³ “Familia”, XIX, 1883, p.485-486.

⁹⁴ *Raport general despre activitatea comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov 1901-1902*, Brașov, 1902, p.14, “Gazeta Transilvaniei”, LXVI, 1903, nr.46.

⁹⁵ “Gazeta Transilvaniei”, LXIV, 1901, nr. 255 și nr.258.

⁹⁶ *Raport general despre activitatea comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov 1903-1904*, Brașov, 1904, p.11.

⁹⁷ Rodica Herlo, *op. cit.*, p. 335.

⁹⁸ “Biserica și școala, II, 1888, nr. 11, p. 87.

⁹⁹ “Familia”, 1892, p. 271-272.

¹⁰⁰ Rodica Herlo, *op. cit.*, p. 335.

¹⁰¹ *Ibidem*.

urmat în ordinea fondurilor: reuniunea din Abrud, care atinge 42.049 cor. în 1905¹⁰², după ce demarase la 1880 cu 400 fl.¹⁰³, sporiti în 1895 la 12.748 fl.¹⁰⁴, *Reuniunea pentru ajutorarea văduvelor sărace din Braşov*, care în 1906 avea o avere de 25.791 cor.¹⁰⁵ la un total de 125 membri, reuniunea din comitatul Hunedoarei, care în 1911 ajungea la 25.000 cor.¹⁰⁶, venituri ce au scăzut însă în anul următor la jumătate. În bilanţul făcut la cea de-a XXV-a aniversare, secretarul reuniunii sălăjene stabilea că în acest răstimp au fost adunaţi 37.933 cor., din care s-au cheltuit 25.733 cor., rămânând în 1906 un activ de 12.000 cor.¹⁰⁷.

Celelalte reuniuni au avut venituri mai modeste. Excepţie face doar *Societatea pentru înfiinţarea unei şcoli de fete la Oradea*, ce avea 4.579 fl. în 1882¹⁰⁸ şi 14.412 cor în 1902¹⁰⁹, ultima informaţie care există despre această asociere. Reuniunea din Lugoj abia în ultimii ani, 1913 - 1914, a ajuns la sume mai mari: 15.000 cor.¹¹⁰, respectiv 19.000 cor.¹¹¹, în 1907 având numai 2.542 cor.¹¹². Blajul a avut cea mai mare sumă în 1905 (10.593 cor.)¹¹³, Mediaşul avea în 1901 doar 12.582 cor.¹¹⁴, Zărneştiul în 1906 14.388 cor.¹¹⁵, Făgăraşul de numai 16.643 cor. în 1912¹¹⁶. Cele mai slabe din punct de vedere material au fost reuniunile din Sâncel (1133 cor. în 1902)¹¹⁷, singura din mediul rural despre

¹⁰² "Gazeta Transilvaniei", LXVIII, 1905, nr. 244.

¹⁰³ "Familia", XVI, 1880, p. 617-624.

¹⁰⁴ "Familia", XXI, 1895, p. 537-538.

¹⁰⁵ "Gazeta Transilvaniei", LXIX, 1906, nr. 266.

¹⁰⁶ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei*, p. 24.

¹⁰⁷ Augustin Vicaş, *op. cit.* p. 87.

¹⁰⁸ Viorel Faur, *Mișcarea pentru înfiinţarea unei şcoli secundare româneşti de fete în Oradea*, în "Crisia", VIII, 1978, p. 199.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 201.

¹¹⁰ "Drapelul", XIII, 1913, nr. 50.

¹¹¹ "Drapelul", XIV, 1914, nr. 60.

¹¹² "Drapelul", VII, 1907, nr. 42.

¹¹³ "Gazeta Transilvaniei", LXVIII, 1905, nr. 59.

¹¹⁴ "Gazeta Transilvaniei", LXIV, 1901, nr. 200.

¹¹⁵ "Gazeta Transilvaniei", LXIX, 1906, nr. 4.

¹¹⁶ Nicolau Aron, *Monografia bisericilor, scoalelor şi reuniunilor române din Făgăraş*, Făgăraş, 1913, p. 131.

¹¹⁷ "Gazeta Transilvaniei", LXV, 1902, nr. 5.

care avem informații cu privire la starea financiară, și cea pentru înfrumusețarea bisericii din Brașov (994 cor. în 1906)¹¹⁸.

Date privind veniturile reuniunilor sunt incomplete. Numai câteva reuniuni au publicat rapoarte oficiale în broșură sau în presa românească a epocii. Sinopticul propus nu reflectă dinamica reală a veniturilor reuniunilor, ci numai eșantioane suficiente însă pentru a ilustra dimensiunile activității acestora.

După modelul exersat și verificat al reuniunii brașovene, s-au constituit toate reuniunile românești din Transilvania despre a căror organizare avem cunoștință. Chiar și la nivel rural (Bocșa, Sâncel, Rășinari) operează același mod, atât în organizarea cât și în conducerea asociațiilor. Particularitățile semnalate au izvorât din specificul zonei unde s-a înființat reuniunea respectivă, din scopurile diferite, dar și din raporturile inteligenței laice cu forurile confesionale, și interesele aparte ale cercurilor clericale.

Cu toate aceste particularități reuniunile au avut o organizare stabilă ce le-a asigurat continuitate în activitatea complexă, au avut un număr apreciabil de membri și însemnate fonduri ce au stat la temelia unei prodigioase activități, care depășea, am văzut, de cele mai multe ori, scopurile limitate fixate prin statute, integrându-se militantismului național.

¹¹⁸ "Gazeta Transilvaniei", LXIX, 1906, nr. 524.

EVOLUȚIA NUMERICĂ A REUNIUNILOR DE FEMEI 1881-1914

Reuniune Anul	Brașov I	Brașov II	Brașov III	Hunedoara	Sălaj	Arad	Zămești	Mediaș	Oradea	Lugoș	Abrud	Sibiu	Caransebeș	Blaș
1881					52									
1882					113									
1885					44									
1887				264	60									
1888						231								
1890					60	175								
1900														115
1901			116											
1902	124								23					133
1903	115													137
1904	110	87												132
1905	135										500			145
1906			125				40-60			160				
1907							56							
1908	149													96
1909	147													
1910	146													
1911				247									148	
1912	132											202		
1913	140											191		
1914	163													

Brașov I: Reuniunea femeilor române din Brașov

Brașov II: Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea și înfrumusețarea bisericii din Brașovul Vechi

Brașov III: Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea văduvelor sărace din Brașov

EVOLUȚIA VENITURILOR REUNIUNILOR DE FEMEI 1856 - 1914

Anul	Brașov I	Brașov II	Brașov III	Sălaj	Hunedoara	Arad	Zărnești	Mediaș	Oradea	Lugoj	Abrud	Sibiu	Blaj	Făgăraș	Sîncel
1856	16170														
1858	16650														
1859	18281														
1864	25294									270					
1867	29053														
1868	30281														
1876	35973														
1879	37308														
1880											400			800	
1881				184											
1882									4579		8-700				
1883									4817		3070				
1885				1069											
1886															
1887				1640	1600						6355				
1888				2029		4901									
1889				2246											
1890				2890		5000									
1891				3000											
1892				3000	1600	12000									
1893				3082					4037						
1895				4000							12748				
1897				4917											
1898				5045											
1899				5488				8529							
1900				12040									9404	7100	857
1901			18740	11765				12582							
1902	92197		19341	11393	10000				14412						1133
1903	93862		20114	11708										7626	
1904	95655	465									39212		10539		
1905	97825	801		11970			13370			1105	42849		10620		
1906	104838	984	25791	14976	14000		14388			2439					
1907										2542					
1908	112208			15388									11320		
1909	114634														
1910	116360					28288									
1911					25000	187076									
1912	121053				12356							67144		16643	
1913	122750									15000		56478			
1914	125874														

Până la 1900 - valută în florini; din 1900 - în coroane (2 coroane = 1 fl.)

ACTIVITATEA REUNIUNILOR DE FEMEI DIN TRANSILVANIA

Tentativa de a reconstitui principalele direcții de acțiune ale reuniunilor feministe dar și specificul fiecăreia trebuie să pornească de la problematica pe care o abordează, înspre aspectele prin care se particularizează în cadrul feminismului ardelean. Clasificarea reuniunilor în funcție de scopul urmărit ar fi una arbitrară, având în vedere faptul că mobilul care a prezidat la înființarea lor a fost cel al solidarității naționale pe linia asocierii feministe. În consecință, ne-am propus să urmărim mijloacele prin care fiecare dintre aceste reuniuni s-a integrat în militantismul național operând și o clasificare în acest sens. Modalitatea cea mai uzitată a fost aceea de ridicare a nivelului general de instrucție și în acest scop s-a urmărit înființarea școlilor de fete, a internatelor - Brașov, Lugoj, Arad, Șimleu, Blaj - a cabinetelor de lectură și a bibliotecilor - Turda. În scopul întăririi conștiinței naționale, *Reuniunea femeilor române din Hunedoara și Reuniunea femeilor române din Sibiu* au militat pentru dezvoltarea industriei casnice, a artei populare, cu evidențierea specificului național.

Din această perspectivă putem analiza activitatea reuniunilor sub aspect social - economic și filantropic, cultural și politic național, fără a absolutiza vreunul din termenii delimitați, primii doi completându-se în susținerea celui de-al treilea.

ACTIVITATEA ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ

Activitatea reuniunilor pe plan social - economic include în primul rând acțiunile cu caracter filantropic care au prezidat la înființarea primelor reuniuni (Brașov, Lugoj). În această direcție s-a afirmat *Reuniunea femeilor române din Brașov*, prin vasta acțiune întreprinsă pentru ajutorarea orfanelor revoluției care și-au propus întemeierea de școli cu profil economic-industrial, domeniu în care cea mai importantă activitate a desfășurat-o *Reuniunea femeilor române din Sălaj*: aceasta și-a propus prin

statute “înaintarea învățământului poporal și al industriei de casă cu deosebită privire la sexul femeiesc din Comitatul Sălajului”¹, în care scop a militat pentru înființarea unei școli de fete în Sălaj. Ca urmare a hotărârii luate în adunarea generală din 30 august 1886, de la Santău, în următoarea adunare generală s-a creat o comisie pentru colectarea taxelor (Ana Szabo, Laura Bran, Vasile Lucaciu), urmând apoi înaintarea formelor forurilor superioare pentru a obține aprobarea înființării școlii de fete². Odată proiectul sancționat, la 2 septembrie 1889 reuniunea sălăjană putea deschide și susține în Șimleu o școală privată de fete, cu 6 clase în care elevele sărace beneficiau de instrucție gratuită. O importanță deosebită în programa școlară s-a acordat lucrului de mână, piesele realizate fiind expuse ca probe pentru examenul de sfârșit de an. Numărul elevelor a crescut simțitor, până în 1906 fiind școlarizate 540 eleve³.

Urmărind dezvoltarea industriei de casă, Reuniunea face propagandă pentru extinderea portului românesc. În acest scop, încă din 1898 Andrei Cosma propune înființarea unui muzeu al reuniunii “în care să se păstreze manufacturi de industrie de casă din deosebite părți ale terenului de activitate a Reuniunii”⁴, solicitând trimiterea unui exemplar de costum popular din fiecare parte a Sălajului. Deși înființarea muzeului rămâne un deziderat, industria casnică sălăjană este promovată prin intermediul expozițiilor organizate mai ales cu ocazia adunării generale ale *Astrei* sau ale *Societății pentru constituirea unui fond de teatru român*. Așa spre exemplu, la expoziția de manufacturi și țesături organizată în 1901 la Cuceu au fost expuse și lucrări realizate de elevele școlii de fete a Reuniunii sălăjene, alături de cele ale *Reuniunea femeilor române din Hunedoara*. Un succes deosebit

¹ Statutele Reuniunii femeilor române din Sălaj, în Cornel Grad, Doru E. Gorun, *Din istoricul instituțiilor cultural-naționale sălăjene. Reuniunea femeilor române sălăjene*, în “Acta Musei Porolissensis”, VIII, 1984, p. 668.

² Augustin Vicaș, *XXV ani din viața "Reuniunii femeilor române sălăjene" 1881-1900*, Șimleul Silvanici, 1906, p. 28.

³ *Ibidem*, p. 86.

⁴ I. Muscă, *Activitatea Reuniunii femeilor române sălăjene între anii 1881-1918*, în “Acta Musei Porolissensis”, X, 1986, p. 553.

a fost înregistrat la Expoziția jubiliară de la București (1906) unde exponatele reuniunii sălăjene au fost apreciate de un juriu care a acordat “Medalia de aur cu diplomă specială” Mariei Cosma (președinta de atunci a Reuniunii) și medalia de argint doamnelor Lucreția Sima din Sâg și Valeria Pop din Domnin⁵. Dincolo de aceste evenimente remarcabile ale *Reuniunii femeilor române din Sălaj*, trebuie menționat și faptul că adunarea generală din 1906 cerea ca “pentru lățirea portului român, damele la astfel de ocaziuni (adunări generale) să se prezinte în costum național”⁶.

Mai mult în acest domeniu a realizat *Reuniunea femeilor române din Sibiu*, care, pornind de la constatarea că “prea puțin s-a făcut pentru creșterea și instruirea femeii române”⁷, a militat pentru înființarea unei școli românești pentru fete. Propaganda făcută școlii în presă care preciza că: “aceasta năzuiește spre cel mai sfânt scop al educațiunii noastre naționale și răspunde la cea mai simțită trebuință a poporului nostru”⁸ a avut urmări pozitive. În 1883 s-a deschis școala⁹ prin “sprijinul material și moral ce ni s-a dat din toate părțile locuite de români”¹⁰ și în 1885 avea 6 clase. Reuniunea nu a reușit însă înființarea unui internat și nici a claselor superioare ale școlii. Drept urmare, *Astra* a înființat din 1886 “Școala civilă de fete a Asociațiunii” și în aceeași clădire, un internat¹¹.

S-a organizat astfel, prin acțiunea conjugată a Reuniunii și Astei un organism complet, încât “cu bucurie ne putem și noi românii lăuda că avem o școală superioară completă, pentru creșterea fetițelor noastre, în care educațiunea lor se face în dulcea noastră limbă și în spirit românesc”¹². În 1897, datorită activității desfășurate, scopul înscris în statute a fost depășit. Ca urmare s-

⁵ “Gazeta de duminică”, III, 1906, nr. 37, p. 1.

⁶ Arh. Stat. Brașov, Fond *Familial Bran*, doc. nr. 86.

⁷ G. Barițiu, *Reuniunea femeilor române din Sibiu*, în “Transilvania”, XVIII, 1887, nr. 9-10, p. 69.

⁸ *Ibidem*.

⁹ “Biserica și școala”, VII, 1883, nr. 44, p. 389.

¹⁰ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 69.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

a hotărât modificarea lor, care în formularea din 1897 își propuneau înființarea unei școli pentru economie și industrie de casă și o preparandie pentru femei. Până la înființarea lor, Reuniunea urma să acorde stipendii elevelor care frecventau alte școli¹³. În 1905 se deschidea la Sibiu, sub patronajul *Reuniunii femeilor române*, “Școala pentru economie și industrie de casă”¹⁴, prevăzută cu două secțiuni: învățământ teoretic și practic, în primul an funcționând doar secțiunea economică a școlii¹⁵. Înscrierea în “Școala pentru economie și industrie de casă” era rezervată absolventelor școlii elementare care au împlinit 15 ani și care plăteau anticipat o taxă lunară de 40 cor. (în cazul elevelor externe) și de 50 cor.¹⁶ (pentru cele interne). Învățământului practic ce viza dobândirea deprinderilor legate de bucătărie și croitorie i se asociază și unul teoretic menit să dezvolte spiritul economiei de casă și însușirea unor elemente fundamentale de contabilitate. “Secțiunea industrială” a școlii, care a funcționat din 1907 conținea cursuri de croit, împletit, tors și țesut¹⁷.

Secțiunea economică se afla sub conducerea domnișoarei Valeria Papp, iar cea industrială sub cea a Alexandrinei Tieranu. Instrucția se realiza în limba română, conversațiile în limba maghiară și germană fiind permise doar în pauze și la masă¹⁸.

Presa vremii consemnează constituirea, pe lângă “Școala de menaj din Sibiu” a unei secții de țesături și cusături românești¹⁹. Din 1907 școala deschide și un curs de bucătărie fină cu o durată de trei luni și contra unei taxe de 40 cor. pentru elevele externe și 80 cor. pentru cele interne, reluat în anii următori²⁰. Ca urmare a experienței dobândite, în 1909 școala se reorganizează; secțiunea economică păstrându-și același conținut își modifică structura

¹³ “Familia”, XXXIII, 1897, nr. 10, p. 120.

¹⁴ “Gazeta Transilvaniei”, LXIIX, 1905, nr. 129, p. 3.

¹⁵ “Gazeta Transilvaniei”, LXX, 1907, nr. 181, p. 2.

¹⁶ “Gazeta Transilvaniei”, LXIIX, 1905, nr. 129, p. 4.

¹⁷ “Gazeta Transilvaniei”, LXX, 1907, nr. 181, p. 4.

¹⁸ “Biserica și școala”, XXX, 1906, nr. 27, p. 5.

¹⁹ “Luceafărul”, VI, 1907, nr. 7, p. 140.

²⁰ “Drapelul”, VIII, 1908, nr. 29, p. 3.

(învățământul practic și teoretic) împărțindu-se în trimestre, respectiv: curs de toamnă (1.IX-31.XII), de iarnă (15.I-15.IV) și primăvară (15.IV-15.VII), percepând, anticipat câte 200 cor. pentru cursul de toamnă, 230 pentru cel de iarnă și 150 pentru cel de primăvară. Secțiunea industrială rămâne neschimbată, cu durata între 15.IX și 15.VI, pusă acum sub conducerea domnișoarei Virginia Podoabă. Noua instructoare a secțiunii economice era Tullia Bogdan²¹. În cuvântul de deschidere a adunării generale din 1912, Maria Cosma, motivând reorganizarea școlii, spune: “noul program este astfel compus încât poate corespunde cerințelor tuturor păturilor noastre sociale. Îndeosebi am ținut mult să organizez școala astfel, ca elevele civile să-și poată completa aici cunoștințele, să nu mai fie silită să plece în țări și la școli străine, plătind prea scump școala străină, care în cele mai multe cazuri îndepărtează sufletul copiilor de părinți și neam... La noi elevele se află la adăpost, instrucție, hrană sufletească oferită cu dragoste, educație națională, care în viitor să le fie scut în contra valurilor primejdioase ce mereu amenință neamul nostru”²². Astfel reorganizată, școala era completată cu un curs de 2 ani pentru fetele talentate, dar lipsite de mijloace, care intenționau să se specializeze în menaj și industrie casnică. Pentru îmbunătățirea programului școlii, din 1913 se preconiza inițierea unui nou curs, de vopsit, pentru “un nou avânt și folos real (al) industriei de casă... să ajungem la perfecționarea țesutului mecanic”²³. Prin intermediul școlii, *Reuniunea femeilor române din Sibiu* a urmărit și promovarea artei populare românești. Un prim pas a fost făcut chiar în 1905, când Minerva Cosma edita un *Album de broderii și țesături românești* cuprinzând 160 modele între care și costume naționale românești din Ardeal și România. Albumul ilustra “hărnicia femeii române ca o femei casnică, dovedind prin acest album că nu numai casnică e țărancă română ci înzestrată cu înalt

²¹ “Drapelul”, IX, 1909, nr. 66, p. 2.

²² *Anuarul Reuniunii femeilor române din Sibiu pe anul 1911/1912*, Sibiu, 1912, p. 9.

²³ *Ibidem*.

și fin gust artistic estetic”²⁴.

Sprijinul pe care biserica l-a acordat reuniunii și școlii încă de la înființarea sa²⁵ a continuat prin propaganda pe care o face în presă pentru a îndemna preoții români la comenzi, cu atât mai mult cu cât scopul *Reuniunea femeilor române din Sibiu* este “a da ocaziune bisericii noastre să se provadă cu ornate frumoase și trainice și a introduce pretutindeni motive de artă românească... este un scop nobil care merită toată atenția din partea preoțimii noastre de ambe confesiuni”²⁶.

Un mod aparte de a îndemna la promovarea artei populare a fost expoziția organizată în 1912 de președinta *Reuniunea femeilor române din Sibiu*, Maria Cosma în locuința proprie²⁷. Inedita expoziție conținea modele originale strânse din toate ținuturile locuite de români. Ideea a pornit din 1906 când s-a dorit organizarea - în cadrul Expoziției jubiliare din București - a unui Pavilion transilvănean ce avea să devină secția industriei de casă ardelenesti în viitorul Muzeu etnografic din capitala României. Nerealizarea acestui proiect a făcut ca exponatele propuse să rămână drept model în școala de industrie a *Reuniunea femeilor române din Sibiu*. În acest fel, se consolida obiectivul care prezidase la înființarea școlii: păstrarea portului popular și încurajarea motivelor populare românești.

Pe aceleași coordonate economice cu mențiunea că aici specificul cade pe reînvierea meșteșugurilor tradiționale prin dezvoltarea industriilor casnice, a artei populare și a secificului național, se înscrie activitatea desfășurată de *Reuniunea femeilor române din Hunedoara*. Pornind de la constatarea că industria de casă era prea puțin dezvoltată, Elena Pop Hossu Longin, animatoarea reuniunii a orientat activitatea acesteia în primul rând spre înaintarea ei: “Nicăieri nu poate fi mai motivat ca la noi să punem mare fond pe dezvoltarea rațională a industriei noastre de casă,

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ “Libertatea”, III, 1905, nr. 30, p. 3.

²⁶ “Libertatea”, III, 1905, nr. 36, p. 3.

²⁷ “Lupta”, IV, 1910, nr. 50, p. 6.

căci nicăieri nu vedem dezvoltat gustul poporului în atâtea forme deosebite și variate, ca la noi(...). Tenacitatea cu care și-a păstrat poporul românesc prin școli, originalitatea și caracterul său, este cu drept cuvânt de admirat”²⁸. Întâietatea dezvoltării industriei populare române este clar stabilită prin statute, care-și propuneau “în prima linie înaintarea industriei de casă, iar într-a doua ajutorarea fetițelor și văduvelor sărace din acest comitat”. Activitatea desfășurată demonstrează însă abandonarea treptată a celui de-al doilea obiectiv în favoarea primului, care va monopoliza întreaga viață a societății. Modalitățile prin care Reuniunea încerca să-și atingă scopul erau: înființarea de ateliere, organizarea de expoziții periodice cu articole ale industriei de casă și premierea acelor femei care se vor distinge în acest domeniu²⁹. Expozițiile urmăreau să arate publicului bogăția artistică din satele românești și să trezească în țărâna română mândria și conștiința priceperii sale. Primul pas făcut de Reuniune în acest sens, hotărât în adunarea generală din 27 mai 1889 a fost organizarea unei expoziții de țesături și cusături românești³⁰. Planul a fost abandonat, hotărându-se ca reuniunea să ajute expoziția din Hațeg, organizată cu prilejul adunării generale a *Astrei* din Hațeg, la 13 august 1891. Expoziția astfel organizată între 13-20 august s-a bucurat de un succes deosebit. În cuvântul său, George Barițiu, membru “onorar” al reuniunii, apreciind exponatele, îndemna la muncă, la păstrarea datinilor a obiceiurilor, limbii și portului strămoșesc³¹. A urmat o perioadă de stagnare în viața reuniunii, fără de acțiuni deosebite. Abia adunarea generală din 1895 a hotărât alegerea a câte două membre din centrele comitatului: Orăștie (Victoria Erdely și Maria Barițiu), Hațeg (Victoria și Elena Popoviciu), Hunedoara (Maria Oprea și Maria Schuster), Dolra (Maria Păcurariu și Eugenia Pop) și Brad (Aurelia Damian și Maria Gligor). Aceste delegate erau împuternicite să premieze țărăncile române din comitat care s-

²⁸ “Tribuna”, XVI, 1912, nr. 42, p. 4.

²⁹ Elena Pop Hossu Longin, *Amintiri. 1880-1930*, Cluj, 1932, p. 17-18.

³⁰ *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoara 1886-1911*, Orăștie, Tipografia Nouă I. Moța, 1912, p. 74, *Reuniunea femeilor române din comitatul...*

³¹ *Ibidem*, p. 75.

au distins prin țesăturile realizate. Aceeași adunare generală pune problema constituirii unui atelier hotărând contactarea băncilor românești din comitat, cărora li se solicita un ajutor anual pentru *Reuniunea femeilor române*. Acum s-a produs o reactivare a reuniunii, în urma succesului obținut în toamna și iarna anului 1897, când a luat parte la două expoziții originale, prima în nordul Ungariei și a doua la Viena³². Presa vremii a înregistrat acest succes, elogiind Reuniunea care “a îmbrățișat cu atâta căldură soarta femeii române și a ajuns la frumoase rezultate chiar în străinătate”³³ unde au fost admirate “frumoasele costume și țesături ieșite din mâna țărăncii noastre”³⁴.

Această reactivare se leagă și de activitatea Elenei Pop Hossu Longin, care, din dorința de a face cunoscute valorile creației populare românești, dar și pentru “a câștiga o orientare și să fie un prilej de studii în vederea ca reuniunea să-și întocmească un atelier unde să fie cultivată industria de casă românească”, ia din 1895 inițiativa colectării obiectelor, expedierii și amenajării unei expoziții de artă populară românească la Viena. O mărturisește în *Amintiri*: “Deoarece de la 1895 eram eu prezidenta reuniunii, mi-a revenit mie toată colectarea, expedierea și aranjarea expoziției de la Viena. A stârnit mare însuflețire în sânul tinerimii ideea de a introduce în orașul imperial artă populară română și se puneau toate silințele ca această apariție să fie fixată în cadrele cele mai prielnice”³⁵. Expoziția de la Viena a prilejuit un schimb de opinii cu patroana firmei Giza Kahlig, spre beneficiul reuniunii. S-a operat de atunci, cu o mai riguroasă selectare a motivelor țărănești, aplicându-se doar pe cele cu adevărat artistice: “Expoziția de la Viena a fost o bună școală, căci ea ne-a învățat prin aprecierile diferite în ce direcții practice pot să fie aplicate minunatele modele țesute și cusute pe obiecte folositoare și decorative”³⁶. Aceste criterii s-au avut în vedere în

³² *Ibidem*, p. 12.

³³ *Ibidem*, p. 27.

³⁴ “Dreptatea”, II, 1895, nr. 245, p. 4.

³⁵ “Tribuna”, XIX, 1902, nr. 194, p. 771.

³⁶ “Libertatea”, II, 1902, nr. 46, p. 3.

organizarea expoziției de la Deva, prilejuită de adunarea generală a *Astrei*, organizată cu sprijinul femeilor din comitet și au impulsionat activitatea pentru înființarea atelierului: “După expoziția de la Viena care ne-a deschis o perspectivă luminoasă și ne-a înzestrat cu prețioase îndrumări practice, toată preocuparea reuniunii a fost să-și deschidă un atelier, unde să înceapă o rodnică activitate de-a cultiva mândra noastră industrie țărănească”³⁷. A fost o expoziție vie la care au participat din toate părțile comitatului, câte două perechi de țărani îmbrăcate în port național, cele mai frumoase costume fiind premiate.

Alte expoziții au fost organizate cu prilejul adunării generale ale Reuniunii (Deva 1901), ale *Societății pentru fond de teatru român* (Șimleu 1901, Brad 1904). Adunarea generală a *Astrei*, organizată în 1902 la Sibiu a polarizat activitatea societății românești, între care și a Reuniunii femeilor române, acestea din urmă fiind răsplătite cu numeroase premii. Serbările prilejuite de Conferința Partidului Național Român de la Sibiu din 1905 au fost o nouă ocazie pentru ca *Reuniunea femeilor române din Hunedoara* să reia acțiunea de colectare a motivelor populare din comitat și să trimită obiectele ce reprezintă “toată varietatea, bogăția și toată splendoarea industriei casnice române”³⁸. Prezența *Reuniunii femeilor române din Hunedoara* la Expoziția jubiliară organizată la București în 1906, i-a adus recunoașterea din partea juriului prin două diplome și două medalii de aur³⁹.

Anul 1907 împlinește scopul reuniunii, întemeindu-se “Atelierul de țesătorie din Orăștie” sub îngrijirea Victoriei Erdely și conducerea Tiberiei P. Barceanu, considerată “opera cea mai însemnată a reuniunii, prin care a intrat în șirul instituțiilor culturale de mână întâi”⁴⁰. La înființarea atelierului au contribuit financiar băncile din comitat (“Ardeleana”, “Hunedoreana”, “Corvineana”, “Hațiegana”, “Crișana”, “Ulpiana”, “Granițerul”, “Hondoleana”, “Zarandeană” și “Dacia”), femeile române prin

³⁷ *Reuniunea femeilor române din comitatul...*, p. 15.

³⁸ *Ibidem*, p. 28.

³⁹ *Ibidem*, p. 35.

⁴⁰ “Gazeta Transilvaniei”, LXX, 1907, nr. 42, p. 4.

întocmirea colecțiilor de care dispunea reuniunea, Demetriu Comșa și Minerva Cosma prin donarea câte unui album cu motive populare românești⁴¹. Inițiativele în acest sens, începute în 1895 au fost abandonate ca urmare a constatării că reuniunea nu dispune de mijloace bănești suficiente, iar publicul român nu este suficient pregătit pentru a sprijini acțiunea. Demersul este reluat în 1901 când-urmare a ofertei făcute de dr. Ioan Mișu încă din 1897, în numele băncii “Ardeleana”-se decide trimiterea unui Apel băncilor române din comitat, solicitându-li-se sprijin. Drept urmare au contribuit financiar la înființarea atelierului băncile: “Ardeleana” (200 cor.), “Hunedoara”, “Corvineanca”, “Hațegana”, “Dacia” și “Crișana” cu câte 100 cor., “Ulpiana” cu câte 50 cor., “Zărăndeană” cu 40 cor., “Grănițerul” și “Honda” cu 30 cor. Apelurile vor fi reluate în 1906 și 1907, în urma lor adunându-se noi contribuții “Ardeleana” (300 cor.), “Albina” (200 cor.), “Silvana”, “Economul”, “Bihoreana”, “Sălăgeana” câte 50 cor., “Grănițerul” 30 cor., “Hunedoara” 24 cor. și “Hațegana” 20 cor. În 1907 adunarea generală a reuniunii votează 3.000 cor. pentru susținerea atelierului. Tot acum este aprobat planul stabilit anterior (10.XI.1906) pe baza propunerii lui Constantin P. Barcianu, unul dintre cei 12 bărbați ai comisiei pentru studierea modalității de înființare a atelierului⁴². “Atelierul de țesături și cusături al *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei* urma să se deschidă în Orăștie, într-un local dotat cu utilajele strict necesare, conduse de o directoare aleasă dintre membrele Comitetului reuniunii femeilor române. Localul în care se va deschide atelierul a fost închiriat de I. Mișu. Cele două angajate - “o persoană versată în ale țesătoriei și cusătoriei conducătoare a atelierului” și o țărăncă care să pregătească modele și să execute în atelier comanda ce se vor face”, au fost, la început, domnișoara Tiberia P. Barcianu și Ana Bosna, plătită cu 50 cor. lunar. Pentru dotarea atelierului, Dimitrie Comșa și arh. Nifor au donat câte o colecție de modele, Gheorghe Pop de Băsești 100 kg lână și un exemplar

⁴¹ “Gazeta Transilvaniei”, LXVII, 1904, nr. 123, p. 3.

⁴² *Reuniunea femeilor române din comitatul...*, p. 47-50.

din albumul artistic al doamnei Cornescu, iar Emilia Pop Hossu Longin un exemplar din albumul Mariei Cosma⁴³. În fapt, atelierul înființat era “două odăițe strâmte... un dulap, o masă, un pat și principalul - un război în care lucra o femeie singură”⁴⁴, pentru ca, la sfârșitul aceluiași an în atelier să lucreze șapte țesătoare la patru războaie, iar în 1911 câte 15 - 20 de țesătoare⁴⁵. În al doilea an de funcționare, atelierul beneficiază din nou de 3.000 de cor. ajutor din partea Reuniunii femeilor române și Consistoriul arhidiecezan din Sibiu oferă 300 cor. pentru ca atelierul să producă și ornate sacre bisericești și o bursă de 200 cor. unei fete de 14 ani - Floarea din Orăștie - pentru a se perfecționa în industria de casă.

De acum înainte, producțiile realizate de Atelierul de țesut din Orăștie au fost expuse anual cu ocazia adunărilor generale ale *Astrei* și ale *Societății pentru crearea unui fond de teatru român*, la Bistrița, Șimleu, Alba Iulia și Blaj. Alături de acestea, s-au organizat expoziții mai mici, cum au fost cele de la Vețel, Biscarea (1908), Orăștie (1909) alcătuită *numai* din lucrările pregătite în atelier și Sântindreș (1910). Cu ocazia adunării cercuale a despărțământului Deva al *Astrei* (1911) femeile din Sântindreș au organizat o expoziție de țesături și cusături și i-au oferit preotului Popoviciu un album de țesături al doamnei Minerva Cosma, cu scopul de a răspândi motivele populare românești⁴⁶.

Dincolo de rosturile sale economice, atelierul a avut o importanță socială, “adăpostind o mulțime de țărance” și reușind să dea “un izvor de câștig harnicelor române din jurul Orăștiei unde s-a păstrat și mai original atât portul cât și motivele bătrânești ale femeilor noastre”⁴⁷, și una națională. Mobilurile sociale ale Reuniunii sunt evidente în acțiunile Elenei Pop Hossu Longin care, încă din 1908 anunța că intenționează să trimită

⁴³ *Ibidem*, p. 59-60.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 59.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 60-62.

⁴⁶ “Tribuna”, XV, 1911, nr.20, p. 6-7.

⁴⁷ *Ibidem*.

câteva eșantioane și obiecte mărunte lucrate în recent înființatul atelier, însoțite de fotografii menite “a face cunoscută străinătății industria noastră de casă”. Lucrările urmau a fi plasate și la Londra și astfel s-ar ajunge “a deschide și pașnicelor noastre țărance un izvor de venit”⁴⁸.

Mobilurile și importanța națională a atelierului sunt surprinse de Elena Pop Hossu Longin într-un articol publicat în revista ieșeană “Unirea femeilor române”, sub titlul *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoara*: “Se manifestă dorința generală să înființăm și la noi în țară o societate care să se ocupe cu confecționarea de costume și de la care să-ți poți... procura și alte articole din domeniul frumoasei industrii de casă românești. Numai ce ne pomenim că frumoasele noastre chilimuri bănățești, scoarte împodobite cu admirabile motive bătrânești din Maramureș și Ardeal... figurau la expoziții străine ca industrie de casă a lor. Într-un moment de fericită inspirație, femeile române din comitatul Hunedoarei au înființat reuniunea lor. Scopul reuniunii era să întocmească un atelier de țesături și cusături, unde în mod sistematic să se pregătească costume, perdele, covoare și alte articole, introducând în casele noastre podoabe neaoșe românești, iar țăranelor răsplătire cinstită a muncii lor. Prin atelierul de la Orăștie se propagă azi portul național, trezind simțiri amorțite, până la cele mai extreme hotare ale românismului. Se formează și iese la iveală tot mai mult un stil specific românesc...”⁴⁹. În jurul acestui atelier urma să se organizeze o adevărată școală de etnografie românească. În 1911, la jubileul reuniunii, Elena Pop Hossu Longin mărturisea intenția ca în anii următori să ia măsuri pentru lărgirea atelierului astfel încât el să cuprindă “toate ramurile industriei noastre țărănești... vom cultiva... și încrestăturile în lemn, o artă proprie a poporului nostru... Aceste sculpturi meștere, în combinație cu țesături și cusături ca mobilier, vor forma problema activității viitoare a atelierului. Tot așa vom preta

⁴⁸ *Corespondența lui George Moroianu (1891-1920)*, Vol. I, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1981, p. 106.

⁴⁹ *Reuniunea femeilor române din comitatul...*, p. 67.

atențiunea noastră industriei ceramice... sperăm a deschide și un curs de dantelărie, un curs de industrie cu care țărancele noastre se ocupă azi pe tot întinsul județului”⁵⁰.

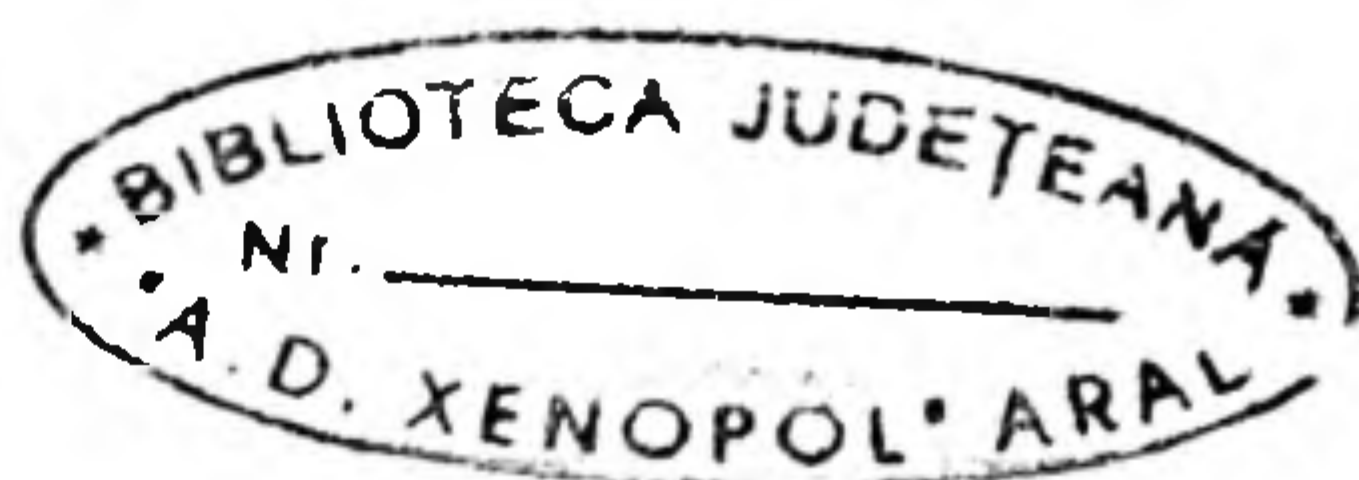
Reuniunea hunedoreană a reușit prin intermediul numeroaselor expoziții organizate în țară (1902 și 1905 la Sibiu, 1904 la Brad, 1906 la București, 1907 la Bistrița, 1908 la Șimleu și 1909 la Alba Iulia) și străinătate (Tatavaroș 1897, Paris 1894, Viena 1897 și 1906, Londra 1908)⁵¹ reînvierea meșteșugurilor tradiționale prin dezvoltarea industriei casnice, a artei populare cu evidențierea specificului ei național. Gazetele ardelenice au lansat apeluri repetate pentru încurajarea acestei întreprinderi românești, îndemnând publicul la sprijinirea atelierului prin cât mai multe comenzi, ceea ce făcea să crească și numărul țăranșilor angajați. Sub titlul *Sprijiniți industria românească* ziarul “Lupta” publica anunțul directoarei Victoria dr. Erdely prin care se făcea cunoscut faptul că atelierul din Orăștie “primește comenzi de covoare, perdele, costume naționale, ștergare decorative și alte obiecte țesute și cusute după motive originale românești”. Acesta a fost un mijloc eficient promovat de femeile hunedorene pentru stimularea conștiinței naționale a românilor din Transilvania.

În cadrul aceleiași sfere a activităților social economice, însă cu rezultate mai modeste, se înscriu și acțiunile desfășurate de reuniunile de femei care au urmărit întemeierea de școli și internate pentru fetițe. Direcția a fost inaugurată de *Reuniunea femeilor române din Brașov* care, înființând deja la 1855 o școală pentru fetițe, militează din 1886 pentru deschiderea unui “internat - școală pentru creșterea fetițelor cu stare mai modestă, care prin educația și instrucția ce vor primi să devină bune econoame, harnice și fără pretenții, care să satisfacă cerințelor claselor mijlocii”⁵². Structura școlii a fost îmbunătățită, extinzându-se mult

⁵⁰ “Drapelul”, XII, 1912, nr. 139, p. 3.

⁵¹ Eugenia Glodariu *Unele considerații privind mișcarea feministă din Transilvania (a doua jumătate a secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea)*, în “Acta Musei Napocensis”, XX, 1983, Cluj Napoca, p. 235.

⁵² Maria Popescu Bogdan, *Istoricul școlii Reuniunii femeilor române din Brașov, azi Liceul Industrial “Maria Baiulescu”*, în “Țara Bârsei”, IX, 1937, p. 539.

partea practică și ca urmare, din 1908-1909, școala intră în categoria școlilor de menaj și industrie casnică. Astfel organizată, școala acordă o importanță sporită secției de menaj, completată cu un curs de gospodărie, chimie alimentară și puericultură⁵³.

O activitate asemănătoare a desfășurat și *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*, care deși nu s-a detașat prin activitatea desfășurată de majoritatea reuniunilor transilvănene cum a fost cazul reuniunilor din Brașov, Sălaj, Sibiu, Hunedoara și-a îndeplinit cu onoare misiunea ce singură și-a asumat-o, aceea de autoeducare prin înființarea unei școli de fete, în care lucrul de mână se predă în “conformitate cu trebuințele societății noastre și cu deosebită privire la dezvoltarea industriei casnice”⁵⁴.

Un aspect important al activității sociale a reuniunilor l-au constituit acțiunile cu caracter caritabil și filantropic, de o mare diversitate, la care s-au angajat toate reuniunile. Începutul l-a făcut și aici reuniunea brașoveană, care anual aloca din buget sume importante pentru ajutorarea orfanelor și a copiilor săraci cu bani, haine, alimente. La începutul secolului trecut o reuniune special înființată în acest scop funcționa la Brașov, pentru ajutorarea văduvelor sărace.

Pentru ajutorarea copiilor săraci, a orfanelor, au activat și reuniunile din Sălaj, Hunedoara, Arad, Abrud și Sibiu.

Tot pe linia activităților social-economice, de astă dată cu pronunțat caracter filantropic a fost hotărârea reuniunii sibiene de a ajuta tinerimea studioasă din oraș prin organizarea unor mese ale studenților: “de internatele de băieți și mesele studenților ar trebui să se ocupe toate reuniunile de femei din centre cu liceu. Numai în internate și în parte la mesele studenților se poate îmbunătăți soarta generației noastre tinere”⁵⁵. Acțiuni similare a organizat și *Reuniunea femeilor române din Blaj*⁵⁶ și cea din Brașov.

⁵³ “Biserica și școala”, IV, 1890, nr. 23, p. 5.

⁵⁴ *Reuniunea femeilor române din comitatul...*, p. 15.

⁵⁵ *Anuarul reuniunii femeilor române din Sibiu...*, p. 10.

⁵⁶ “Drapelul”, II, 1902, nr. 94, p. 3., “Tribuna”, XIX, 1902, nr. 149, p. 595., “Unirea”, XIII, 1903, nr. 8, p.81.

Colectele organizate și donațiile oferite elevelor sărace cu prilejul Crăciunului se constituiau în acțiuni realizate de reuniuni sub denumirea de “Pomul de Crăciun”. În acest sens s-au remarcat în mod deosebit reuniunea din Blaj⁵⁷ și cea din Sălaj⁵⁸ care în 12 ani (1894-1906) a alocat acestei inițiative 1.633 coroane.

Pentru o mai bună gestionare a sumelor de bani destinate acțiunilor filantropice, *Reuniunea femeilor române greco-catolice din Blaj* a organizat trei fundații, fiecare beneficiind de un fond special. Este vorba de fundația “Ana Vlassa”, destinat ajutorării elevelor mai sărace cu cărți și materiale necesare pentru lucru de mână, “Leontina Negruț” pentru premierea elevelor la sfârșitul anului școlar⁵⁹ și “Maria Hossu” tot în scopul ajutorării fetițelor sărace cu rechizite școlare⁶⁰.

Reuniunile au acordat ajutoare în rechizite, bani, cărți, copiilor săraci stimulând preocupările pentru școală în mediul rural. La școlile de fete patronate de reuniuni, serbările se încheiau întotdeauna cu premii și ajutoare pentru elevele nevoiașе. Pe același teren, reuniunile acordau burse fetelor pentru a urma cursuri superioare sau pentru a se specializa în străinătate în meserii specific femeiești. Se remarcă în acest sens *Reuniunea femeilor române din Sălaj* care a acordat asemenea burse pentru elevele care urmau școala superioară de fete din Zalău⁶¹.

Pe lângă internatele stabile, reuniunile organizau iarna cantine sezoniere pentru copii veniți din sate îndepărtate, asigurându-le hrană și adăpost. Pe aceleași coordonate se înscrie și inițiativa *Reuniunea femeilor române din Lugoj* care sub conducerea Elenei Dobrin și a Sabinei Florescu a deschis un cămin pentru elevii de la cantina școlară susținută de reuniune⁶². Adunarea generală din 1914 care a analizat “vasta activitate socială, culturală, caritativă” informa că 61 de elevi săraci de la “școlile populare”

⁵⁷ “Unirea”, XVI, 1906, nr. 9, p. 71 și XVII, 1907, nr. 1, p. 23.

⁵⁸ “Tribuna”, XIX, 1902, nr. 139, p. 554.

⁵⁹ “Unirea”, IX, 1899, nr. 45, p. 366-367.

⁶⁰ “Unirea”, XIII, 1903, nr. 47, p. 459.

⁶¹ I. Muscă, *op. cit.*, p. 559.

⁶² “Drapelul”, XII, 1912, nr. 135, p. 3.

au fost hrăniți în cantina școlară susținută de reuniune și că noul său obiectiv era înființarea la Lugoj, a unei școli românești și a unui internat pentru fete⁶³.

Inițiativele de acest gen ale reuniunilor au avut un ecou favorabil în rândurile opiniei publice, care s-a solidarizat cu mișcarea filantropică a femeilor, susținând-o prin diferite forme: donații de bani, donații de cărți (didactice, bisericești, literare) pentru înzestrarea sau premiarea fetițelor de la școlile patronate de reuniuni, colecte etc.

În mod deosebit problema orfanilor a preocupat mișcarea feministă în toată perioada analizată, urmărindu-se în preajma primului război mondial prin *Uniunea femeilor române din Ungaria*, crearea unui mare orfelinat și realizarea unei statistici generale a orfanilor români din Transilvania.

⁶³ "Drapelul", XIV, 1914, nr. 60, p. 2.

ACTIVITATEA CULTURALĂ

Premisă a emancipării naționale, emanciparea culturală s-a realizat în cadrul reuniunilor de femei prin diferite mijloace. Frecvent, asocierile de femei au organizat concerte, reprezentații teatrale, spectacole, serate literare, conferințe publice, urmărind culturalizarea maselor, dar a fost în egală măsură un prilej de întrunire a întregii români. Orientarea spre atari manifestări culturale avea o motivație financiară în primul rând, fiind însemnate surse de venituri pentru reuniune dar în egală măsură a oglindit o idee generală în ideologia feminismului românesc, potrivit căreia emanciparea femeii, și în general a națiunii se realizează în primul rând prin cultură. Vocația culturalizantă, moștenire a epocii luminilor a dobândit și semnificații naționale, manifestările cultural - artistice au fost totodată și focare de iradiere a ideii și sentimentului național, prilejuri de cultivare și afirmare a conștiinței colective românești. Repertoriul reprezentațiilor teatrale, muzicale sau literare, era întotdeauna cel național. Marii clasici ai literaturii noastre sau modestele creații literare și muzicale ardelenice s-au regăsit în cadrul așa-numitelor "conveniri sociale", ca o pledoarie pentru limbă și cultură românească într-o epocă în care acestea erau refuzate românilor, sau primejduite de o politică oprinatoare.

Conferințele publice patronate de reuniuni, inspirate de subiecte din istoria, literatura, în general din cultura românească, au fost întotdeauna pledoarii pentru unitatea corpului național peste granițele artificiale ce îl separau, pentru continuitatea și permanența românească. Mai mult decât atât, prin activitatea lor culturală, reuniunile de femei au participat cu mijloace mai modeste, este adevărat, la nivelul popularizării, la difuzarea modelului cultural în România, a valorilor culturii general românești, contribuind la realizarea unității culturale, alături de celelalte instituții cultural - naționale din sistemul *Astrei*. Organismul complex al acestor asociații culturale, constituite după principiul

național, a creat o adevărată autonomie culturală românească, la adăpostul căreia s-a putut afirma și dezvolta individualitatea națională. Ilustrative în acest sens sunt aprecierile rostite în presa românească cu prilejul unor asemenea "conveniri sociale". Lansând chemarea pentru o serată, "Drapelul" consemna semnificația acesteia ca "o puternică manifestare a solidarității noastre românești"¹. Reuniunea femeilor române din Blaj a încetățenit obiceiul seratelor literare "prin care să se provoace publicului nostru ocaziunea de a gusta câteva momente de distragere spirituală"². Organizate la început sub forma unor conferințe pe teme literare, științifice, istorice sau de artă, susținute de Augustin Bunea, Emil Viciu, Iuliu Bardoși, Ioan Nicoară, seratele literare au fost completate printr-un bogat program artistic - muzical. Trebuie remarcat faptul că spre sfârșitul secolului al XIX-lea, între temele abordate se impun cele care aduc problema feministă, unele susținute chiar de femei³.

Un loc deosebit îl ocupă în acest sens activitatea desfășurată de reuniunile de femei în colaborare cu *Asociațiunea națională pentru cultura și literatura poporului român*. Reușita acțiunilor organizate de *Astra* cu reuniunile de femei se datorează în parte și interesul manifestat de Asociațiune pentru mișcarea feministă. Semnificative în acest sens au fost disertațiile din cadrul adunărilor generale ale Astei de la Șomcuta Mare (1869), unde Constanța Dunca, reprezentanta feminismului din România a vorbit despre *Marea chestiune a femeilor*⁴, de la Sebeș (1872), când s-a conferențiat *Despre educațiunea femeilor la națiunea românească*⁵, ca și sprijinul acordat - spre exemplu reuniunii de la Sibiu - în susținerea școlilor de fete⁶. În adunarea generală a Astei din 1869,

¹ "Drapelul", XIV, 1914, nr. 13, p. 2.

² Ștefan Manciulca, *Reuniunea femeilor române din Blaj*, în "Cultura creștină", XXI, 1941, nr. 7-9, p. 383

³ *Despre sexul frumos*, susținută de Iustin Nestor, vezi "Tribuna", XVIII, 1901 nr. 31, p. 122 și *Din datorințele femeii*, prelegera Elenei Simtion, vezi "Unirea", XVIII, 1908, nr. 50, p. 417.

⁴ "Lupta", IV, 1910, nr. 18, p. 11; nr. 31, p. 7 și nr. 32, p. 4-6.

⁵ "Transilvania", V, 1872, nr. 18, p. 206.

⁶ George Barițiu, *Reuniunea femeilor române din Sibiu*, în "Transilvania", XVIII, 1887, nr. 9-10, p. 69.

George Barițiu îndemna la meditație asupra importanței culturii femeii și educației tinerilor, subliniind necesitatea constituirii școlilor de fete pe care o consideră “o chestiune vitală”⁷.

Mișcarea feministă se apropie la rândul ei de *Astra*, în care vede un lider al emancipării culturale a românilor. Ideea o exprimă Elena Pop Hossu Longin într-un articol publicat în “Gazeta Transilvaniei”: “poporului nostru nu i s-a dat atenția cuvenită în direcțiune culturală, economică și socială. Abia acum câțiva ani se ivește o zorire norocoasă pentru a suplini ce în trecut s-a neglijat. Asociațiunea cu despărțămintele ei ramificate va merge în fruntea tuturor pentru a introduce îndreptări binecuvântate întru toate în sânul țărânimii noastre”⁸. Prelegeri pe teme feministe s-au organizat și în despărțământul *Astrei* Lugoj, cum a fost cea din 11/24 decembrie 1911, când s-a ținut o prelegere cu caracter economic, ce a militat pentru “răspândirea culturii generale pe linia întreagă și ridicarea acesteia la cel mai înalt nivel”; în acest context s-a conferențiat despre rolul femeii în economia de casă (*Femeia română*)⁹. Ca urmare a propunerii făcute la adunarea generală a *Astrei* de la Șomcuta Mare (1869) ca și femeile să fie membre ale Asociațiunii¹⁰, participă la adunarea generală de la Șimleul Silvaniei (1870), Turda (1880), unde s-a prezentat preambulul conferinței de constituire a Partidului Național Român¹¹ și Deva (1899), unde au luat parte activă la organizarea adunării. Elena Pop Hossu Longin, lansând apelul pentru pregătirea adunării, îi preciza semnificațiile spunând: “e vorba să prezentăm poporul nostru la această adunare în număr cât mai mare, de o parte să-i stârnim interesul față de scopurile mărețe ale Asociațiunii, de altă parte să-i dăm prilejul să cunoască eminenții bărbați care sunt grupați în jurul Asociațiunii și care jefesc atâta și ostenesc în interesul progresului nostru național.”¹²

⁷ “Transilvania”, II, 1869, nr. 17, p. 199-202.

⁸ “Gazeta Transilvaniei”, LXX, 1907, nr. 84, p. 2.

⁹ “Drapelul”, XI, 1911, nr. 145, p. 4.

¹⁰ “Transilvania”, V, 1872, nr. 18, p. 381.

¹¹ I. Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1826-1902), 50 de ani din luptele naționale ale românilor*, Sibiu, 1928, p. 149.

¹² Elena Pop Hossu Longin, *Amintiri 1880-1930*, Cluj, 1932, p. 20-21.

Din rândul femeilor s-au făcut remarcate prin activitatea desfășurată în cadrul despărțămintelor, prin conferințe, organizarea de expoziții mai cu seamă cu ocazia adunărilor generale ale Astrei: Emilia Rațiu, soția omului politic, avocat Ioan Rațiu, Elena Pop Hossu Longin, fiica lui Geoge Pop de Băsești și soție a avocatului Francisc Hossu Longin, Maria Baiulescu și Maria Barbuloviciu. Organizarea de expoziții cu prilejul adunărilor generale ale Astrei s-a transformat în tradiție, în acest sens, remarcându-se *Reuniunea femeilor române din Sălaj* și *Reuniunea femeilor române din Blaj*. Adunarea generală a *Astrei*, din 1895 din Blaj a fost însoțită de o expoziție cuprinzând “obiecte din toate ramurile industriei și activității noastre românești din Transilvania”¹³.

Reuniunile de femei au întreținut legături și au organizat acțiuni comune și cu alte asociații naționale ca *Societatea pentru fond de teatru român*, casine și societăți culturale ale tineretului, societăți învățătoarești, fiind inițiatoarele diferitelor întruniri publice ale românilor. Spre exemplu Casina română din Blaj, condusă de Augustin Bunea și Gavril Precup, a hotărât ca toate manifestările culturale din Blaj să fie organizate în colaborare cu reuniunea de femei române din localitate. În acest sens, ilustrativ este apelul comitetului casinei adresat reuniunii pentru “ca pe viitor să colaboreze mână în mână cu casina la promovarea vieții sociale din Blaj prin aranjarea de petreceri, teatre, serate și conveniri”¹⁴. Propunerea fiind acceptată, toate manifestările culturale artistice din Blaj au fost organizate - din 1898 - în comun de cele două societăți.

Reuniunea femeilor române din Sălaj a desfășurat asemenea acțiuni în colaborare cu *Societatea pentru fond de teatru român*, remarcându-se în acest sens, expoziția organizată în 1901, cu ocazia primirii societății la Șimleu, cu o participare foarte largă, fiind prezentate 50 de exponate din diferite zone ale Sălajului¹⁵. La expoziție a participat și *Reuniunea femeilor române din*

¹³ Ștefan Mancilca, *op. cit.*, p. 379.

¹⁴ *Ibidem*, p. 574.

¹⁵ A. Vicaș, *XXV ani din viața “Reuniunea femeilor române Sălajene” 1881-1906*, Șimleul Silvaniei 1906, p. 64.

comitatul Hunedoarei, dată fiind orientarea acesteia spre dezvoltarea industriei casnice, dar și legăturile dintre cele două reuniuni feministe, potențate de activitatea Emiliei Pop Hossu Longin. Exponatele hunedorencelor au fost socotite expresia unui gust mai rafinat dar și a unui simț practic mai dezvoltat, întrucât ele erau “folosite și de societatea cultă: cravate, mileuri, traiste elegante, perinii de divan”¹⁶. Succesul expoziției a făcut să se lanseze apelul pentru organizarea uneia similară cu prilejul adunării generale a Astrei la Sibiu.

La Abrud, casina română a fost cea care a pus problema ridicării școlii de fete încă înainte de înființarea reuniunii femeilor române din localitate, prin apelul lansat reuniunii brașovene. Ca urmare a acestei acțiuni, ca și a dezbaterilor care au urmat, între anii 1874 - 1879 la reuniunile casinei, în 1880 s-a înființat *Reuniunea femeilor române din Abrud*, care în virtutea premiselor a întreținut legături cu casina¹⁷.

Prin înființarea sa, *Reuniunea femeilor române din Lugoj*, și-a declarat scopul de a “ajutora tineretul de la școlile superioare”¹⁸ și a militat pentru sporirea “inteligenței” prin concentrarea ei în reuniuni. Ca urmare, din această inițiativă feministă s-au înființat în 1865 *Casina română* (sub numele de *Reuniunea de lectură românească lugojană*) și în 1870 *Reuniunea de cântări din Lugoj*¹⁹. Astfel înființată, casina din Lugoj a menținut legături strânse cu reuniunea femeilor române ajungându-se la desfășurarea de adunări generale comune²⁰ și la organizarea, tot în comun, de “conveniri sociale”²¹. Tot în cadrul acțiunilor culturale cu evidente valențe politice, urmărind educația în spirit național al românilor se înscriu și șezătorile²², concertele și reprezentațiile teatrale²³ dar

¹⁶ “Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 133, p.554.

¹⁷ Remus Oniciu, *Prima școală românească de fete din Munții Apuseni*, în vol. *Țara moșilor*, II, 1977, Alba Iulia, p. 128.

¹⁸ “Drapelul”, XIII, 1913, nr. 49, p. 3.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ “Drapelul”, VII, 1907, nr. 35, p. 2.

²¹ “Drapelul”, XIV, 1914, nr. 27, p. 2.

²² “Drapelul”, XII, 1912, nr. 16, p. 4.

²³ “Drapelul”, XII, 1912, nr. 12, p. 4.

mai ales a seriilor de conferințe pe diferite teme. Între acestea, majoritatea au fost cele cu tematică istorică: *Individualitatea națională a poporului român, Locul și timpul formării poporului român, Veacuri de patimi ale istoriei românești. Primele închegări de principate românești, Cnezatele românești*; literară *Limba românească, Temeiurile literaturii naționale române, Renașterea literară a poporului român, Poezia lui Dimitrie Bolintineanu, Poezia, Începuturile artei dramatice*; de folclor: *Poezia populară română, Colinde sau artă: Artele frumoase*. Dintre oratori s-au distins Valeriu Braniște și Coriolan Brediceanu²⁴.

Dincolo de ideea de emancipare culturală, de ridicare a nivelului general de cunoaștere, este evidentă finalitatea politică a actului cultural, realizarea unei educații în spirit național care trebuia răspândită prin femei. Pe aceleași coordonate, vizând același scop și uzitând de aceleași mijloace, se înscrie și activitatea desfășurată de *Societatea de lectură a femeilor române din Turda* înființată la 1880 din inițiativa Emiliei Rațiu. Statutele, aprobate la 21 martie 1881 precizează scopul societății: “progresarea membrilor ei în deosebite ramuri în știință și în special în limba și literatura română”²⁵ Pentru realizarea lui se înființează o bibliotecă în dotarea căreia intrau 468 volume cărți și 25 periodice, repartizate astfel: 124 romane, 56 piese de teatru, 115 volume de nuvele, 69 poezii, 37 lucrări de istorie 34 de lingvistică, istorie și critică literară, memorii ș.a., 43 volume “diverse”, cuprinzând literatură de popularizare, religioasă, dicționare ș.a.²⁶. Autorii de romane preferați demonstrează un gust literar mediu, specific romantismului: Alexandre Dumas, E. Sue, O. Goldsmith, P. de Terrail, Jules Verne dar și Goethe, T. Tasso, Maupassant,

²⁴ “Drapelul”, VIII, 1908, nr. 26, p. 3; nr. 29, p. 3; nr. 32, p. 3; nr. 35, p. 3; nr. 37, p. 3; nr. 39, p. 3; nr. 130, p. 3; nr. 136, p. 3; nr. 139, p. 3; nr. 142, p. 3; nr. 145, p. 3; “Drapelul” IX, 1909, nr. 1, p. 3; nr. 3, p. 3; nr. 6, p. 3; nr. 9, p. 3; nr. 128, p. 3; nr. 134, p. 3; nr. 39, p. 3; “Drapelul” XII, 1912, nr. 10, p. 3; nr. 12, p. 3; nr. 16, p. 3; nr. 19, p. 3.

²⁵ *Statutele Societății de lectură a femeilor române din Turda*, în “Transilvania”, VII, 1874, nr. 23, p. 290-292.

²⁶ *Catalogul Societății de lectură a femeilor române din Turda*, Cluj, 1910.

Turgheniev, Hugo, Daudet, Dumas fiul, Dostoievski, Lermontov, George Sand, L. Tolstoi, alături de românii Pelimon, Baronui, Boerescu, Vlahuță, Vulcan, C. Mille, Coșbuc, N. Filimon, I. Codrescu, M. Sadoveanu, Bolintineanu, Alexandrescu, S. Nădejde, Alexandru Aldea, demonstrând un anumit nivel de educație literară, un rafinament spiritual, ceea ce reflectă compoziția eterogenă a reuniunii, faptul că se adresa spre delectare unui public mai larg, nu întotdeauna cultivat. Autorii dramatici prețuiți confirmă aserțiunea anterioară. Alături de celebrități ale dramaturgiei universale: Shakespeare, Goldoni, Goethe, Schiller, Musset, d'Annunzio, Ibsen, Gorki, O. Wilde, Moliere, apar Dumas, Labiche, din repertoriul național Caragiale, Hașdeu, Alecsandri, Millo, Șt. O. Iosif, S. Nădejde, dar și S. Sion, I. Vulcan, Cornescu etc. Mai bine reprezentată este proza scurtă românească, unde apar practic toți marii scriitori români, dar și producții mediocre, aparținând lui I. S. Suluțiu, Carmen Sylva, V. Crassescu, D. Stănescu, Teleor ș.a. De la Costache Negruzzi și Nicolae Filimon la proza realistă reprezentată de Slavici, Agârbiceanu, alături de o galerie impresionantă de prozatori străini, literatura de acest gen a fost relativ bine reprezentată, fără un program de achiziții conturat, trădând același eclectism întâlnit și în cadrul celorlalte genuri. Poezia se pare că a fost mai puțin gustată. Cu excepția câtorva autori- Byron, Tennyson, repertoriul liric este predilect național, alături de mari poeți ca Alecsandri, Coșbuc, Eminescu, Șt. O. Iosif, Alexandrescu, Bolintineanu, întâlnim și nume puțin sau deloc cunoscute, multe din literatura ardeleană.

Istoria este bine reprezentată sub aspect valoric, nu și cantitativ, figurând personalități marcante ale istoriografiei române universale: Iorga, Xenopol, Șincai, P. Maior, Barițiu, Bălcescu, Dimitrie Cantemir, Grigore Ureche, V. A. Urechia, Miron Costin, Augustin Bunea, Ion Neculce, Papiu Ilarian, dar și "istorizanți" ce vulgarizează și literaturizează evenimente sau personalități istorice: G. Missail, D. Bolintineanu.

Din istoria și critica literară, filologie, se detașează Aron Densușianu, ediții de autori mai vechi (Cantemir), ediții sau

originale ale unor cărți bisericești.

Capitolul “diverse” cuprinde lucrări românești și străine de pedagogie, economie rurală, civilitate, medicină populară, în ideea apropierii claselor medii sau de jos de nivelul cultural al inteligenței.

Presa este reprezentată prin cele mai strălucite periodice românești (25 în total) din Transilvania și România: “Familia”, “Transilvania”, “Gazeta Transilvaniei”, “Sămănătorul”.

Data fiind destinația ei ca societate de lectură la dispoziția unui public eterogen, reuniunea turdeană a realizat un echilibru necesar între scrierile de nivel mediu și marile creații ale literaturii universale sau române, reflectând exact gustul epocii, stratificarea și diversificarea publicului. O mențiune se cuvine și pentru ecourile foarte slabe ale junimismului, difuzat în Transilvania prin intermediul unor astfel de societăți culturale.

Alături de *Societatea de lectură a femeilor române din Turda*, care-și mărturisise prin statute scopul promovării lecturii, multe dintre reuniunile înființate în Transilvania au organizat biblioteci, muzee, conferințe, în același scop al cultivării în spirit național. Este cazul reuniunii din Brașov, care înființată la 1850, peste doar doi ani deținea 100 de volume și colecția pe trei ani a “Gazetei Transilvaniei”²⁷, a celor din Sălaj și Hunedoara. *Reuniunea femeilor române din Sălaj* și-a motivat constituirea prin “necesitatea unei reuniuni referitoare la starea culturală a poporului nostru”²⁸. Chiar dacă activitatea ei a fost concentrată în mod deosebit spre sprijinirea industriei casnice, preocuparea pentru cunoașterea culturii naționale a rămas o constantă a reuniunii. De la lecturarea gazetelor vremii (“Familia”, “Amicul familiei”, “Gazeta Transilvaniei” și “Observatorul”) și a autorilor preferați (Alecsandri, Bolintineanu, Sion, Eminescu) s-a ajuns la stabilirea de legături (relații) cu personalitățile vremii: Iosif Vulcan, George Barițiu, care au devenit membri onorari ai reuniunii și Vasile

²⁷ Maria Nicolau, *Comptu public al fondului Reuniunii femeilor române spre ajutorul creșterii fetițelor orfane și actele ecesteia*, Partea I, Brașov, 1853, p. 35.

²⁸ Elena Pop Hossu Longin, *op. cit.*, p. 8.

Alecsandri căruia, felicitându-l pentru premiul de la Montpellier, îi oferă drept cadou un covor lucrat de ele. În replică poetul le-a trimis colecția întreagă a operelor sale. Astfel, *Reuniunea femeilor române din Sălaj* a reușit să-și constituie o bibliotecă proprie și să înființeze un muzeu la Șimleu. Editarea unei "foi" a reuniunii a rămas un proiect atât pentru reuniunea din Sălaj, cât și pentru cea din Arad. Dincolo de aceste acțiuni, educația culturală se realiza și în cadrul adunărilor generale prin conferințele susținute.

Dintre disertațiile consacrate educației în sens național sau feminismului, am reținut cele susținute de Andrei Cosma, *Despre necesitatea studiului istoriei naționale*, Vasile Pop, *Școala și viața fac pe om*, Dionisie Stoica, *Femeia ca factor cultural*, *Limba și cultura națională*, *Rolul Reuniunii femeilor române sălăjene în răspândirea limbii și culturii naționale*²⁹.

Cea mai mare realizare a reuniunii sălăjene în domeniul vieții culturale a fost constituirea școlii de fete în Șimleul Silvaniei. Acțiunea inițiată în 1886 a fost finalizată doi ani mai târziu, sub conducerea lui Andrei Cosma, primul ei director. Era o școală privată pentru fete, prevăzută cu șase clase în care se predă în limba română. În planul de învățământ stabilit se acorda întâietate lucrului manual, matematicii (câte 6 ore) și limbii române (5 ore). Celorlalte discipline li se rezervau câte 3 ore (limba maghiară, geografie, fizică, "istorie naturală") sau 2 ore (geografia și istoria universală, desen, muzică) săptămânal. Elevele sărace beneficiau de instrucție gratuită.

În schimbul a 360 florini "cvartir" și încă 120 florini pentru încălzire, au fost angajate ca învățătoare Maria Lăpuștean (1888 - 1897), Rea S. Langa (1898 - 1903), Silvia Chirilă (1903 - 1906). La conducerea școlii lui Andrei Cosma (1888 - 1900) i-au urmat Gavril Trif (1900 - 1905) și Vasile Pop (1905 - 1906). În primii 18 ani de existență școala a pregătit 540 de fetițe, pentru care reuniunea a alocat 23.021 coroane, dintre care aproape jumătate

²⁹ I. Muscă, *Activitatea Reuniunii femeilor române sălăjene între anii 1881-1918*, în "Acta Musci Porolissensis", X, 1986, p. 561

au fost donația băncii "Silvana". Până în 1891, școala a funcționat în sălile reuniunii, după care, în urma sprijinului obținut din partea aceleiași bănci, s-a cumpărat un nou local de școală, care a beneficiat de reparații capitale în 1908.

După depășirea impasului privind caracterul confesional sau național, școala s-a văzut nevoită să reziste tentativelor de maghiarizare, ce încercau a fi impuse de inspectorii școlari comitatensi. Cu toată opoziția autorităților, corespondența cu oficialitățile administrative se purta în limba română, iar atestatele elevelor se eliberau tot în limba română. Apare astfel justificată imaginea pe care o prezenta reuniunea despre școală menită "să devină o fortăreață din ce în ce mai tare a culturii naționale"³⁰.

Rezultate asemănătoare a obținut și *Reuniunea femeilor române din Arad* care a reușit să deschidă la 1 octombrie școala de fete cu caracter confesional³¹. Întrucât ministerul nu recunoaște drepturile reuniunii de a susține o școală confesională, aceasta este predată consistoriului. În noua situație, reuniunea are doar sarcina de a se ocupa de educația elevelor din internat și de a colecta fonduri pentru sprijinirea celor lipsite de mijloace materiale³². Planul de învățământ a fost astfel întocmit încât elevele să primească o educație religioasă - morală conformă nevoilor vremii și o instrucție care să corespundă trebuințelor culturale ale femeii române. Structural, școala este împărțită într-una populară (formată din patru clase în care se predau obiectele de învățământ prevăzute pentru clasele finale ale școlii populare elementare) și una superioară, în care se predau obiectele de învățământ prescrise prin "legea regnicolară de instrucție pentru școli superioare de fete" și, în plus, limbile germană, franceză și pianul. Lucrul de mână se predă "în conformitate cu trebuințele societății noastre și cu deosebită privire la dezvoltarea industriei casnice". Corpul didactic, restrâns, se compunea din două

³⁰ "Familia", XI, 1906, nr. 46, p. 273-274.

³¹ "Biserica și școala", IV, 1890, nr. 23, p. 102.

³² Rodica Herlo, *Contribuția femeilor Arădene la mișcarea națională de la sfârșitul sec. al XIX-lea - începutul sec. XX-lea*, în "Ziridava, IX, 1978, p.200.

învățătoare și mai mulți membri ai corpului profesoral de la Institutul pedagogic - teologic din Arad³³.

Activitatea desfășurată pentru strângerea de fonduri, dar mai ales donația basarabeanului Vasile Stroescu au permis *Reuniunii femeilor române din Arad* construirea unui nou edificiu școlar, în 1911, "Școala superioară de fete din Arad"³⁴. Activitatea reuniunii arădene este asemănătoare cu cea a reuniunilor din Abrud, Lugoj, Blaj, Timișoara și reprezintă în fapt, o componentă importantă a mișcării feministe, constituind un mijloc de autoeducare în vederea emancipării culturale. Prin misiunea ce aveau să o îndeplinească, școlile de fete constituiau "pentru noi românii din Ungaria un act de o importanță culturală istorică... fiind nu numai un izvor de lumină, ca la alte neamuri, ci și de apărare în contra înstrăinării, a subjugării noastre prin cultura străină"³⁵. Diferențele între *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie* și *Consistoriul eparhial greco-ortodox român din Arad* în privința patrimoniului clădirii școlii și a internatului s-au aplanat în 1910, când s-a decis că 2/3 să revină reuniunii și 1/3 diecezei. Tot atunci s-a prevăzut și că, în eventualitatea desființării reuniunii, dieceza va deveni proprietara exclusivă a școlii și internatului. În cazul în care s-ar desființa și toate școlile confesionale, toată averea reuniunii ar trece în proprietatea diecezei, care avea însă obligația de a o întrebuința "spre scopuri bisericești și mai vârtos spre scopuri culturale și filantropice, după a sa mai bună chibzuință"³⁶. O dată depășit acest obstacol, s-a trecut la ridicarea unei noi clădiri, prin efortul comun al reuniunii și al diecezei. Inițiativa a fost sprijinită și de apelurile lansate în presă: "în întreg unghiul dintre Mureș și Tisa, constituit din comitatele Arad, Cenad, Bichiș, Timiș, Torontal și Caraș Severin n-avem altă școală superioară de fete decât cea din Arad, care

³³ "Biserica și școala", IV, 1890, nr. 29, p. 176.

³⁴ Rodica Herlo, *op. cit.*, p. 200.

³⁵ "Drapelul", XIII, 1913, nr. 95, p. 2.

³⁶ *Afacerea Școlii de fete din Arad*, Tiparul Tipografici Diecezane ortodoxe române, Arad, 1910, p. 14.

abia poate primi 30 de fete”³⁷. Ca urmare, în 1913 era inaugurată “Școala superioară de fete Vasile Stroescu” într-un local modern, funcțional, ce adăpostea (la etajul III) și internatul. Considerată o sărbătoare a românimii de pretutindeni, inaugurarea școlii a reunit alături de oficialitățile orașului, și oaspeți din Regat³⁸. Au trimis telegrame de felicitare Mitropolitul Ioan Mețianu, episcopul Caransebeșului, Miron, reuniunile de femei din Brașov (prin Maria Baiulescu) și Hunedoara, corpul profesoral din Brad, societăți culturale românești (“Astra”, “Petru Maior”)³⁹.

Școala era așezată sub administrația consistoriului arădean, ajutat de reuniune și condusă de un “director de studii” care ocupa postul prin concurs, iar internatul de o directoare ajutată de bone și menajeră. Taxa pentru internat era de 500 coroane/an, plătită anticipat în câte patru rate, 50 de coroane “didactru” și diferite taxe⁴⁰, 6 coroane pentru înscriere, 10 coroane pe an pentru medic, 10 coroane pe lună pentru 12 ore de pian, câte două coroane pentru anuar și pentru biblioteca școlii. Puteau fi înscrise în clasa I elevele care au împlinit 9 ani sau care au absolvit clasa a IV-a elementară. În clasele a II-a și a III-a erau înscrise absolventele claselor a V-a sau a VI-a ale școlilor elementare sau cele care promovau un “examen de primire”⁴¹. Dotarea școlii, așa cum o prezintă *Anuarul* face să sporească eficacitatea procesului de învățământ: se proiectează cu un “schiopticon” pe perete imagini “care fiind însoțite și de explicațiile cerute mai bine se imprimă în memoria elevelor decât “tabelele atârnate pe pereți, bătute de praful și indiferența elevelor”⁴². În 1914 se reorganizează cursul complementar pentru absolventele celor patru clase ale școlii civile. Cursul are un accentuat spirit practic, fiind prevăzute ore de bucătărie practică, economie teoretică și practică, chimie “de casă”, lucru de mână și croit. Mai mult chiar, elevele participau

³⁷ “Biserica și școala”, XXXV, 1911, nr. 12, p. 7.

³⁸ “Biserica și școala”, XXXVII, 1913, nr. 35, p.293.

³⁹ *Ibidem*, p. 295.

⁴⁰ “Biserica și școala”, XXXVII, 1913, nr. 28, p. 230.

⁴¹ “Biserica și școala”, XXXVII, 1913, nr. 29, p. 255.

⁴² “Biserica și școala”, XXXVIII, 1914, nr. 44, p. 334.

la cumpărături “ca să se deprindă în conducerea socotelilor de casă”⁴³. În rest, se studia religie, aritmetică, limba română și limbi moderne (maghiara, germana și franceza). Orele de contabilitate și corespondență comercială (patru pe săptămână), completate cu exerciții de dactilografie urmau să ofere cunoștințele necesare pentru “o gospodărie mare sau să ajute soților și părinților comercianți în purtarea socotelilor” ba chiar pentru cele care aveau să devină “ajutătoare la institutele de credit”.⁴⁴

Succese asemănătoare a avut și *Reuniunea femeilor române din Abrud*, care deschide la 1 septembrie 1887 o școală pentru un număr de 83 eleve înscrise, prima învățătoare fiind scriitoarea Maria Cunțan, ajutată de Nicolae Lepedean. Scopul vizat cerea ca “fetițele noastre, pe lângă cunoștințe să capete și o educație mai potrivită, ca ulterior, devenind mame... să știe a sădi în inimile fiilor săi... virtuți creștinești”⁴⁵. Localul a fost închiriat până în 1895 când membrii reuniunii Ioan Vișa și Iuliana Vasiu⁴⁶, au donat o casă care a servit drept sediu pentru școală până la 1903 când, declarat necorespunzător de inspectorul școlar maghiar, este închis. Ca urmare a sprijinului oferit de institutul “Auraria” din 1906 s-a început construirea unui nou local pe un teren obținut de la consistoriul blăjean, iar un an mai târziu școala s-a mutat în noul sediu⁴⁷.

Înființarea școlilor pentru fete a fost expresia practică a noii etape pe care o parcurgea ideologia feministă transilvăneană sintetizată în discursul rostit de episcopul Aradului cu ocazia deschiderii anului școlar: “femeia nu poate lucra cu rezultatul așteptat și dorit la opera de înaintare și întărire a neamului și la cea de desăvârșire a ființei omenești... numai cu educațiunea din familie. Femeia română pricepe duhul vremii: că valoarea unui neam se măsoară după gradul de dezvoltare a culturii sale

⁴³ “Biserica și școala”, XXXVIII, 1914, nr. 3, p.21.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ “Tribuna”, XIX, 1902, nr. 205, p. 818.

⁴⁶ “Tribuna”, XVIII, 1901, nr. 199, p. 783.

⁴⁷ Remus Oniciu, *op. cit.*, p. 130.

sufletești, intelectuale și morale”⁴⁸.

Reuniunile au beneficiat de însemnate donații de cărți din partea literaților sau oamenilor de știință din România și din Transilvania, a editorilor, librarilor, tipografilor, al redacțiilor publicațiilor periodice, care au susținut și prin acest mijloc educația în spirit național prin intermediul cărții.

⁴⁸ “Biserica și școala”, XXXVI, 1912, nr. 28, p. 4..

ACTIVITATEA POLITICO - NAȚIONALĂ

Ipostaza politică a mișcării feministe românești din Transilvania s-a exprimat în forme specifice, izvorâte din statutul românilor în cadrul dualismului, diferite de acțiunea politică a feminismului pe plan universal. Dacă în aceeași perioadă mișcarea feministă internațională a militat pentru emanciparea politică a femeii și pentru drepturi egale cu bărbații, drept de vot, participarea la conducerea statului, la românii transilvăneni aspectul politic s-a exprimat în mișcarea pentru libertate și unitate națională, pe coordonatele conceptului modern al autodeterminării și în spiritul principiului de naționalitate.

Implicit, întreaga activitate a feminismului românesc a avut o finalitate politică, în sensul că a acționat pentru dezvoltarea conștiinței naționale românești, cultivarea ideii unității la români, pentru drepturi și împotriva deznaționalizării. Deschis însă, din rațiuni de securitate, pentru a evita dizolvarea, reuniunile au ezitat să înscrie în statute obiectivele politice, deși în momente decisive pentru soarta națiunii s-au angajat cu toate forțele pe terenul luptelor politice. Aparenta dezangajare, ce rezultă din statute a fost dictată de motive de ordin oportunist, respectiv necesitatea aprobării statutelor. Orientarea reuniunilor în sens național a fost însă generală, constituind una din caracteristicile care au dat originalitate feminismului românesc.

Finalismul politic al mișcării nu poate fi detectat în momentul respectiv decât în câteva situații, dar efectele în timp demonstrează eficiența și consecințele activităților naționale desfășurate de reuniunile românești, recunoscute la Alba Iulia în 1918, când reuniunile au fost chemate să-și trimită reprezentanții. Principala formă de manifestare, convertită în politic, a fost solidarizarea cu ansamblul națiunii române în momente cruciale pentru destinul ei, ce a îmbrăcat forme variate de exprimare în 1877, 1892-1894 sau în rezistența cotidiană pentru salvarea caracterului național al instituțiilor românești.

În evoluția mișcării feministe românești, momentul 1877

este unul decisiv și deosebit¹, deoarece a demonstrat forța și capacitatea de mobilizare a femeilor, dimensiunile ce le poate dobândi organizarea acestora, constituind un stimul și un început pentru organizarea mișcării după modele exersate și verificate. Războiul pentru independența României a prilejuit o activizare fără precedent a femeii în sens național, cu valențe politice declarate, ce au îmbrăcat caracterul unui curent de opinie în spiritul public românesc din Transilvania.

În acest sens, în mod deosebit s-au distins prin acțiunile organizate în sprijinul soldaților români de pe front femeile din Sibiu, constituite într-un comitet condus de Iudita Măcelariu - președintă, Agnes Popa - casieră, Caliope Boiu (soția lui Zaharie Boiu) și Maria Cosma (soția lui Partenie Cosma) - secretare. Cele 12 membre² erau, în majoritatea lor, soții ale liderilor marcantă ai mișcării naționale românești. La 17 mai 1877 a lansat un *Apel către române*: "Simțul de fiice, mame și surori ne impune această dorință de a veni în sprijinul ostașilor răniți și în ușurarea suferințelor familiilor acelor ostași care au căzut sau vor cădea în luptă... toate românele surori ale noastre să binevoiască a-și aduce fiecare obolul sau oferta: bani, scame, fâșii de pânză, flanele, tifon etc."³. Publicat și în celelalte periodice ardelenne "Biserica și școala", "Economul", "Telegraful român"

¹ Vezi Ecaterina Deliman, *Reflectarea contribuției femeilor la lupta pentru cucerirea independenței naționale a României în gândirea social-politică a secolului al XIX-lea*, în "Lucrări științifice, Oradea, 1977, p. 101-105; Elena Georgescu, *1877 și femeile române*, în "Revista arhivelor", 1977, LIV, nr. 2, p. 175-181; Elisabeta Ioniță, *Contribuția femeilor din Transilvania la lupta pentru cucerirea independenței de stat a României*, în "Sargacia", 1977, XIII, p. 121-124; Idem, *Femeile române susțin efortul de război*, în "Revista de istorie militară", 1993, nr. 2, p. 11-13; Elena Miorița Nagy, *Aportul femeilor la sprijinirea războiului pentru cucerirea independenței de stat a României*, în "Arhiva Someșană", 1977, nr. 4, p. 39-44; Maria Totu, Doina Smârcca, *Femeile române în luptă pentru independența națională a țării*, în "Anale", 1977, XXIII, nr. 3, p. 125-140.

² Ioana Bădilă, Ana Bechinițiu, Elfeeria Cristea, Maria Cunțan, Sabina Brote, Ana Hodoș, Ana Moga, Alexandrina Matci, Ermina Păcurariu, Iosefina Pașchevici, Elena Popescu, Iosefina Răcuciu.

³ "Telegraful român", XXV, nr. 36, "Supliment".

și de gazetele săsești “Hermannstadter Zeitung” și “Siebenbürggisch-Deutsches Tageblatt”, răspândit în întreaga Transilvanie, în Banat, Ungaria și Austria, *Apelul* a avut un rezultat remarcabil.⁴ Fiecare gazetă însoțește *Apelul* de câte un comentariu care îndeamnă la solidarizare națională: “Sperăm că apelul doamnelor române din Sibiu va întâmpina răsunet călduros din partea damelor române din Arad”⁵ sau “Precum am înțeles aici la Blaj încă se înființează un atare comitet. Onoare femeilor române care nu-și uită pe frații ce-și varsă sângele pe câmpul de bătaie pentru libertatea patriei”⁶. George Barițiu publica *Epistolă respectuoasă către femeile noastre* care însoțea *Apelul Comitetului de doamne sibiene*: “Onoarea inițiativei este a femeilor din Sibiu care luă asupra și primirea și înaintarea ofrandelor destinate pentru cei răniți”⁷ și îndeamnă la formarea de comitate locale în orașe și comune. Acțiunea se generalizează în întreaga Transilvanie, damele române din Cluj revendicându-și întâietatea în acest sens prin constituirea unui comitet sub președinția Mariei Ilișiu⁸. Urmează comitetele de la Făgăraș⁹ (președintă Anastasia Popescu), din întreg ținutul Năsăudului (președintă Elisabeta Pop Păcurariu), de la Oradea (președintă Veturia Roman), Timișoara (președintă Iulia Rotariu). Presa publică numeroase donații și colecte venite din partea comitetelor de femei, constituite pretutindeni în Transilvania, pe adresa Iuditei Măcelariu. Cele mai numeroase sunt cele din Hațeg, Deva, Banat, Abrud, Miercurea¹⁰. Un “emis” al Ministerului de Interne Ungar din 24 mai 1877 hotărăște dizolvarea comitetelor “sub cuvânt că prin acesta s-ar vătăma neutralitatea Austro-Ungariei”¹¹. Apărută în presă, hotărârea

⁴ Paul Abrudan, *Voluntari români ardeleni în războiul pentru Independența din 1877-1878*, în “Transilvania”, V, 1976, nr. 6, p. 36

⁵ “Biserica și școala”, I, 1877, nr. 16, p. 127-128

⁶ “Economul”, III, 1877, nr. 1, p.3

⁷ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 35, p.2

⁸ “Familia”, XIII, 1877, nr. 22, p. 259

⁹ “Familia” XIII, 1877, nr. 24, p. 270

¹⁰ “Telegraful român”, XXV, nr. 41, p. 164; nr. 42, p. 169; nr. 43, p. 174; nr. 47, p. 188-189; nr. p. 201

¹¹ “Telegraful român”, XXV, 1877, nr. 39, p. 158

stârnește indignarea: “când însă se constituie comitete pentru turci, atunci nu se vatămă neutralitatea. Logica nu o pricepem...”¹². Președinta comitetului sibian răspunde autorităților: “... statul nostru este în referințe amicale precum cu România așa și cu Turcia; și dacă nu este crimă în patria noastră a nutri simpatii pentru turci, nu poate fi crimă nici aceea, că femeile române sunt cu compătimirea și simpatia către sângele lor. După modesta mea părere: nu aceea poate vătămă principiul de naționalitate: că civilii statului neutru constituie comitete pentru ajutorarea răniților oricărei părți beligerante, ci din contră chiar aceea că constituirea astor fel de comitete se interzice”¹³. La contestația Iuditei Măcelariu, comitele suprem al comitatului Sibiului, Friderich Wachter, răspunde printr-o scrisoare în care, insistând asupra desființării comitetului, arată că prin hotărârea sa se conformează ordinului Ministerului de Interne care permite adunarea de ajutoare doar persoanelor particulare: “...Deși ajutorarea răniților este permis, totuși din punct de vedere al statului trebuie să ne îngrijim, că colectarea acestor ajutoare să se înlăptuie într-un mod a cărui procedură să convină principiului de neutralitate adoptat. Despre ce am poftit a te înștiința, că activitatea mai departe a comitetului de dame constituit sub președinția D-tale în Sibiu să binevoiești a o sista”¹⁴. Corespondența publicată în presă întrunește adeziunea femeilor române din România, care semnează rânduri încurajatoare: “Nobila dumneavoastră.întreprindere este una din cele mai sacre ce poate să conceapă o inimă... Onoare Vouă, doamne române, care deși născute departe de România puteți conserva încă în nobilele voastre inimi simțăminte de amor fratern către fiii, soții și părinții noștri care merg a-și depune sângele pe altarul patriei”¹⁵.

Ca urmare a hotărârii Ministerului de Interne de a-și susține și mai departe decizia (“nicăieri pe întregul teritoriu al

¹² *Ibidem.*

¹³ “Telegraful român”, XXV, 1877, nr. 40, p. 160

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ *Maria I. Robescu*, în “Telegraful român”, XXV, 1877, nr. 41, p. 164

țării nu este permisă constituirea comitetelor de ajutoarare”¹⁶, comitetul de doamne este dizolvat, însă, contrar așteptărilor, acțiunea se intensifică pe linia colectelor particulare. Inițiatoarea a fost și în noile condiții Iudita Măcelariu care hotărăște să continue singură activitatea comitetului desființat: “Declar cum că și de aici încolo voi primi oferte pentru ostașii răniți din România... acelea le voi înainta la locul destinației lor și voi da socoteală publică”¹⁷. A organizat numeroase acțiuni pentru colectarea de vată, scamă, pânză, comprese, feșe, rufărie din zona Sibiu, Apuseni, Banat, Crișana, Satu Mare, Sălaj, Maramureș și din Viena. Listele de subscripții înregistrau mari sume de bani, florini și lei din Sibiu, Săliște, Rășinari, Poiana, Poplaca, Jina. Acțiunea s-a bucurat de sprijinul întregii Transilvanii, al presei românești, și s-a concentrizat la sfârșitul a 11 luni în 3.327 florini și 3.547 lei, expediați de Iudita Măcelariu pe adresa *Societății de Cruce Roșie din România*¹⁸. Acestei sume i se mai adăugă ofrandele materiale, colectate din 38 de localități însumând 947 locuitori din Transilvania, Banat și Ungaria¹⁹. Săliștea și Jina, colectând 57,75 florini²⁰.

Un alt mare centru de colectare a ofrandelor pentru soldații români de pe front a fost Brașovul. Urmând exemplul sibiențelor, Sevastina I. Mureșianu publică un apel către “fiecare” suflet român de a sări întru ajutor fraților de un sânge, cari se află în suferință, întru ajutorul eroilor români în lupta pentru apărarea existenței naționale”²¹. Comitetul pentru ajutorarea soldaților români răniți a fost, deși constituit la inițiativa Sevastiane I. Mureșianu, format exclusiv din bărbați. Inițiativa feminină este preluată în aceste condiții de Haretia Stănescu, care lansează un

¹⁶ “Telegraful român”, XXV, 1877, nr. 43, p. 172

¹⁷ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 42

¹⁸ Paul Abrudan, *Ajutorul bănesc și material al transilvănenilor în sprijinul războiului pentru independenței de stat a României (I)*, în “Revista de istorie”, XXV, 1977, nr. 1, București, p. 36

¹⁹ *Ibidem*, p. 37

²⁰ Mihai Racovițan, Pamfil Matei, Sibiu și Marca Unire, Sibiu, 1993, p. 75

²¹ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 35, p. 4

*Apel către române*²², arătând că deși n-au putut înființa un comitet pentru ajutorarea soldaților români răniți, “femeile române din orice parte de loc să grăbească a contribui pe întrecute la alinarea durerilor acelor bravi frați ai noștri”²³, căruia îi răspund - prin trimiterea de colecte - femei din Brașov, Făgăraș, Târgu Mureș. În fața opoziției autorităților care a dizolvat toate comitetele organizate în sprijinul românilor, metoda colectelor individuale se generalizează în întreaga Transilvanie. Ilustrând activitatea desfășurată de femeile române în pofida tuturor îngrădirilor impuse de autoritățile ungare, ziarul “Românul” nota: “Pretutindeni stăruiește câte un colectant, care, îndată ce adună oarecari sume sau obiecte le trimite imediat... doamnelor Iudita Măcelariu din Sibiu și Haretia Stănescu din Brașov, spre a le expedia la locul destinației lor”²⁴. Conștientă de efectul cuvântului scris în stimularea spiritului filantropic, presa română din Transilvania se angajează în sprijinirea campaniei de strângere a ofertelor pentru susținerea războiului²⁵. În mod deosebit, revista “Familia” își extinde spațiul consacrat războiului de independență introducând rubrici noi, cu titluri semnificative, mobilizatoare: *Damele române și războiul* (din nr. 20), *Totu pentru ostașii români răniți* (din nr. 21), *Răniții români* (din nr. 39), *Conversare cu cetitoarele*.

²² “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 48, p.3

²³ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 27, p. 2

²⁴ “Românul”, XXI, 1877, nr. 12

²⁵ Vezi și M. Baron, *Presa românească transilvăneană în perioada războiului de independență 1877-1878*, în “Studia historiac”, 1989, XXXIV, nr. 1, p. 62-70; Petru I. Dan, *Războiul din 1877-1878_oglindit în “Telegraful român”*, în Mitropolia Ardealului, 1978, XXIII, nr. 7-9, p. 476-481; Florian Dudaș, *Ecoul războiului pentru independență în paginile revistei “Biserica și școala”*, în Mitropolia Banatului” 1977, XXVII, nr. 4-6, p. 297-307; Elena Dunăreanu, Mircea Avram, *Războiul pentru independență oglindit în presa sibiană (1877-1878)*, Biblioteca”Astra” Sibiu, 1977; Viorel Faur, *Revista “Familia” despre sprijinul dat de femeile române războiului de independență oglindit în publicațiile Astrei*, în “Transilvania”, 1977, VI, nr. 5, p. 54-55; Stelian Mândruț, *Oglindirea războiului de independență în presa românească din Transilvania*, în “Biblioteca și învățământul”, 1977, nr. 3, p. 95-97_ I. Nicoară, 1877 - *Gazeta Transilvaniei și războiul de independență* în “Astra”, 1975, nr. 3, p. 5; Maria Roșca, *Războiul de independență_oglindit în presa maghiară din Transilvania*, în “Anuarul Institutului de istoric și Arheologic”, Cluj-Napoca, 1977, p. 71-92

La Alba Iulia femeile române hotărau să vină “în ajutoarea ostaşului rănit”²⁶ prin constituirea unui comitet de femei pentru colectarea fraţilor noştri de peste Carpaţi, care luptă pentru libertatea ţării”²⁷. Întrucât “propusul domnilor din localitate nu se poate realiza”, Eufrosina Cirlea (sora lui Mihai Cirlea, “conciplist de avocat”) şi Eufemia Pipoş (fiica lui Ioan Pipoş, fost prefect al comitatului Zărand şi director al despărţământului Alba al Astrei “pătrunse de simţul frăţesc şi umanitar în cauza ostaşului român rănit, ne-am decis a deschide separat câte o listă de subscriere în localitate şi pe cât se va putea şi în jur”²⁸. Peste nici o lună “Telegraful român” publică rezultatul acţiunii²⁹, iar suma colectată de cel două iniţiatoare (200 florini, 3 galbeni, 20 franci şi 5 lei) este trimisă preşedintelui Crucii Roşii în numele doamnelor din Alba. Colecta continuă şi în februarie 1878 au mai adunat 53 florini de la locuitorii din Alba Iulia şi jur, efortul lor concentrându-se în 537,05 lei, colectaţi de la 119 persoane³⁰.

La Abrud, Ana Filip iar la Abrud Sat “protopopesa” Anna Gall neputând constitui comitetul propus³¹, au hotărât să colecteze în nume personal: “nu şovăim pentru a sări în ajutor, cu puţinul ce-l avem, ostaşului rănit în lupta măreaţă contra tiranului drepturilor naţionale şi al patriei sale”³². Cele două colectante au trimis Iuditei Măcelariu suma de 895 franci şi 105 florini v. a.³³.

În Blaj acţiunea este iniţiată de Maria Marin, Iuliana Pop şi Anca Stoica, reuşind să expedieze 1.251,10 lei ³⁴. Acţiunea femeilor române din Blaj continuă, reuşindu-se colectarea sumei de 529,14 florini, 1.251.10 lei, 8 galbeni şi 4 napoleoni (de la 443 persoane), iar ofrandele materiale donate de cinci persoane

²⁶ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 39, p. 2

²⁷ *Ibidem*

²⁸ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 44, p. 3; “Telegraful român”, XXV, 1877, nr. 45, p. 179; “Familia”, XIII, 1877, nr. 24, p. 283

²⁹ “Telegraful român”, XXV, 1877, nr. 52, p. 210

³⁰ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 42, p.3

³¹ “Gazeta Transilvaniei”, XL 1877, nr. 46, p.4

³² “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 47, p.4

³³ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 61, p. 3

³⁴ “Gazeta Transilvaniei”, XL 1877, nr. 58, p.4

reprezintă 5,10 kg scamă, 48 triângule din pânză și 18 feșii³⁵.

Deosebit de active s-au dovedit a fi și femeile române din zona Aradului susținute în efortul lor de presa locală, îndeosebi “Biserica și școala” și “Gura satului” după ce la 1/13 mai 1877 “Biserica și școala” anunța înființarea comitetului de ajutorare de la Iași, publicând și apelul acestuia³⁶ în 15/27 mai ambele gazete publicau informații despre mișcarea de solidarizare a femeilor române din Austro-Ungaria. Astfel, în vreme ce “Biserica și școala” saluta înființarea comitetului de ajutorare de la Sibiu și *Apelul Iuditei Măcelariu*³⁷, “Gura satului” informa cititorii despre “Doamnele române din Arad” care “până acum în două rânduri se adunară spre a se consulta și constitui într-un comitet pentru ajutorarea răniților români”³⁸. Întrucât regimul dualist “numai oamenilor singuratici a permis a aduna ajutoare”, se face apel la donații individuale. Ajutoarele intrate la “Gura satului” numai decât le înaintează la societate română “Crucea Roșie” din București și va face socoteală publică despre tot ce va incurge în magazinul său”³⁹. În același timp, urmând modelul Sibiului, “Biserica și școala” publică un apel al Ersiliei Strudza din Șepreus, *Adresa filantropică către femeile române* în care face apel pentru “oferte în bani, scame, fâșii de pânză flanel și tifon nou”, explicând cum trebuie să se facă scamele și fașele și unde să se trimită ofertele, care vor fi apoi expediate în România și se va face “socoteală și mulțămită publică în foile noastre”⁴⁰. Donațiile individuale înregistrate în presă, menționează pe Aloisia Sida și Sidonia Secoșianu din Țiria, care au colectat 6,70 kg scame⁴¹ și au donat 2 florini, Alexandra Mocioni din Căpâlnaș care a trimis Iuditei Măcelariu 940 lei și 332 florini din care 200

³⁵ Paul Abrudan, *Ajutorul bănesc și material...* (II), în “Revista de istoric”, XXX, 1977, nr. 2, p. 285

³⁶ “Biserica și școala”, I, 1877, nr. 14, p. 110

³⁷ “Biserica și școala”, I, 1877, nr. 16, p. 127

³⁸ “Gura satului”, VII, 1877, nr. 3, p. 33

³⁹ *Ibidem*, p. 35-36

⁴⁰ “Biserica și școala”, I, 1877, nr. 19, p. 151-152

⁴¹ “Familia”, XIII, 1877, nr. 28, p. 331

florini donați de ea⁴². Din Ususău Iuliana Lezarovici și Lucreția Nemșiu au colectat câte 6,50 kg scame⁴³, de la Macea Ida Mladin, Sofia și Sidonia Oprea au strâns împreună 5,15 kg scamă⁴⁴, din Șiclău Eliza Balisiu și Ecaterina Codreanu împreună cu soțul său au expediat 33 florinii 60 cr. și 7,5 kg scame⁴⁵. Emilia Gurban din Buteni donează 12 florini⁴⁶, iar la Lipova preoteasa Elena Tăranu organizează o colectă în urma căreia strânge 38,20 florini⁴⁷. În total sprijinul material oferit de femeile române din Arad se cifrează la 417,80 florini și 940 lei și 673, 85 scamă.

În zona Hațegului, Devei și Hunedoarei, acțiune de colectare este inițiată de Ana Petco din Deva (viitoarea președintă a *Reuniunii femeilor române din Hunedoara*), care a reușit să adune donații de la 25 persoane, însumând 60 lei și 59 florini, adică 178 lei aur pe care îi trimite Iuditei Măcelariu la Sibiu⁴⁸. Tot în luna iunie Lucreția Barha și Suzana B. Popovici din Hațeg organizează o colectă în rândurile populației din oraș și strâng 426 lei și ofrande materiale (5,48 kg scamă, 174 comprese, 6 triangle, 63 feșii, 36 pachete vată, 6 ștergare, 10 cămăși, 10 perechi indispensabile, 1 cearșaf) pe care le trimit direct la Societatea "Crucea Roșie"⁴⁹. Alături de colectele organizate în numele unor persoane publice, în coloanele gazetelor apar și donații individuale: Zoe Mihălțan și Iudita Secula din Brad⁵⁰, Emilia Popescu din Trestia (50 lei), iar Florentina Manciu din Ocolișu Mare strâng 8,64 florini de la patru persoane, Florica Medrea din Cârna 6,43 florini de la 23 persoane și Ana Tincu (soția avocatului dr. Avram Tincu) din Orăștie adună 295,70

⁴² *Ibidem*

⁴³ *Ibidem*, p. 321

⁴⁴ "Familia", XIII, 1877, nr. 35, p. 419

⁴⁵ "Familia", XIV, 1878, nr. 3, p. 336

⁴⁶ "Telegraful român" XXV, 1877, nr. 62, p. 249

⁴⁷ "Telegraful român", XXV, 1877, nr. 67, p. 270

⁴⁸ Iudita Măcelariu, *Ratiociniu publicu despre colectele întreprinse pe seama ostașilor români răniți în resbelu orientale din anul 1877/1878*, Sibiu, 1878, p. 19-20

⁴⁹ "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 46, p.2

⁵⁰ "Telegraful român", XXV, nr. 69, p. 278

florini și 5 lire de la 125 persoane, pe lângă 3,5 kg scamă, 22 feșii și 12 triangle⁵¹. Unele donații individuale continuă și după încetarea războiului: Cecilia Hocma (născută Mihaly) din Roșia Montană⁵², Ana și Sofia Bogdan din Rădești⁵³, Florica Medrea și Florica Ispas din Cârna⁵⁴, Ecaterina Moldovan și Elisabeta Florescu din Ighiu⁵⁵.

Femeile din Făgăraș s-au organizat încă din mai 1877 într-un comitet format din 12 membre sub președinția Anastasia Popescu.⁵⁶ La scurt timp după lansare apelului la subscripții, comitetul este desființat, iar acțiunea de sprijinire a soldaților români a fost condusă de Anastasia Popescu și Zinca Roman. Au fost întocmite liste de subscripții, organizate întâlniri cu femeile din sate cărora le explică cum trebuie organizată colecția și ce materiale sunt necesare Crucii Roșii din România. Majoritate colecătorilor din sate sunt bărbați, doar la Veneția Inferioară activează Elisabeta Comaniciu.⁵⁷ Cele două inițiatoare au organizat două colecte în Făgăraș reușind să strângă 49,46 kg scamă, 96 pachete de vată și vreo 200 comprese și bandaje⁵⁸. Acțiunea este dublată de o campanie de presă susținută prin intermediul ziarelor “Telegraful român” și “Gazeta Transilvaniei”. Astfel, după ce la 23 august 1877 publicaseră în “Telegraful român”: “A sosit ora când fiecare să grăbească în ajutorul celor răniți⁵⁹, trei luni mai târziu adresau în “Gazeta Transilvaniei” o nouă chemare la subscripții: “Rugăm îndeosebi pe preoți și învățători a îndemna poporul român... a nu întârzia cu ajutorul său... căci frații noștri sângerează pentru cauza noastră a fiecărui român.⁶⁰ În consecința

⁵¹ Paul Abrudan, *Solidaritatea hunedorenilor cu România în războiul pentru cucerirea independenței*, în “Sargacia”, 1977, XII, p. 109

⁵² “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 89, p. 4

⁵³ “Observatorul”, I, 1878, nr. 23, p. 4

⁵⁴ “Telegraful român”, XXVI, 1878, nr. 102, p. 414

⁵⁵ “Telegraful român”, XXVI, 1878, nr. 11, p. 44 și nr. 42, p. 169

⁵⁶ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 38, p. 3 și “Familia”, XIII, 1877, nr. 24, p. 298

⁵⁷ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 39, p. 2

⁵⁸ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 40, p. 6 și nr. 41, p. 2

⁵⁹ “Telegraful român”, XXV, 1877, nr. 51, p. 206

⁶⁰ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 42, p. 2

celor două apeluri, Safira Ștefan Butia a făcut colecție în Secărița, Anastasia Popescu în Făgăraș⁶¹, Stela Moise în Voivodenii Mici⁶², Maria Edveșiu în Poiana Mărului⁶³ și Zinca Roman în Făgăraș⁶⁴. În fine, după încheierea războiului, fosta președintă a comitetului de femei pentru ajutorarea ostașilor români răniți a întreprins o nouă colectă în Făgăraș și a organizat o loterie al cărei venit a fost donat pentru îngrijirea răniților⁶⁵. În ciuda interdicțiilor lansate de autorități, colectele organizate de Anastasia Popescu și Zinca Roman în 18 localități din zona Făgărașului s-au cifrat la 535,03 florini, 7,50 lei, 1 galben, 2 taleri și 1.5 napoleoni. Ofrandele materiale au însumat 72,50 kg scamă, 188 comprese, 104 pachete vată, 122 bucăți feșii, 120 triângule din pânză, 132 metri pânză, 4 ștergare, 4 cearceafuri, 71 cămăși, 8 indispensabili și 3 fețe pernă.

În zona Turzii acțiunea a fost inițiată de Emilia Rațiu, care, alături de alte 19 românce transilvănene a deschis o listă de subscripție și o colectă. Pentru a sensibiliza opinia publică, a trimis un anunț la “Gazeta Transilvaniei” prin care făcea cunoscut că “eu am deschis liste de subscriere și adun bani, scame “pentru soldații români răniți, însoțiți de *Apel către toți românii din Turda și jur* ce îndemna la “ajutor pentru frații noștri răniți”.⁶⁶ *Apelul* viza în mod deosebit activizarea femeii române, pentru că fiecare trebuie “a grăbi cu oferte, precum bani, scame și alte pânzării și a le trimite la subsemnata care la va înainta Societății Crucea Roșie din București.⁶⁷ Între femeile care au urmat *Apelul* s-au numărat Mariția Poruțiu în Ceaunu⁶⁸, Aurelia Filipescu în Turda⁶⁹, Victoria Maurițiu în Ciucudu de Câmpie⁷⁰, Aurelia

⁶¹ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 43, p. 3

⁶² “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 44, p. 3

⁶³ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr.44, p. 3

⁶⁴ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1878, nr. 21, p. 2

⁶⁵ “Telegraful român”, XLI, 1878, nr. 21, p. 2

⁶⁶ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr.72, p.4

⁶⁷ Paul Abrudan, *Ajutorul bănesc (II)*, în “Revista de istoric”, XXX, 1977, nr. 2, p. 281

⁶⁸ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 72, p.3

⁶⁹ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 73, p.2

⁷⁰ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr.73, p.3

Hațieganu în Tritiul de Sus⁷¹, Tritiul de Jos și Tinal⁷², Suzana Pop în Ceanu Mare.⁷³ Emilia Rațiu a inițiat colecte în satele din jur: Iara⁷⁴, Hadareu și Cheta⁷⁵, Sânmihaiu Arieșului⁷⁶, Hădășeni și Chetani⁷⁷. La începutul anului 1878, femeile române din Turda au organizat o loterie cu obiecte lucrate de ele, al cărei venit - 150 lei - a fost destinat tot soldaților români răniți.⁷⁸ toate colectele organizate în 17 localități din zona Turzii au fost centralizate de Emilia Rațiu și expediate *Crucii Roșii* din București⁷⁹. Ele s-au cifrat la 353,44 florini, 153 lei, 1 galben și 1 sfanț, iar ofrandele materiale au însumat 32,700 kg scamă, 60 ștergare, 35 feșii, 43 metri pânză, 4 cearceafuri, 4 fețe de pernă, 2 fețe de masă, 13 cămăși⁸⁰.

La Cluj comitetul de femei pentru ajutorarea ostașilor români răniți s-a constituit încă din mai 1877, în paralel cu cel din Sibiu, sub președenția Mariei Ilieșu.⁸¹ Desființat de autorități ca în întreaga Transilvanie, a fost desemnată pentru realizarea scopului propus, ca persoană particulară, Maria Ilieșu. În pofida numeroaselor atacuri împotriva sa, purtate mai cu seamă prin intermediul presei de limbă maghiară, a adunat în 1877, 263 florini, 1 galben, 3,9 kg scamă și 68 metri pânză.⁸² În anul 1878 i s-a alăturat Carolina Coroianu, care a strâns ofrande din Cluj și satele din jur⁸³, Maria Ilieșu continuându-și colecta în Cluj⁸⁴ și în comuna Frata.⁸⁵

⁷¹ "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 71, p. 2

⁷² "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 75, p. 3

⁷³ "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 76, p. 3

⁷⁴ "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 70, p. 3

⁷⁵ "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 69, p. 3

⁷⁶ "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 68, p. 3

⁷⁷ Paul Abrudan, *Turda, centru al solidarității cu România în anii războiului pentru independență 1877-1878*, în "Potaissa", I, p. 152

⁷⁸ "Observatorul", I, 1878, nr. 25, p. 3

⁷⁹ *Emilia Dr. I. Rațiu*, în "Calendarul Asociațiunii", 1927, nr. 139, p. 9-13

⁸⁰ Paul Abrudan, *Ajutorul bănesc...* (II), p. 21

⁸¹ "Familia", XIII, 1877, nr. 22, p. 259

⁸² "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 69, p. 4

⁸³ "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 77, p. 3

⁸⁴ "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 81, p. 2

⁸⁵ "Gazeta Transilvaniei", XLI, 1878, nr. 80, p. 2

În Sălaj, deși inițiativa a aparținut conducătorilor mișcării naționale, au fost secondată îndeaproape de femei. Astfel, cele trei centre de colectare au în fruntea lor femei: Elena Pop la Cehu Silvaniei, Maria Barboloviciu la Șimleul Silvaniei și Emilia și Toader Pop la Zalău. Centru de colectare de la Cehu Silvaniei își începe activitate în septembrie 1877, când activitatea Elenei Pop de Băsești îngrijorase deja autoritățile. Ca urmare a sesizării făcute de pretorele plasei din localitate, prefectul județului Sălaj informa Ministerul de Interne de la Budapesta că “Elena Pop de Băsești a colectat donații pentru ostașii răniți din România” și că până la această dată a depus două liste cu subscripții pentru a fi vizate de autorități și în care sunt notate 58 persoane care au donat 193,60 florini și 23 lei pe care i-a trimis Iuditei Măcelariu.⁸⁶ Mai mult, chiar în casa părintească a organizat un atelier pentru scamă și a reușit să trimită, împreună cu Iuliana Achim, Lucreția Vulturu, Ana Vașvari, Aloisia Oșanu și Letiția Bran 12,650 kg scame.⁸⁷ Urmărindu-i exemplul, Emilia Pop a înființat în casa sa un asemenea atelier, reușind să expedieze *Societății de Cruce Roșie* din București prin Manole I. Diamandi 2,700 kg. scamă, 48 triangule din pânză și 38 feșii.⁸⁸

Din centrul de colectare de la Zalău s-au trimis Iuditei Măcelariu 89 florini și 69 lei,⁸⁹ iar Maria Barbolovici a expediat *Societății Crucii Roșii* din România 37 florini.⁹⁰ Între colectante s-a remarcat și preoteasa Virginia Serbu care a strâns de la sătenii din Siciu 12 florini, între donatoare figurând și Ana Boitor, Maria Pop, Terezia Pop, Lucreția Vulturul, Terezia Cinca, Ana Alpini Galu, Ludovica Oros.⁹¹ Între colectantele individuale s-a remarcat

⁸⁶ Ananie Fărcaș, *Sălăjenii și războiul de independență*, în “Acta Musei Porolissensis”, II, 1978, p. 215

⁸⁷ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 83, p. 3

⁸⁸ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 83, p.3

⁸⁹ Iudita Măcelariu, *op. cit.* p. 49-50

⁹⁰ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 84. p. 2

⁹¹ I. Tomole, *Sălajul și războiul de independență a României. Poziția populației sălăjene față de războiul pentru independența României din anii 1877-1878*, în “Acta Musei Porolissensis”, 1977, p. 259-260

Viorica Liscan.⁹²

La Năsăud, în iunie 1877, s-a constituit un Comitet de ajutoare format din 13 membre sub președinția Elisabetei Pop⁹³ care chema - prin intermediul "Gazetei Transilvaniei" și "Telegraful român" - la donații pentru soldații români răniți. Până la desființarea sa de către autorități, comitetul a reușit să se întrunească și a hotărât ca ofrandele pentru răniți să fie adunate de Elisabeta Pop.⁹⁴ În urma subscripției din Năsăud și localitățile din jur, Elisabeta Pop adună 14 ducăți aur și o ladă cu 38,5 kg materiale pentru răniți.⁹⁵

În zona Maramureșului⁹⁶ inițiatoare au fost Ana Lemeny din Borșa, care a reușit să adune 3,750 kg scamă, 3 cearceafuri, 8 ștergare, 12 feșii, 1,5 metri pânză și 2 florini, Ana Iurca din Sarasău 30 florini, dar mai ales Ghizela Cresta Drumariu care ceruse să "ne grăbim cu toată căldura inimii a concurge întru ajutorarea durerilor" îndurate de "frații noștri români, care sângerează pe câmpul de luptă"⁹⁷ și organizau colecte în Baia Mare, Baia Sprie și Șomcuta Mare.⁹⁸ A reușit să adune de la 97 locuitori 140,18 florini pe lângă cele 13,300 kg scamă, 16 comprese, 115 feșii, 1 cămașă și 1 pereche indispensabili.⁹⁹ Tot în Maramureș a fost consemnată activitatea Aureliei Mureșanu și a Mariei Iuga.¹⁰⁰ În Oradea și în Zona Bihorului au circulat cinci liste de subscripții: două în Oradea, dintre care una deschisă

⁹² Paul Abrudan, *Solidaritatea Sălajului cu România în războiul pentru independență din 1877-1878. Profiluri* în "Acta Musci Porolissensis, XI, p. 321

⁹³ Celelalte 12 erau: Wilhemina Mihăilaș, Clotilda Mălăi, Varia Pop, Ludovica Pavelea, Iosefina Iulia Mureșan, Lucreția Moisil, Elisabeta Tanco, Maria Bobu, Matilda Vasilichi, Charlotta Pureccila, Emilia Budurleanu și Isabela Gastei

⁹⁴ "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 92. p. 3

⁹⁵ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1952-1955, vol. IV, 1877, p. 372

⁹⁶ Blaga Mihoc, *Activitatea maramureșenilor pentru sprijinirea războiului de independență*, în "Crisia", VII, 1977, p. 465

⁹⁷ "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 91, p. 2

⁹⁸ *Ibidem*

⁹⁹ Blaga Mihoc, *op. cit.* p. 465

¹⁰⁰ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Dep. Dej, Fond *Prefectura județului Someș*, nr. 3/497

de Veturia Roman, care a strâns 150 florini, 60 cr. valută austriacă și 2 galbeni în natură¹⁰¹, una în nordul Bihorului, deschisă de Elena Hornoiu și alte două în sud, în zona Beiușului. Acesta din urmă, au însumat 584 florini și 40 cr.¹⁰² Reușita este explicată în articolul publicat de inițiatoare: Hermina Ignat și Irina Antal “Și noi ca române pătrunse de simțăminte cari domină întreaga românie, n-am putut lăsa ocaziunea de a arăta că și aici la poalele munților cărunți ai Bihariei să află inimi de români”.¹⁰³

În Banat s-au constituit mai multe centre de colectare în Timișoara, Oravița, Lugoj, Izvin. La Timișoara, încă din septembrie 1877 Iulia Rotaru organizează o colectă în oraș și jur pentru a veni în sprijinul răniților și lansează prin intermediul presei o chemare către “românii din jurul Timișorii... întru ajutorarea și alinarea durerilor celor răniți și sângerânzi pe câmpul de război”.¹⁰⁴

Întrucât se oferea să centralizeze și să expedieze ajutoarele la *Societății Crucii Roșii din România*, anunță că acestea vor fi “într-o carte... autentificată din parte poliției orășenești și... se vor publica în foile românești”.¹⁰⁵ În trei luni au fost adunați 203,89 florini, 4,300 kg scamă, 148 comprese, 46 triângule din pânză, 111 feșii, 26 cearceafuri, 7 cămăși, 2 perechi indispensabili, 1 pătură, 1 față de pernă și 1 pereche ciorapi¹⁰⁶. Acesta era rezultatul acțiunii de colectare la care au participat Eufrosina Secoșianu în Sânmihaiul Român, Emilia Cedariu în Chiseteu, Emilia Andreescu în Beregsău, Elișeu Cernetiu în Moșnița¹⁰⁷.

În jurul Oraviței, Eugenia Munteanu a reușit să adune donații de 886,78 lei, 7 kg scamă, 66 triângule din pânză, 558 număr feșii și 15 metri pânză¹⁰⁸ cu sprijinul unor colectante:

¹⁰¹ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 79, p. 3 și “Familia”, XIII, 1877, nr. 42, p. 501

¹⁰² Viorel Faur, *Listele bihorene de subscripții pentru ajutorarea ostașilor români răniți în războiul de independență (1877-1878)*, în “Crisia”, VII, p. 384-386

¹⁰³ “Gazeta Transilvaniei”, XLI, 1877, nr. 25, p. 3

¹⁰⁴ “Gazeta Transilvaniei”, XL, 1877, nr. 27, p. 2

¹⁰⁵ *Ibidem*

¹⁰⁶ Paul Abrudan, *Ajutorul bănesc...* (II), p. 283

¹⁰⁷ “Gazeta Transilvaniei”, XLI, 1878, nr. 28, p. 3

¹⁰⁸ Paul Abrudan, *Ajutorul bănesc ...* (II), p. 283

Eugenia Munteanu (în Rachitova și Oravița Montană), Maria Gaita (în Ticvanu Mare), Ana Linția (în Cladia), Paraschiva Savu (în Moldova Nouă), Maria Tămășel (în Mercia și Vraniu) și Ana Linția (în Iladia)¹⁰⁹. La Caciova activa Zoe Lorenzo¹¹⁰. În Lugoj, subscripția a fost organizată de Lucreția Munteanu, reușind să adune 3,500 kg scamă, 9 metri pânză, 2 ștergareși, 2 feșii¹¹¹.

La Izvin învățătoarea Emilia Lungu își începea activitatea odată cu deschiderea anului școlar. A reușit să atragă și elevii, care au expediat la sfârșitul lunii septembrie 1877, 5 kg scamă Societății Crucea Roșie din România¹¹².

Centralizând informațiile existente în documentele de arhivă și presă se poate constitui o parte din ajutorul pe care femeile române din Transilvania și Ungaria l-au oferit armatei române în războiul pentru cucerirea independenței de stat a României. Este vorba de 4.593,43 lei, 4.184,56 florini, 915 franci, 14 galbeni, 5,5 napoleoni, 2 taleri și 1 sfanț.

La colectele bănești se adaugă ofrandele materiale: 292,54 kg scamă, 271,50 m pânză, 1.096 feșii, 408 triângule, 726 comprese, 39 cearceafuri, 80 ștergare, 102 cămăși, 21 indispensabili, 1 pătură, 8 fețe de pernă, 2 fețe de masă, 1 pereche ciorapi și 236 pachete de vată.

Datele sunt desigur incomplete, reprezentând doar însumarea cifrelor menționate în documentele de epocă păstrate până azi. Multe donații nu au fost înscrise nicăieri. Altele s-au pierdut. Dincolo de aportul material s-a validat spiritul de solidaritate al mișcării feministe din Transilvania cu regatul României, accentuând latura politică și națională a feminismului ardelean. Ca o recunoaștere a contribuției aduse în sprijinul războiului pentru cucerirea independenței, guvernul României a conferit distincția "Crucea Elisabeta" unui număr de 13 femei române din Transilvania¹¹³: Iudita Măcelariu, Emilia Rațiu, Zinca

¹⁰⁹ "Telegraful român", XXV, 1877, nr. 67, p. 272

¹¹⁰ "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 78, p. 2

¹¹¹ "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 80, p. 3

¹¹² "Gazeta Transilvaniei", XL, 1877, nr. 79, p. 2

¹¹³ Elena Pop Hossu Longin, *Amintiri, 1880-1930*, Cluj, 1932

Roman, Harieta Stănescu, Eufrosina Cirbea, Lucreția Munteanu, Iulia Rotaru, Maria Cosma, Ana Moga, Elena Pop de Băsești¹¹⁴, Emilia Pop¹¹⁵, Elena Tăranu și Ana Moga¹¹⁶.

Mișcarea de solidarizare a femeilor române din Transilvania cu războiul de independență a României inaugurează o etapă nouă în evoluția mișcării feministe, favorizând consolidarea și multiplicarea structurilor ei organizatorice, creșterea numărului de reuniuni și membri, fenomen ce se amplifică la finele secolului trecut, ajungând la maximul exprimării în primul deceniu al secolului nostru. Experiența dobândită cu prilejul manifestărilor de solidaritate cu războiul de independență al României a fost valorificată cu deosebit succes în noua etapă, ce stă sub semnul creșterii și a progreselor feminismului românesc din Transilvania.

Participarea efectivă a mișcării feministe din Transilvania la lupta național-politică a fost reliefată în timpul mișcării memorandiste, când femeile nu s-au mărginit doar la exprimarea convingerilor lor ci s-au implicat activ în susținerea ei. Multe dintre ele, soții sau fiice ale fruntașilor naționali (Emilia Rațiu, Elena Pop Hossu Longin, Paulina Lucaciu, Victoria Mihali), nu au rămas cu nimic mai prejos “și era firesc ca toate aceste frământări și lupte să nu lase impasibile femeile române, căci, ca tovarășe fidele ale soților, împărtășeau și ele soarta lor și trebuiau în momente grave să aducă sacrificiile cele mai nobile pentru neamul lor.”¹¹⁷

Așa cum înregistrează presa vremii, “oglanda seismograf a vieții politice, sociale și culturale”¹¹⁸, inițiativa a revenit și de această dată Brașovului: “La Brașov s-a pornit o mișcare care în scurt timp va cuprinde și întreține toate unghiurile locuite de români. Acum se urzește liga femeilor și fetelor române. Mame

¹¹⁴ Paul Abrudan, *Ajutorul bănesc...* (II) p. 299

¹¹⁵ Gelu Neamțu, *Transilvania și cucerirea independenței României (1877-1878)*, în “Acta Musei Porolissensis”, 1987, XI, p. 307

¹¹⁶ “Biserica și școala”, III, 1879, nr. 3, p. 22-23

¹¹⁷ Elena Pop Hossu Longin, *op. cit.*, p. 149

¹¹⁸ Maria Berenyi, *Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea (1821-1918)*, Editura Noi, Giula, 191, p. 22

și surori române vă înșirați stindardul desfășurat de femeile și fetele din Brașov, căci acel steag înseamnă izbânda cauzei românești”.¹¹⁹ Urmare a acestui apel s-au constituit asemenea comitete la Sibiu sub conducerea Feliciei Rațiu și Mariei Roman¹²⁰ și Abrud, unde președintă era Ana Filip, iar vicepreședintă Eufenia Căianu.¹²¹ Entuziasmat de “adevărat patriotică și românească acțiune”¹²² Valeriu Braniste trimitea Comitetului domnișoarelor române manifestul *Un vot* cu solicitarea de a fi răspândit în “cercuri cât mai largi”, ceea ce s-a și realizat cu ajutorul Mariei Baiulescu.¹²³

Politizarea mișcării feministe din Transilvania se accentuează încă din 1892, când ziarul “Tribuna” publicase deja adeziuni din Brașov și Sibiu, numărând 1.245 de semnatare hotărâte să sprijine acțiunea: “vă încredințăm că toată suflarea românească este cu voi și pe când voi luptați și suferiți pentru poporul nostru, noi împlinim cu sfințenie datorințele noastre de surori, soții și mame și păzim casele voastre în pietatea și curătenia moravurilor, ce le-am moștenit de la străbuni, și prin care voim să strălucească pentru totdeauna cauza română. Luptele pentru libertatea, egalitatea și frățietatea tuturor popoarelor patriei noastre și inimile noastre și ajutorul lui Dumnezeu sunt cu voi”.¹²⁴ Alături de Caliope Boiu, Ana Frâncu, Maria P. Harșan, Anastasia Toma semnează și “Fetele române din Sibiu și Giur, credincioase devizei “Totul pentru națiune”: Felicia Rațiu, Maria Roman, Agnes Cristea și Elvira Cristea.¹²⁵

Aceeași efervescență a mișcării de solidaritate română s-a manifestat cu prilejul vizitei la București a fruntașilor transilvăneni însoțite de Emilia Rațiu și fiicele Felicia și Dorina.

¹¹⁹ “Dreptatea”, I, nr. 122, p. 2

¹²⁰ “Familia”, XXX, 1894, nr. 124, p. 2

¹²¹ “Dreptatea”, I, 1894, nr. 124, p. 2

¹²² Valeriu Braniste, *Correspondență 1879-1895*, vol. I, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 187

¹²³ *Ibidem*, p. 189

¹²⁴ Nicolae Josan, *Mărturii documentare (1892-1895). Adeziunea populară la mișcarea memorandistă*, Ed. Științifică, București, 1996, p. 483

¹²⁵ *Ibidem*, p. 484

Pentru sprijinirea directă a mișcării, femeile au pus în aplicare manifestări de adeziune față de Memorandum: la Sibiu, la începutul anului 1894, s-a format o societate de tinere condusă de Felicia Rațiu și Maria Roman¹²⁶, *Liga fetelor române*, care, în urma colectei organizate, a oferit daruri condamnaților politici români. Tot la Sibiu s-au organizat puternice manifestări de simpatie prilejuite de plecarea la procesul de la Cluj. În preziua plecării Comitetului Național al Partidului Național Român, la întrunirea organizată, în numele *Ligii*, Agneta Cristea i-a înmănat președintelui Comitetului, dr. Ioan Rațiu, o cunună din frunze de stejar, cu inscripția "Totul pentru națiune"¹²⁷. Manifestații entuziaste s-au desfășurat în orașele de unde plecau cei implicați în proces, în gările de pe parcurs unde coruri de țărani intonau "Deșteaptă-te, române"¹²⁸. La Cluj, în timpul procesului au sosit "adrese de aderență" expediate de femeile din Brașov, Abrud, Blaj, de tinerele din Sibiu, care-și manifestau atașamentul față de cauza memorandiștilor: "cu fală și mândrie privim și admirăm bărbăția și abnegația cu care purtați falnic stindardul cauzei sfinte. Suferințele ce le îndurați pentru milioanele unui popor setos de dreptate, vor fi izvorul adevăratei libertăți și numele vostru strâns legat de aceasta va fi adorat și preamărit din generație în generație..."¹²⁹ "oricum va fi izbânda va fi a noastră și stavilele ce ni se pun în cale deșteaptă mai multă încredere în puterile noastre proprii"¹³⁰. Între semnatare apar nume ca: Ana Filip, Eugenia Barițiu, Elena Barițiu, Mariți David, Zorița David. Prin aceste adrese, femeile române din Sibiu asigurau Comitetul Național că toată suflarea română "este cu el". În numele celor de la Lugoj îi scriau lui Valeriu Braniște, Alexandrina Ianculescu, Maria Jurca, Laura Vlad, Silvia Iorga și Alina Maior¹³¹, iar "Familia" și "Dreptatea" anunțau că "doamnele și domnișoarele

¹²⁶ "Familia", XXX, 1894, nr. 23, p. 275

¹²⁷ "Dreptatea", I, 1894, nr. 91, p. 3

¹²⁸ *Ibidem*

¹²⁹ "Dreptatea", I, 1894, nr. 100, p. 2

¹³⁰ "Dreptatea", I, 1894, nr. 94, p. 3

¹³¹ Valeriu Braniște, *Correspondență....* I, p. 247

române din Brașov s-au organizat separat în comitete spre a se angaja și dânsule la luptă națională. Comitetul damelor, compus din damele Baiulescu, dr. Baiulescu, Stănescu, Diamandy, S. Popovici, dr. Mureșianu, Popea și Bidiu, au hotărât să bată monede cu data de 7 mai 1894 pe care să le poarte ca decor. Domnișoarele ...s-au organizat în un comitet: președintă: Maria Steriu, vicepreședintă: Maria Sorescu, casieră: Maria T. Stănescu”¹³².

Analiza documentelor și a presei transilvane care face referiri la acțiunea memorandistă evidențiază rolul mișcării feministe în manifestarea solidarității cu liderii Partidului Național Român. Răspunzând apelului lansat ca din toate comunele locuite de români să se trimită Comitetului Național la Cluj adrese aderentă, iscălite și de femei, acestea au participat la adunări în care erau redactate asemenea adrese. Mai mult, există adrese concepute separat, doar de femei cum au fost cele expediate din Armeni, Vingrad, Abrud, Cenade (în Alba Inferioară), Zărand și Șimand (Arad), Ghimbav (Brașov), Roșia, Poiana Sibiului și Sibiu (Sibiu), Preluci și Vălenii Lăpușului (Solnoc Dabâca), Dumbrăveni, Boziaș și Dârlos (Târnava Mică), Sighișoara (Târnava Mare), Chimitelnicu de Câmpie, Offenbaia, Sânmihaiu Inferior, Sânmihaiu Superior (Turda-Arieș) și Biserica Albă (Timiș).¹³³

Cantitativ, după numărul femeilor semnatare se detașează Brașovul cu șase adrese și telegrame, însumând 454 de semnături ale femeilor române și 136 ale fetelor române¹³⁴ și Sibiul cu 33 de semnături ale femeilor române și 51 ale fetelor române.¹³⁵

În timpul procesului la care a participat “un auditoriu mare, compus parte din femei”, acestea, manifestându-și solidaritatea cu atitudinea memorandiștilor, au făcut “manifestațiuni demonstrative”. Drept urmare, președintele a acordat pentru ședințele următoare dreptul de auditoriu doar bărbaților adulți, iar

¹³² “Familia”, XXX, 1894, nr. 21, p. 251

¹³³ Eugenia Glodariu, *Aportul femeilor din Transilvania la mișcarea memorandistă*, în “Acta Musei Napocensis”, XV, 1978, Cluj-Napoca, p. 504

¹³⁴ *Ibidem*, p. 503

¹³⁵ “Familia”, XXX, nr. 21, p. 250

“damele române au întâmpinat pe condamnați din ferestrele hotelului Hungaria ca o ploaie de flori”.¹³⁶ În oraș, Emilia și Felicia Rațiu, Dorina Rațiu, Paulina Lucaciu, Otilia Cosma, Aurelia Albini, Helena Barbu, Silvia Barcianu împreună cu reprezentantele femeilor din Cluj participă la întruniri și adunări populare, împart cocarde tricolore cu deviza “totul pentru națiune!”¹³⁷ S-a încercat organizarea unui nou memorandum, semnat de peste zece mii de femei, în care “nu vor cere grația nici pentru comitet, nici pentru bărbații lor, ci vor expune situația în care ne aflăm”.¹³⁸

Un alt aspect al solidarizării mișcării feministe cu cauza memorandiștilor a fost susținerea oferită fiicelor și soțiilor celor implicați în proces. Așa, spre exemplu, presa înregistra adresele de felicitare venite pe numele Emiliei Rațiu din partea damelor române din Rodna Vechia purtând 30 de semnături¹³⁹, dar și din Slatina, de unde femeile române din Regat își însoțeau felicitarea de un album cu deviza și emblema orașului.¹⁴⁰ În acest sens, este relevantă scrisoarea pe care soția liderului P.N.R., Emilia Rațiu o adresa lui Gheorghe Pop de Băsești “Pe noi încă ne cercetează mulți... Mă temeam că lumea ne va uita (...) Poporul vine din depărtări mari, numai ca să-și exprime simpatia și iubirea față de cei care suferă pentru binele neamului lor.”¹⁴¹ Întemnițarea memorandiștilor la Seghedin (I. Rațiu și I. Coroianu) și Vaț (ceilalți) a prilejuit reafirmarea solidarității românești tot prin intermediul scrisorilor și a telegramelor, unele dintre ele conținând chiar și versuri. O parte a lor au fost strânse de Felicia Rațiu într-un caiet de “poezii naționale.”¹⁴² Între semnatarii versurilor, figurează și numele Vioarei Magdu din Ecica Română, autoarea

¹³⁶ Viorel Faur, *Presa românească din Crișana despre mișcarea memorandistă*, Fundația Culturală “Cele trei Crișuri”, Oradca, 1996, p. 55.

¹³⁷ *Ibidem*

¹³⁸ Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *Corespondență. Scrisori primite, 1866-1895*, București. Ed. Progresul românesc, 1994, p. 130

¹³⁹ *Ibidem*, p. 213

¹⁴⁰ “Familia”, XXX, 1894, nr. 44, p. 526

¹⁴¹ *Ibidem*

¹⁴² N. Josan, *op. cit.* p. 50

poeziilor *Doina lui Rațiu* și *Lacrimi martirilor români*. Tot Feliciei Rațiu, care a înregistrat într-un *Jurnal* o bună parte din vizitatorii tatălui său impresionată de interesul deosebit manifestat de popor pentru liderii săi, îi datorăm informațiile despre condițiile de detenție de la Seghedin.

Mișcarea memorandistă a potențat și legătura dintre reuniunile femeilor din Transilvania și cele din Regat. Comitetul societății *Domnișoarelor române* din București condus de Marica Sion, mulțumește Emiliei Rațiu pentru “simpatia și iubirea cu care le întâmpină... și vor lucra cu râvnă și entuziasm și de aici înainte pentru a le merita pe deplin”¹⁴³, iar “Familia” anunța că “Damele din România aranjează pe la sfârșitul lui noiembrie în București o tombolă mare în folosul familiilor osândiților români de la Seghedin și Vaț. În scopul acesta s-au adresat și către damele noastre.... Domnișoarele române din Brașov s-au și constituit într-un comitet, care a emis un apel către toate damele noastre ca să-i pună la dispoziție orice fel de obiecte, angajându-se a le trimite apoi la București”.¹⁴⁴ În acest scop s-a hotărât constituirea unui Comitet al domnișoarelor din Brașov, Agapia Nicolau, Marieta Ilasievici, Mariana Tulia Stănescu și Elena Stănescu.¹⁴⁵

Atitudinea femeilor române din Sibiu în timpul mișcării memorandiste a determinat autoritățile să le intenteze și lor un proces pe 11-12 decembrie 1894 ¹⁴⁶, “căci cu ocazia reîntoarcerii la Cluj a membrilor Comitetului Național condamnați în procesul pentru Memorand, i-au primit la gara din Sibiu ornate cu tricolor românesc¹⁴⁷. Dintre cele citate - Eugenia Simionescu, Leontina Simionescu, Letiția Roșca, Elena Cuțan, Dini Cuțan, Dorina Rațiu, Emilia Rațiu și Flora Concița, “are haz că domnișoara Cunțan nici n-a fost în Sibiu când s-a săvârșit crima ce i se impută, ci

¹⁴³ “Familia”, XXX, 1894, nr. 47, p. 563

¹⁴⁴ “Familia”, III, 1894, nr. 25, p. 289

¹⁴⁵ *Corespondența lui George Moroianu (1851-1920)*, vol. I, Scrisori primite, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 246

¹⁴⁶ “Familia”, XXX, 1894, nr. 50, p. 600

¹⁴⁷ Valeriu Braniște, *Corespondență....*, p. 189

era la Lipca, la conservator”.¹⁴⁸ Avocat al apărării a fost Amos Frâncu care a arătat că, deși domnișoarele care recunosc faptul, nu au săvârșit nici o ilegalitate.¹⁴⁹

Mișcarea feministă a desfășurat o bogată propagandă în străinătate pentru cauza memorandiștilor alături de *Liga culturală* și de tinerii universitari. În acest sens, foarte active s-au dovedit a fi brașovencele, care, sub conducerea Elenei Baiulescu, s-au constituit într-un comitet de sprijin și la propunerea Elenei Mureșianu au hotărât baterea unei monede comemorative.¹⁵⁰ Această medalie din bronz aurit, bătută la Viena, avea pe avers inscripția “Totul pentru națiune”, încadrată într-o cunună de stejar, iar pe revers “7 mai 1894” în mijlocul unui cununi de spini. Medaliile, care puteau fi purtate ca medalion, au fost răspândite în tot imperiul, în schimbul a un florin.¹⁵¹ Tot la Brașov, s-a creat “un comitet politic secret” care urma să trimită scrisori parlamentelor din diferite țări ale Europei. O asemenea scrisoare a fost adresată Parlamentului italian, mulțumindu-i pentru manifestația de simpatie făcută cauzei naționale a românilor transilvăneni: “... femeile române din Transilvania și Ungaria, care în toate timpurile au fost cel mai credincios reazem al bărbaților și al fiilor lor în luptele pentru limbă și naționalitatea lor latină, își țin de cea mai plăcută și sfântă datorie, a exprima, prin noi, iluștrilor reprezentanți ai Italiei cea mai adâncă mulțumire și recunoștință a lor, rugându-i a o primi ca gaj a iubirii nestrămutate și al admirației ce o păstrează... pentru vechea Romă și nobila națiune italiană”.¹⁵² Scrisoarea, datată Brașov, 30 decembrie 1894 a fost semnată de 920 femei. Asemenea adrese au fost trimise și presei franceze și italiene din parte femeilor române din Transilvania și Ungaria, mulțumindu-se pentru interesul manifestat în “privința cauzei naționale”.¹⁵³ Gazeta “Foaia de

¹⁴⁸ “Familia”, XXX, 1894, nr. 23, p. 347

¹⁴⁹ Mircea Băltescu, *Contribuții la istoria “Reuniunii femeilor române din Brașov”*, în “Cumidava”, I, 1967, p. 207-208

¹⁵⁰ Dr. Ioan Rațiu..., p. 214

¹⁵¹ “Foaia de duminică”, II, 1895, nr. 3, p. 2

¹⁵² Eugenia Glodariu, *Aportul femeilor...*, p. 506

¹⁵³ Dr. Ioan Rațiu..., p. 237

duminică” ce apărea la Timișoara, a publicat adresa de recunoștință a femeilor din Transilvania și Ungaria către agențiile de presă franceze, italiene și belgiene.¹⁵⁴ În susținerea mișcării memorandiste s-a făcut apel și la femeile române aflate în străinătate. Pe acest teren s-au făcut remarcate Emilia și Felicia Rațiu, care au trimis scrisori, fotografii, costume naționale românești și țesături populare Ottnei Ball și Jeannei Dell Homme, susținătoare ale cauzei românilor și organizatoarele mitingului de la Oxford.¹⁵⁵ Într-o scrisoare, Dona H. Ball i-a mulțumit Emiliei Rațiu pentru costumul național¹⁵⁶ și fotografiile de țărani pe care i le-a trimis, informând-o că la întâlnirea organizată la Colegiul St. John “toți cei prezenți au fost atât de impresionați și au împărtășit profund nedreptățirea poporului dumneavoastră”¹⁵⁷, iar Elisabeth Lee îi scrie Feliciei Rațiu că fotografiile trimise redau “tipuri frumoase de țărani români din țara dumneavoastră...se vede bine că este o nație demnă... sigur nu e o nație care să merite sclavia”.¹⁵⁸ *Liga culturală* a sprijinit mișcarea memorandistă sub toate aspectele: material, moral, propagandistic, încă în timpul desfășurării procesului dar și după proces. Ca o recunoaștere a meritelor pe care și le-a dobândit în susținerea memorandiștilor, președintele *Ligii*, V. A. Urechia a primit numeroase adrese de mulțumire și telegrame din Transilvania prin care se exprimau admirația și adevărată la lupta dusă de *Ligă* pentru cauza românilor transilvăneni.¹⁵⁹ Asemenea adrese au venit din Blaj, având 13 semnături între care și Elena Nistor, viitoarea vicepreședintă a *Reuniunii femeilor române din Blaj*,¹⁶⁰ din Arad¹⁶¹ și Sibiu, unde printre semnatare apăreau Maria Popescu, Lucia Cosma, Alesandria

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 173

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 184

¹⁵⁶ “Familia”, XXX, 1894, nr. 39, p. 479

¹⁵⁷ “Familia”, XXX, 1894, nr. 38, p. 455

¹⁵⁸ “Familia”, XXX, 1894, nr. 33, p. 467

¹⁵⁹ “Familia”, XXX, 1894, nr. 38, p. 455

¹⁶⁰ “Familia”, XXX, 1894, nr. 41, p. 491

¹⁶¹ Pentru comitetul damelor din Brașov semnează Victoria Braniște, Elena Stănescu, Maria Bogdan, Maricța Ilasievici, Agapia Nicolau; vezi “Familia”, XXX, nr. 38, p. 455

Cuțan, Elena Cuțan.¹⁶² În răspunsul său, președintele *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor* mulțumea pentru “glasul cald și dulce românesc al vostru, doamnelor și fetițelor române” care “m-a mișcat adânc și mi-a îndoit puterile, mi-a dat convingerea că triumful nu este departe, că el este asigurat”.¹⁶³

Aceeași solidaritate s-a manifestat și în legătură cu studentimea din România, care a invitat *Reuniunea femeilor din Transilvania* la Congresul de la Constanța din 1894. Răspunzând, femeile din Brașov și Sibiu își motivează absența prin situația politică a românilor din Transilvania, și doresc Congresului “succese strălucite în lucrările sale menite a ridica virtutea neamului românesc”.¹⁶⁴

Experiența dobândită în anii Memorandului o determină pe Elena Baiulescu să gândească la “misiunea ce revine femeilor române din această țară, unite într-un fel de *Ligă femeiască*.”¹⁶⁵ Această ligă a oferit lui Vasile Lucaciu cu ocazia Crăciunului un potir cu o tavă din argint pe care s-au gravat cuvintele: “Totul pentru națiune. Femeile române din Ardeal și Ungaria”¹⁶⁶. Semnau Felicia Rațiu, Lucreția Popescu, Sabina Brote, Cornelia Ciceu, Aurelia Roman, Agnes Cristea, Olimpia Neagoe, Elena Cuțan. Privită în ansamblul ei, “mișcarea femeilor este de apreciat și de prețuit ca parte integrantă a mișcării cultural-naționale a românilor transilvăneni. Prezența lor activă în mișcarea culturală și națională-politică se va face simțită și în anii următori mișcării memorandiste, când vor milita pentru formarea statului național unitar român”.¹⁶⁷

Un aspect al feminismului politic transilvănean îl constituie și lupta pentru apărarea limbii române ca limbă de cultură, în școală, biserică etc. Apărarea și conservarea limbii naționale ca

¹⁶² Dr. Ioan Rațiu..., p. 328

¹⁶³ Viorel Faur, *Presa românească din Crișana...*, p. 83

¹⁶⁴ Eugenia Glodariu, *Aportul femeilor din Transilvania...*, p. 509

¹⁶⁵ *Correspondența lui George Moroianu...*, p. 264

¹⁶⁶ Viorel Faur, *Presa românească din Crișana despre mișcarea memorandistă, Fundația Culturală “Cele trei Crișuri”*, Oradca, 1996, p. 82-83

¹⁶⁷ Eugenia Glodariu, *Emilia Rațiu, reprezentată de seamă a mișcării femeilor din Transilvania*, în “Potaisa”, II, 1980, p. 257

o garanție a specificului și individualității naționale face parte integrantă din rezistența instituțiilor culturale românești față de politica opresivă a dualismului, în care reuniunile s-au integrat prin forme specifice: extinderea de școli românești, apărarea limbii române ca limbă de predare în școli, de comunicare cu autoritățile de la diferite niveluri; afirmarea specificului național și a originalității acestuia prin promovarea portului național, a obiceiurilor și tradițiilor, ridicarea în ansamblu a națiunii, extinderea sferei de acțiune a educației naționale, pentru cultivarea sentimentului românesc, activitate în care reuniunile s-au dovedit adevărate focare de iradiere a ideii naționale. Activitatea economică și socială a reuniunilor se integrează dezideratului principal al mișcării feministe de ridicare calitativă a națiunii pe multiple planuri. Educația socială și economică a femeilor, ca mame, fiice sau soții, pentru menaj, industrie casnică, civilitate, pentru modernizarea moravurilor, nu în ultimul rând integrarea celor marginalizați, avea și o determinare națională implicită, vizând conservarea și individualizarea specificului național, a originalității și creativității poporului român, pe care mișcarea feministă le urmărește sistematic, ca parte importantă a programului său de activitate.

Activitatea culturală cu finalitate națională nedisimulată s-a desfășurat pe variate planuri și în multiple forme, chiar dacă nu și deosebit de spectaculoase, subordonate ideii emancipării poporului român prin cultură, cultivării maselor și educării poporului în spirit național. Convertirea culturalului în politic, greu de surprins în epocă, deși nu lipsește cu totul, constituie unul din cele mai interesante fenomene dezvoltate de mișcarea culturală românească din Transilvania, ce a realizat propaganda sistematică a valorilor general românești, a precizat locul și rolul românilor în universalitate, specificul, individualitatea și originalitatea civilizației lor. Contribuții modeste la aceste realizări au fost inițiativele culturale ale feminismului românesc, centrate, în spiritul romanticului pe limbă, istorie, folclor, prin care se individualizează și personalizează o națiune în concertul universal.

Legăturile reuniunilor cu celelalte instituții cultural-naționale în frunte cu *Astra*, pe temeiurile solidarismului național, au întărit autonomia culturală și implicit națională, românească, ce optează pentru modelul cultural propus peste Carpați, urmărind să se integreze ansamblului culturii naționale, ilustrând astfel unitatea culturală a românilor, pe care a cultivat-o continuu secolul al XIX-lea, ca prolog al desăvârșirii unității politice.

Autonomia culturală, edificată prin sistemul instituțiilor ce gravitau în jurul *Astrei*, susținându-i programul, și-a modificat axa orientării, urmărind să integreze în planul cultural, dar cu semnificații naționale vădite, ansamblul comunității românești, fapt ce ne permite să recunoaștem o primă fază a emancipării dintr-un sistem politic și social străin și adeseori advers.

Deși statutele nu înscrisau obiective cu caracter politic și reuniunile au evitat angajarea pe terenul luptelor politice pentru a evita represiunea autorităților, nu au lipsit momentele de implicare deschisă, ce coincid cu evenimentele cruciale din istoria națiunii. Într-o fază când mișcarea nu-și definitivase încă structurile organizatorice, existând doar câteva reuniuni, mișcarea feministă se dovedește o prezență remarcată în spiritul public românesc din Transilvania prin solidarizarea totală cu războiul pentru independența României. Contribuțiile colectate pentru susținerea fondului, importante sub aspect cantitativ și valoric, au o mai mare semnificație politică și națională, dezvăluind opiniei publice europene forța solidarității naționale, amploarea și trăinicia ei, realitate cu totul diferită de alcătuirea politică artificială a dualismului, ce își revendică și în acest fel dreptul la autodeterminare în conformitate cu principiul de naționalitate. Un al doilea moment în care mișcarea feministă apare în prima linie a luptelor politice l-a constituit Memorandul, moment culminant al luptei pentru emancipare și unitate națională din secolul al XIX-lea. Părăsind terenul consacrat de evoluția anterioară, feminismul se încadrează organic militantismului politic, într-un moment în care convertirea naționalului în politic a fost generală, ultimul sublimând practic orice manifestare sau întreprindere națională,

care atunci devenea inevitabil o atitudine politică. Solidarizarea prin diferite forme a reuniunilor cu memorandiștii implicați în procesul de la Cluj, propaganda desfășurată în sprijinul acestora în cercuri foarte largi, protestul exprimat față de politica asupritoare a dualismului, autorităților sau cercurilor politice și de opinie din Europa au ilustrat elocvent politizarea mișcării feministe ce se va accentua după 1905. De acum finalitatea politică a întreprinderilor naționale este declarată, preliminarând evenimentele anului 1918, a căror desfășurare nu poate fi înțeleasă fără activitatea națională, adeseori anonimă a instituțiilor culturale, între ele și reuniunile de femei.

Efervescenta politică care a precurs Unirii de la 1 Decembrie 1918 a caracterizat mișcarea feministă. În preajma marelui eveniment presa înregistra mesajele reuniunilor femeilor române adresate participanților¹⁶⁸. Majoritatea lor își declarau și “neclintita alipire către demnele hotărâri ce se vor lua în adunarea menită a fi epocală în istoria poporului românesc”¹⁶⁹. Telegramme și scrisori de adeziune au fost expediate de femeile române din Pecica Română, Măgura și Rodna Veche (Bistrița Năsăud), Zărnești, Hațeg, Dej, Gherla, Prejmer, Lugoj și Budinț¹⁷⁰.

Ca o recunoaștere a rolului pe care reuniunile feministe l-a jucat în mișcarea națională a fost desemnarea lor între instituțiile naționale cu merite deosebite în mișcarea pentru autodeterminare, cu drept de a trimite reprezentanți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Din cei 1228 de delegați oficiali, investiți cu credenționale, 76 au fost reprezentantele reuniunii femeilor române¹⁷¹.

¹⁶⁸ “Românul”, VII, 1918, nr. 17, p. 4

¹⁶⁹ Vezi *1918 la români. Documentele Unirii*, vol. X, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 242, 252

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 301, 304, 305, 307, 316, 317, 324-325, 327, 252 și 242

¹⁷¹ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 58-59

Concluzii

Geneza și afirmarea reuniunilor de femei la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui următor formează substanța unei mișcări de proporții ce a izvorât din realitățile societății ardelenne, puternic marcată acum de impactul capitalismului, al ideii naționale și al noilor curente de idei încadrabile romantismului.

Societatea românească din Transilvania, tot mai mult stratificată și modelată de principiile moderne, afirmă și fenomene specifice acesteia, dominată de ideile libertății și egalității tuturor categoriilor sociale. Numărul și rolul social ce l-au deținut femeile în epocă explică acuitatea și audiența considerabilă deținută de chestiunea feminină în cercurile opiniei publice românești. A încerca să-i determinăm caracterul în mod unilateral ar însemna reducere și simplificare, chestiunea feministă și mișcarea ce s-a dezvoltat în jurul ei de o mare complexitate, intersectează fenomenul social cu cel național, încât a o caracteriza ca un curent exclusiv social sau național este riscant. Este un curent de opinie, politic, ideologic, cultural, poliform structurat, ce impune abordarea lui într-o viziune globală, în interdependența tuturor componentelor care le-a afirmat.

Cronologic, feminismul se afirmă la români mai devreme decât perioada asupra căreia am stăruit, având rădăcini în spiritul democratic și emancipativ al iluminismului, care a influențat mult timp fundamentele ideologice ale mișcării. Ca și în alte spații culturale (Franța, Anglia, Germania, Ungaria) ipostaza ideologică a premers faza organizatorică, prefatând-o cu o suită de note specifice, ce individualizează ideologia feminismului românesc ardelean în raport cu exprimările mișcărilor din Occident și o apropiere de spiritul german, maghiar sau polonez. Amprenta ce s-a prelungit în literatura feministă a conferit o orientare culturală feminismului românesc din Transilvania, reducându-l la aspectele filantropice și la necesitatea ridicării culturale a femeii prin instrucție, educație în familie, școală, societate, singurele accepțiuni

în care se manifestă ideologia și chiar activitatea primelor reuniuni de femei. Abia din a doua și a treia fază pe care le-am stabilit în cronologia mișcării, ideologia, respectiv activitatea reuniunilor se amplifică și se diversifică, dezvoltând o problemă complexă (economică, socială, politică, filantropică, culturală), puternic marcată de expansiunea ideii naționale și dezvoltarea conștiinței de sine a românilor. Noua turnură apropie până la identificare mișcarea feministă de mișcarea pentru libertate și unitate națională, transformând-o într-una din cele mai active și audiente componente ale militantismului național. Ideologia și practica mișcării feministe românești din Transilvania demonstrează convingător, credem, modalitățile specifice în care fenomenul social sau politic au fost convertite și sublimite de național, care le resoarbe într-o sinteză ce reprezintă edificator individualitatea națională românească. Ilustrativ pentru a sintetiza esența feminismului românesc ni se pare cuvântul Mariei Baiulescu rostit la 50 de ani de la întemeierea Reuniunii femeilor române din Brașov: "Chestiunea feminină este pentru fiecare țară deosebită și trebuie tratată particular. Noi care avem să luptăm încă pentru viața noastră națională trebuie să înrolăm femeia instruită la munca culturii noastre naționale. Femeia română nu trebuie să se alipească direcțiunii internaționale a ligelor femeiești din Apus, care aduc cu sine cosmopolitismul. Noi avem mult mai mari probleme de rezolvat în interesele noastre proprii. Am văzut... că numai femeia este capabilă să ne păstreze tezaurul naționalității. În referințele poporului nostru ea are misiunea să primească o educațiune superioară ca bază națională."¹

Originată în fenomenul revoluționar pașoptist ale cărui urmări le acuză în plan social și național, mișcarea feministă propriu-zisă demarează prin inițiativa filantropică a brașovencelor ce a dobândit în scurt timp dimensiunile unei întreprinderi naționale, expresie plenară a solidarității românilor de pretutindeni. Inițiată în scopuri filantropice, *Reuniunea femeilor române din Brașov* a ilustrat, în condițiile deosebite ale epocii postrevoluționare,

¹ Arh. Stat, Brașov, Fond *Reuniunea femeilor române*, doc, nr. 6260

solidaritatea națională în curs de instituționalizare, într-o formă originală și specifică realităților românești, care a devenit exemplul și modelul pentru toate asocierile ulterioare, ce transpun în viață un model verificat și validat de experiența socială și exigențele solidarismului național. Mai puțin mărturisite în exprimările publice, obiectivele naționale ale noii asocieri, una din primele realizate pe principiul de naționalitate la românii ardeleni, au fost implicate discret, dar continuu, fără să anuleze țelul filantropic, fixat prin statute. Inițiativa *Reuniunii femeilor române din Brașov* de a se impune ca o asociație feministă națională la nivelul Transilvaniei a eșuat, filialele locale preconizate constituindu-se doar în câteva centre și pentru o scurtă perioadă de timp. Demersul operat pentru extinderea mișcării la nivelul întregii Transilvanii a cristalizat în opinia publică românească necesitatea multiplicării asociațiilor feministe pe principii naționale, popularizată printr-o activă campanie de propagandă de întreaga presă românească, care a descifrat în mobilurile asociațiilor românești un eficient factor de conservare și afirmare a individualității naționale, de iradiere a sentimentului și specificului românesc.

După modelul și exemplul reuniunii brașovene s-au constituit numeroase asocieri feministe românești până la primul război mondial. Cercetarea operată de noi a identificat 103 reuniuni care, după ritmul și frecvența apariției, a permis delimitarea a trei perioade în evoluția fazei organizatorice a mișcării. Prima până în deceniul opt al sec. al XIX-lea când au funcționat doar două, a doua până la sfârșitul deceniului întâi și începutul deceniului doi al secolului trecut, când începe a treia, întreruptă de izbucnirea primului război mondial. Frecvența apariției reuniunilor este determinată de împrejurările politice, cu deosebire instaurarea dualismului, noile imperative ale mișcării naționale, criza dualismului în a treia fază și cursul nou al militantismului național după 1900. Un rol important l-a avut înființarea *Uniunii femeilor române din Ungaria*, care a impulsionat mișcarea feministă, extinzând-o practic în toate zonele Transilvaniei și cu deosebire în mediul rural. Extinderea asociaționismului feminist

spre lumea satului a fost una din cele mai însemnate cuceriri ale mișcării, demonstrând transformarea ei calitativă, odată cu noul curs al politicii naționale, de la mișcarea elitară la una populară, ce urmărea implicit ridicarea calitativă a națiunii prin una din cele mai importante componente ale organismului național.

Din punct de vedere geografic, reuniunile acoperă întregul spațiu românesc din Transilvania cu o densitate mai mare în sudul Transilvaniei și Munții Apuseni, medie în Banat, Valea Someșului și a Târnavelor și slabă în Bihor, Satu Mare, Maramureș, în ultimele două fenomenul asocierii feministe lipsind cu totul. S-au înființat în zone unde blocul etnic românesc a fost mai concentrat, nivelul economic mai ridicat și indicele de cultură mai elevat, implicit și tradițiile naționale mai puternice, favorizând asociaționismul pe principiul național și instituțiile ce îl prezentau. Preponderent au luat naștere în mediul urban, cel puțin în primele două faze, abia spre finalul perioadei analizate apropiindu-se de lumea satului și atunci în comunele mari, centre administrative sau protopopiat, puternice din punct de vedere economic.

După mobilurile care le-au generat, reuniunile s-au particularizat, în unele cazuri asociind caracterului național o notă specifică, ce le individualizează prin scopurile enunțate și urmărite: confesionale cele mai multe, mai ales în mediul rural, preocupate de înfrumusețarea bisericii și îngrijirea cimitirelor, culturale, relativ puține școlare (susținerea învățământului de fete), economice (promovarea industriei de casă), sociale (filantropice, caritate), clasificare ce nu trebuie absolutizată, deoarece cele mai multe au susținut activități încadrabile tuturor acestor domenii. Tendința spre specializare conferă o anumită diversitate mișcării, sporirea numerică și varietatea preocupărilor reclamând coordonarea acestora printr-o centrală menită să canalizeze într-un singur sens eforturi, energii și fonduri disparate. Pentru a asigura o mai mare unitate și coeziune mișcării feministe, la inițiativa *Reuniunii femeilor române din Brașov* a luat naștere *Uniunea femeilor române din Ungaria*, organism central de îndrumare în care reuniunile își păstrau individualitatea organizatorică, dar se angajau să susțină

un program comun, cu aceleași mijloace și cu resurse superioare. Crearea *Uniunii femeilor române din Ungaria* a însemnat maturizarea și consolidarea mișcării, constituind, totodată, și una din cele mai elocvente exprimări ale solidarității și unității naționale a românilor transilvăneni.

Din punct de vedere al compoziției, asociațiile feministe au avut în primele două faze aproape exclusiv un caracter elitar, reunind femei din cercurile burgheziei, intelectualității, clerului, soții sau fiice ale liderilor naționali. Din a treia fază mișcarea cuprinde parțial și lumea satului, țărănimea mai înstărită și elita locală, lărgindu-se considerabil baza socială și abandonând caracterul elitar. În mediul urban, coboară pe verticală până la nivelul cercurilor aparținând meșteșugarilor, negustorilor mici și mijlocii, dar nu și al femeilor din păturile nevoiaș.

Sub aspect numeric, reuniunile au fost printre cele mai mari asociații naționale românești din Transilvania, depășind constant peste 100 de membri, multe dintre ele, spre exemplu Brașovul trecând chiar peste 300, iar alte câteva peste 200. Este certă o fluctuație a numărului de membri, cauzată de neachitarea taxelor în primul rând, însă numărul mare al membrilor rămâne totuși o constantă a reuniunilor feministe. Acestea explică cel puțin parțial, influența de care s-au bucurat în opinia publică românească și audiența mare a inițiativelor feministe, solidarizarea societății românești în susținerea activității reuniunilor.

Veniturile au provenit din taxele de membru, din încasările realizate cu prilejul diferitelor “conveniri sociale” (concerte, serate, reprezentații teatrale, conferințe, recitări, baluri, tombolă) din colecte, donații particulare în bani și obiecte, din acțiuni de binefacere în favorul reuniunilor întreprinse de alte societăți sau categorii sociale. Un rol deosebit în susținerea activităților reuniunilor l-au avut băncile și institutele de credit din Transilvania, care au alocat importante sume pentru realizarea în practică a inițiativelor feministe. Sporirea fondurilor și valorificarea lor eficientă a fost o preocupare principală a reuniunilor, de care depindea, în fapt, întreaga lor activitate. Ea a reclamat fonduri

deosebite investite cu deosebire în campaniile publicitare și de propagandă pentru recrutarea de noi membri și colectare de fonduri, pentru popularizarea succesului acțiunilor organizate și a fondurilor strânse cu acest prilej. Fondurile reuniunilor au crescut ajungând la sume impresionate în preajma primului război (Brașov, Sibiu, Arad), înregistrând însă rate anuale de creștere fluctuante, în funcție de numărul membrilor și mărimea donațiilor sau încasărilor din manifestările culturale.

Activitatea reuniunilor de femei s-a desfășurat în primul rând prin intermediul adunărilor generale, organul central de conducere al societăților care a decis în chestiunile principale privind statutele, fondurile, organizarea și evoluția asociațiilor, alegerea organismelor de conducere, stabilind direcțiile și obiectivele generale ale activității, programul, bugetul. În câteva cazuri adunările generale au avut un caracter ambulant (Sălaj) antrenând mase mai largi în vederea lărgirii bazei sociale a mișcării, pentru popularizarea programului și scopurilor reuniunilor. Multe adunări s-au desfășurat în colaborare cu activități ale altor instituții cultural-naționale (*Astra*, *Societatea pentru fond de teatru român*, casinele române, reuniunile de cântări și învățatori) ilustrând plinar solidarismul național. Ele au constituit excelente prilejuri de popularizare a idealurilor feminismului prin conferințele și prelegerile rostite pe atari teme, dar și pe o problemă general națională sau culturală.

Activitatea reuniunilor s-a manifestat pe multiple planuri, detașându-se în mod deosebit acțiunile cu caracter social-economic, cultural și politic. Activitatea social-economică s-a concentrat asupra țărilor filantropice în prima fază, menținute constant în atenția reuniunilor. În al doilea rând a urmărit înființarea și promovarea învățământului de fete (școli superioare, de menaj și industrie), una din cele mai interesante preocupări a societăților de femei, asupra căreia s-au îndreptat cea mai mare parte a energiilor și fondurilor. S-au preocupat de organizarea și susținerea atelierelor de țesături, a expozițiilor cu caracter economic, reunind produsele atelierelor, creații ale femeilor din

popor, producții specific românești. Pe acest teren au urmărit educația femeii române pentru economie, integrarea în viața societății moderne, civilitatea moravurilor, în ideea ridicării națiunii în raport cu naționalitățile conlocuitoare, pentru afirmarea originalității naționale.

Activitatea culturală, la fel de variată și laborioasă a avut o determinație națională nedisimulată, urmărind emanciparea poporului român prin cultură, ilustrând maniera specifică în care s-a convertit culturalul în politic. Este unul dintre cele mai interesante fenomene petrecute în mișcarea culturală românească, care prin popularizarea valorilor general românești, a modelului cultural oferit de România, au contribuit la realizarea unității culturale române. Interesul marcat pentru istorie, limbă și folclor, factori de individualizare națională în concertul universalității, demonstrată în prelegerile și conferințele patronate de reuniuni, accentuează valoarea și semnificația națională a activității feminismului transilvănean. Legăturile cu celelalte instituții cultural-naționale din sistemul *Astrei*, pe temeiurile solidarismului național, expresie a idealurilor de unitate cultural românească, ilustrează tentativele de emancipare națională prin cultură, de conservare și afirmare a individualității și specificului național prin acest sistem.

Deși au evitat angajarea fățișă în militantismul politic, nu au lipsit totuși momentele de implicare directă, deschisă, prilejuite de momente decisive din istoria națiunii. Cel mai elocvent exemplu îl oferă solidarizarea mișcării feministe cu războiul pentru independența României, care, dincolo de valoarea materială a contribuțiilor a avut o semnificație politică și națională, remarcată și de autoritățile dualiste, înspăimântate de amploarea și forța solidarității românești. Un al doilea moment, în care feminismul s-a angajat plenar în lupta politică l-a constituit Memorandul românilor, când femeile s-au dovedit una din cele mai combative forțe ale mișcării de masă ce s-a dezvoltat pentru susținerea cauzei memorandiste. Protestul exprimat pe diferite căi față de politica asupritoare a dualismului indică gradul avansat

de politizare a mișcării feministe românești din Transilvania, ce se va accentua la începutul secolului, prefăcând evenimentele din toamna anului 1918.

De o mare originalitate sub aspectul organizării, evoluției, scopurilor și activității, reuniunile de femei din Transilvania secolului al XIX-lea reprezintă un important capitol al istoriei naționale, care prin înfăptuirile și spiritul care le-a prezidat au contribuit plener la pregătirea și înfăptuirea Marii Uniri.

Prin “munca organică” ce au desfășurat-o au pregătit spiritele pentru marele eveniment, au ctitorit conștiințe, au creat o opinie. Mișcare socială la începuturile sale, cu implicații naționale declarate, mișcarea femeilor reprezentată de reuniunile românești a devenit una din cele mai importante și active componente ale mișcării românilor pentru libertate și unitate națională. Suprema recunoaștere a meritelor și rolului ce l-au avut în mișcarea națională a fost desemnarea lor între instituțiile naționale cu merite deosebite în mișcarea pentru autodeterminare, cu drept de a trimite reprezentanți de drept la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia ce a încununat și a răsplătit eforturile atâtor generații din mișcarea națională.

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE

1. *INEDITE*

1. Arhivele Statului Alba Iulia - Fond 1269
2. Arhivele Statului Arad - fond *Episcopia Ortodoxă Română Arad*, Grupa IV, dos. 291
3. Arhivele Episcopiei Ortodoxe Arad, Grupa II, dos. 40, Grupa IV, dos. 44, Grupa V, dos. 250
4. Arhivele Statului Bistrița - Fond *Prefectura județului Năsăud*
- Fond *Tribunalul județean Năsăud*
5. Arhivele Statului Brașov - Fond *Reuniunea femeilor române*
6. Arhivele Statului Cluj-Napoca - fond *Timotei Cipariu* - Fond familial *Bran*, - Fond *Francisc Hossu-Longin*
7. Arhivele Statului Sibiu - fond *Astra*
8. Muzeul județean Brașov - Arhiva Mureșenilor

2. *EDITE*

A Presa

1. "Activitatea" - 1901-1902
2. "Albia" - 1868
3. "Biserica și școala" -1877-1918
4. "Controla" - 1895; 1898; 1899; 1901-1904
5. "Drapelul" - 1901-1914
6. "Dreptatea" - 1894
7. "Familia" - 186-1914
8. "Femeia și familia", 1903
9. "Foaie interesantă pentru petrecere și învățătură", 1905
10. "Foaie pentru minte, inimă și literatură" - 1850-1865
11. "Gazeta Transilvaniei" - 1850-1914

12. "Gura satului" - 1867-1878
13. "Luceafărul" - 1902-1914
14. "Lumina" - 1872-1874
15. "Observatorul" - 1881
16. "Românul" - 1912-1918
17. "Telegraful român" - 1853-1914
18. "Transilvania" - 1884-1904
19. "Tribuna" - 1884-1904
20. "Tribuna poporului" - 1897-1912

B. Documente

1. Caciora, A., Glück, E., *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. III, Arad, 1974
2. Caciora, A., Roșuț, N., Timbus, M., *Aradul în lupta pentru eliberarea socială și națională*, vol. II, Arad, 1980
3. Glück, E., Roșuț, N., *Aradul în perioada războiului de independență*. Culegere de materiale, Arad, 1977
4. Josan, Nicolae, *Mărturii documentare (1892-1895), Adeziunea populară la mișcarea memorandistă*, Editura Științifică, București, 1996
5. x x x *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură*, Arad, 1986
6. Păcățian, T. V., *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1904

C. Corespondență

1. x x x *George Barit și contemporanii săi*, vol. 1-7, București, Editura Minerva, 1973-1985
2. Braniște, Valeriu, *Corespondență*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985
3. *Corespondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981
4. Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *Corespondență 1866-1895*, Editura Progresul românesc, București, 1994

D. Publicații oficiale ale reuniunilor

1. x x x *Almanahul publicat cu prilejul jubileului de XXV ani de la întemeiere a Reuniunii Sfânta Maria a femeilor române greco-catolice din Cluj*, Cluj, 1928
2. x x x *Anuarul reuniunii femeilor române din Sibiu pe anul 1911/12*, Sibiu, 1912
3. x x x *Anuarul reuniunii femeilor române din Sibiu pe anul 1913/14*, Sibiu, 1914
4. x x x *Catalogul societății de lectură a femeilor române din Turda*, Cluj, 1910
5. *Comptu public despre starea fondului Reuniunii femeilor române pe anul al VII și al VIII*, Brașov, 1859
6. Nicolau, Maria, *Comptu public al fondului Reuniunii femeilor române spre ajutorarea creșterii fetițelor orfane și actele acesteia*, Partea I, Brașov, 1853
7. x x x *Raport general despre activitatea comitetului în anul administrativ, 1901/2*, Brașov, 1902
8. x x x *Raport general despre activitatea comitetului în anul administrativ 1902/1903*, Brașov, 1903
9. x x x *Raport general al comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov pe anul administrativ 1903/4*, Brașov, 1904
10. x x x *Raportul general al comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov pe anul administrativ 1904/5*, Brașov, 1905
11. x x x *Raport general al comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov pe anul administrativ 1907/1908*, Brașov, 1908
12. x x x *Raportul general al comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov pe anul administrativ 1908/1909*, Brașov, 1909
13. x x x *Raportul general al comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov pe anul administrativ 1909-1910*, Brașov, 1910
14. x x x *Raportul general al comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov pe anul administrativ 1911-1912*, al 61-lea an de la întemeiere, Brașov, 1912
15. x x x *Raportul general al comitetului Reuniunii femeilor române din Brașov pe anul administrativ 1912-1913*, al 62-lea an de la

întemeiere, Braşov, 1913.

16. x x x *Raportul general al comitetului Reuniunii femeilor române din Braşov pe anul administrativ 1913-1914*, al 63-lea an de la întemeiere, Braşov, 1914

17. x x x *Statutele Reuniunii de binefacere a femeilor gr.-cat. şi gr.-or. din Bistriţa*, 1914

18. x x x *Statutele Reuniunii femeilor române de confesiune greco-ortodoxă din Poarta Branului*, Braşov, 1897

19. x x x *Statutele Reuniunii femeilor române din Arad şi provincie*, Arad, 1909

20. x x x *Statutele Reuniunii femeilor române din Braşov, modificarea în adunarea generală extraordinară ținută în 25 decembrie 1900*, Braşov, 1902

21. x x x *Statutele Reuniunii femeilor române din comitatul Hunedoarei*, Sibiu, 1887

22. x x x *Statutele Reuniunii femeilor române din Făgăraş şi jur pentru ajutorarea învăţământului*, în "Familia", XIII, 1877, p. 105 106

23. x x x *Statutele Reuniunii damelor române din Lugoj*, în "Foaia pentru minte, inimă şi literatură", XXV, 1862, nr. 3, p. 258-259

24. x x x *Statutele Reuniunii femeilor române greco-catolice din Blaj*, Blaj, 1910

25. x x x *Statutele Reuniunii femeilor şi pentru decorarea bisericii greco-catolice din Sibiu*, f. l., f.a.

26. x x x *Statutele Societăţii de lectură a femeilor române din Turda*, în "Transilvania", VII, 1874, nr. 23, p. 290-292

II. LUCRĂRI GENERALE

1. Bariţiu, George, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890

2. Bocşan, Nicolae, *Unirea Principatelor şi Transilvania (Implicaţii culturale)*, în "Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", Cluj-Napoca, 1985-1986, p. 485-504

3. Cordoş, N., Polverejan, S. *Mişcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, Editura, Dacia, 1973

4. Curticăpeanu, Vasile, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Editura Științifică, 1968
5. Dan, Petre, *Asociații, cluburi, ligi, societăți, Dicționar cronologic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983
6. Drecin, Mihai, *Banca Albina din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni 1871-1918*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982
7. Duțu, Alexandru, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVII-lea*, București, Editura pentru literatură, 1968
8. Georgescu, I., *Dr. Ioan Rațiu (1826-1902), 50 de ani din luptele naționale ale românilor*, Sibiu, 1928
9. Hitchins, K., *Orthodoxy and Nationality, Andrei Saguna and the Romanians of Transylvania 1846-1873*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, 1977
10. x x x Iacob Mureșianu, 1812-1887, *Album comemorativ*, Brașov, 1913
11. Iorga, Nicolae, *Viața femeilor în trecutul românesc*, Vălenii de Munte, 1910
12. Maior, Liviu, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Cluj-Napoca, Editura "Dacia", 1986
13. Idem, *Transilvania și războiul pentru independență*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1977
14. Netea, Vasile, *Lupta românilor din Transilvania pentru unitate națională (1848-1881)*, București, Editura Științifică, 1976
15. Idem, *Spre unitatea statală a poporului român, Legături politice și culturale între anii 1859-1918*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979
16. Ollade, Petre, *Lupta pentru limbă românească în Banat. Apărarea și afirmarea limbii române la sfârșitul secolului al XX-lea*, Timișoara, Editura Facla, 1983
17. Pascu, Ștefan, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I-II, București, Edit. Academiei, 1983
18. Popeangă, Vasile, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Timișoara, Editura Facla, 1978

III. LUCRĂRI SPECIALE

1. Abrudan, Dumitru, *Ecouri ale războiului pentru independență în presa românească din Transilvania*, în "Mitropolia Ardealului", XXII, 1977, nr. 4-6, p. 312-318
2. Abrudan, Paul, *Ajutorul bănesc și material al transilvănenilor în sprijinul războiului pentru cucerirea independenței de stat a României I-II*, în "Revista de istorie", XXX, 1977, nr. 1-2
3. Idem, *Aspecte ale sprijinului acordat de românii din Transilvania războiului pentru cucerirea independenței de stat a României*, în "Revista de istorie", XXIX, 1976, nr. 4, p. 587-594
4. Idem, *Contribuția Sibiului în războiul pentru independență din 1877-1878*, *Repere sibiene*, Sibiu, 1977, p. 7-40
5. Idem, *Documente inedite privind mișcarea națională a românilor transilvăneni de solidaritate cu România în războiul pentru independență din 1877-1878*, în "Studii, comunicări și articole de istorie", 1975, XIX, p. 265-272
6. Idem, *Solidaritatea hunedorenilor cu România în timpul războiului pentru cucerirea independenței*, în "Sargeția", 1977, XIII, p. 105-119
7. Idem, *Solidaritatea Sălajului cu România în timpul războiului pentru independență din 1877-1878*, *Profiluri*, în "Acta Musei Porolissensis", XI, 309-323
8. Idem, *Turda, centru al solidarității cu România în anii războiului pentru independență 1877-1878*, în "Potaissa", I, 1978, p. 149-154
9. Achim, Valeriu, Elena Pop Hossu-Loghin, *Schiță monografică I-II*, în "Marmația", III-IV, 1977-1978
10. Idem, Elena Pop Hossu-Login, *Reprezentanță de frunte a feminismului românesc din județul Hunedoara*, în "Sargeția", XIII, 1977, p. 421-431
11. Aron, Nicolau, *Monografia bisericilor, școalelor și reuniunilor române din Făgăraș*, Făgăraș, 1913
12. Bibici, Ion, *Contribuții maramureșene la războiul pentru independență*, în "Marmația", 1977, nr. 3, p. 79-83
13. Baron, Mircea, *Presa românească transilvăneană în perioada războiului de independență (1877-1878)*, în "Studia historiae", 1989,

XXXIV, fasc. 1

14. Bălan, Viorica, *Aspecte privind participarea Văii Bârgăului la susținerea războiului pentru independența României*, în "File de istorie", 1988, nr. 5, p. 96-101
15. Băltescu, Mircea, Tanasiu, Măriuca, *Contribuția societăților culturale brașovene la dezvoltarea vieții spirituale și a conștiinței naționale a românilor, 1850-1880*, în "Crisia", IV, 1974, p. 213-244
16. Baiulescu, Maria, *Reuniunea femeilor române din Ardeal*, în "Boabe de grâu", I, 1930, nr. 1, p. 602-605
17. Idem, *Rostul Reuniunii femeilor române*, în "Orientul român", 1913, nr. 6-7, p. 230-231
18. Barițiu, George, *După 36 de ani, Suvenire la Reuniunea femeilor române din Brașov*, în "Transilvania", XVIII, 1887, nr. 5-6, p. 37-39
19. Idem, *Reuniunea femeilor române din Brașov*, în "Transilvania", III, 1870, nr. 2, p. 23-24
20. Idem, *Reuniunea femeilor române din Sibiu*, în "Transilvania", XVIII, 1877, nr. 9-10, p. 69-70
21. Băltescu, Mircea, *Contribuții la istoricul Reuniunii femeilor române din Brașov*, în "Cumidava", I, 1967, p. 191-211
22. Benko, S., *Societăți culturale clujene în prima jumătate a secolului al XIX-lea și rolul lor în formarea intelectualității burgheze*, în "Studii și comunicări de istorie", VIII, 1957, nr. 1-4
23. Bodea, Cornelia, *Femeia română în Transilvania dinainte de Unire*, în "România literară", XVI, 1983, nr. 43, p. 12-13
24. Idem, *Femeia română în Transilvania și Ungaria secolului trecut*, în "Simpozion", Giula, 1996, p. 7-25
25. Idem, *Prima societate a femeilor române (1815) și contemporanii săi*, în "Memoriile secției de științe istorice și arheologie", seria IV, tom XXI, 1996, p. 111-130
26. Bogdan, Elena, *Feminismul*, Timișoara, 1926
27. Bogdan, Tulia, *Reuniunea femeilor române din Arad*, în "Hotarul", VI, 1939, nr. 4-8
28. Botez, Calypso Corneliu, *Problema drepturilor femeii române*

- cu o introducere istorică asupra feminismului, București, 1919
29. Idem, *Problema feminismului*, București, 1920
30. Bunesu, M. I., *Condiția femeii în diferite timpuri*, București, 1899
31. Bunge, C. O. *Evoluția educației femeii*, Ploiești, f.a.
32. Butureanu, Maria, *Femeia. Studiu social*, București, 1921
33. Căncea, Paraschiva, *Începuturile luptei pentru emanciparea femeii în România (secolul al XIX-lea)*, în "Studii și articole de istorie", V. 1963, p. 291-311
34. Idem, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România*, București, Editura Politică, 1976
35. Căzănișteanu, Constantin, *Știri privitoare la activitatea unei societăți transilvane create în urma revoluției române de la 1848-1849*, în "Studii", XVI, 1973, nr. 3, p. 497-511
36. Chioreanu, Ioan, *Contribuții mureșene la sprijinirea războiului de independență a României*, în "Marisia", 1976,
37. Idem, *Contribuția transilvănenilor la războiul de independență a României*, în Muzeul Național, 1978, nr. 399-406
38. Idem, *Transilvania și războiul pentru independență*, în "Vatra", 1987, XVII, nr. 5, p. 194
39. Ciocian, Ioan, *Biserica și societatea românească din Transilvania, Vicariatul Silvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, "Vasile Goldiș" University Press, Arad, 2000.
40. Cosma, Sorin, *Românii bănățeni în sprijinul războiului de independență*, în "Mitropolia Banatului", 1977, XXVII, nr. 4-6, p. 282-289
41. Crăciunoiu, Șerban, *Contribuția Transilvaniei, Banatului și Bucovinei la cucerirea independenței de stat a României (1877-1878)*, în "Independență și progres", Craiova, 1978, p. 84-92
42. Csucsuya, Ștefan, *Manifestări ale solidarității maselor populare maghiare cu războiul pentru independența României*, în "Revista de istorie", XXX, 1977, nr. 5, p. 811-827
43. Dan, Petru I., *Războiul din 1877-1878 oglindit în "Telegraful român"*, în "Mitropolia Banatului", 1978, XXIII, nr. 7-9, p. 476-481
44. Idem, *Războiul pentru independență și românii din zona*

- Mureșului și Târnavelor*, în "Mitropolia Ardealului", 1977, XXII, nr. 4-6, p. 296-301
45. Deac, Augustin, *Sprijinul moral și material acordat de românii aflați sub dominație străină războiului pentru independența deplină a României*, în "Anale", XXVII, nr. 4, p. 51-84
46. Deliman, Ecaterina, *Reflectarea contribuției femeilor la lupta pentru cucerirea independenței naționale a României, în gândirea social-politică a secolului al XIX-lea*, în "Lucrări științifice", Oradea, 1977, p. 101-105
47. Demșea, Dan, *Delegații arădeni la Adunarea Națională de la Alba Iulia*, în "Ziridava", 1993, XVIII, p. 271-283
48. Dobrescu, Constantin, *Aportul transilvănenilor la războiul pentru cucerirea independenței de stat a României*, în "Prahova - vatră de istorie", Ploiești, 1977, p. 137-148
49. Dudaș, Florian, *Ecoul războiului pentru independență în paginile revistei "Biserica și școala"*, în Mitropolia Banatului", 1927, XXVII, nr. 4-6, p. 297-307
50. Idem, *Presa românească din Transilvania în preajma și în timpul războiului pentru independența de stat a României (1876-1878)*, în "Crisia", 1977, nr. 7, p. 147-175
51. Dudaș, Vasile, *Banatul și cucerirea independenței României în "Revista Muzeelor și Monumentelor"*, 1977, nr. 7, p. 52-53
52. Idem, *Contribuția Banatului de sud la sprijinirea război la sprijinirea războiului pentru independență (1877-1878)*, în "Studii și Comunicări", Caransebeș, 1977, nr. 2, p. 469-475
53. Idem, *Ecoul războiului de independență din 1877-1878 în Lugoj*, în "Muzeul Național", 1978, nr. 4, p. 411-420
54. Dunăreanu, Elena, *Personalități feminine*, Biblioteca "Astra", Sibiu, Colecția iconografică, 1975
55. Dunăreanu, Elena, Avram, Mircea, *Războiul de independență oglindit în presa sibiană (1877-1878)*, Biblioteca "Astra", Sibiu, 1977
56. Dunca, Schiau, Constanța, *Feminismul în România*, București, 1904
- 57 x x x Emilia dr. I. Rațiu, în "Calendarul Asociațiunii", 1927, p. 9-13

58. Faguet, Emile, *Le féminisme*, Paris, f.a.
59. Faur, Viorel, *Bihoreni în ajutorul fraților de pe câmpul de luptă*, în "Familia", 1987, XXIII, nr. 4, p. 4
60. Idem, *Cultura românilor din Bihor 1849-1918*, Fundația culturală "Cele trei Crișuri", Oradea, 1992
61. Idem, *Listele bihorene de subscripții pentru ajutorarea ostașilor români răniți în războiul de independență (1877-1878)*, în "Crisia", 1977, VII, p. 379-384
62. Idem, *Mișcarea memorandistă în Bihor*, în "Banatica", 1977, nr. 4, p. 299-307
63. Idem, *Mișcarea pentru înființarea unei școli secundare românești de fete în Oradea (1868-1900)*, în "Crisia", VIII, 1978, p. 189-202
64. Idem, *Revista "Familia" despre sprijinul dat de femeile române războiului de independență (1877-1878)*, în "Revista Muzeelor și Monumentelor", seria M, 1977, nr. 5, p. 34-41
65. Idem, *Societatea de lectură din Oradea, 1852-1875*, Studiu monografic, Fundația culturală "Cele trei Crișuri", Oradea, 1992
66. Idem, *Viața politică a românilor bihoreni (1848-1919)*, Fundația culturală "Cele trei Crișuri", Oradea, 1992
67. Fărcaș, Anania, *Sălăjenii și războiul de independență*, în *Acta Musei Porolissensis*, 1978, nr. 2, p. 213-217
68. Gazdac, Grigore, *Năsăudenii și războiul pentru independență din 1877*, în "Arhiva Someșană", 1977, nr. 4, p. 57-58
69. Georgescu, Elena, *Evoluția mișcării revoluționare și democratice a femeilor din România*, în "Analele de istorie", XXI, 1975, nr. 4, p. 84-93
70. Idem, *1877 și femeile române*, în "Revista arhivelor", LIV, XXXIX, 1977, nr. 2, p. 175-180
71. Georgescu, I., *Afacerea Școalei de fete din Arad*, Tiparul Tipografiei Diecezane ortodoxe române, Arad, 1910, p. 14
72. Idem, *George Pop de Băsești, 60 de ani din luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935
73. Gherasim, Piteșteanul, *Ecouri despre independența de stat a României în 1877, consemnate în presa germană din Transilvania*, în "Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena", 1978, XVII, p. 173-175

74. Ghiorghiu, Paul, *Femeia în societate și în familie*, București, 1900
75. Glodariu, Eugenia, *Aportul femeilor din Transilvania la mișcarea memorandistă*, în "Acta Musei Napocensis", XV, 1978, p. 501-509
76. Idem, *Elena Pop Hossu-Login și mișcarea feministă din Transilvania*, în "Acta Musei Napocensis", XIX, 1982, p. 487-496
77. Idem, *Societăți culturale românești din monarhia austro-ungară și Academia Română*, în "Acta Musei Napocensis", XI, 1974, p. 284-293
78. Idem, *Unele considerații privind mișcarea feministă din Transilvania (a doua jumătate a sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea)*, în "Acta Musei Napocensis", XX, 1983, p. 231-240
79. Glodariu, E., Rațiu, M., *Emilia Rațiu, reprezentantă de seamă a mișcării femeilor din Transilvania*, în "Potaissa", II., 1980, p. 253-258
80. Gociman A., *Femeia română și ideea națională*, în "Piatră de hotar", 1936, nr. 8-9
81. Golner, Elisabeth, *Acțiuni de solidaritate ale românilor transilvăneni cu România în anii 1877-1878 oglindite în presa străină*, în "Studii și comunicări. Arheologie-Istorie", XX, 1977, p. 113-117
82. Goția, Dorin, *Războiul de independență oglindit în publicațiile Astrei*, în "Transilvania", VI, nr. 5, p. 54-55
83. Grad, Cornel, Gorun, Doru, *Din istoricul instituțiilor cultural-naționale sălăjene. Reuniunea femeilor române sălăjene*, în "Acta Musei Porolissensis", VIII, 1984, p. 663-674
84. Herlo, Rodica, *Contribuția femeilor arădene la mișcarea națională de la sfârșitul sec. al XIX-lea - începutul sec. XX*, în "Ziridava", IX, 1978, p. 199-206
85. Idem, *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*, în "Ziridava", X, 1976, p. 331-346
86. Idem, *Reuniunea femeilor române din Arad și provincie*, în "Ziridava", X, 1979, p. 331-344
87. Iacobici, Elena, *Monografia Reuniunii femeilor române pentru regularea și înfrumusețarea cimitirului greco-ortodox român din Caransebeș*, în "Foaia diecezană", 1908

88. Ioniță, Elisabeta, *Aportul femeilor la sprijinirea războiului pentru cucerirea independenței de stat a României*, în "Sargetia", XIII, 1977, p. 121-124
89. Idem, *Cronologia mișcării organizate a femeilor din țara noastră (1848-1974)*, în "Anale de istorie" XXI, 1975, nr. 4, p. 94-107
90. Idem, 1877-1878, *Femeile române susțin efortul de război*, în "Revista de istorie militară", 1993, nr. 2 p. 11-15
91. Itu, Maria, *Forme instituționalizate de educație populară în România, 1859-1918*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981
92. Josan, Nicolae, *Contribuții privind solidaritatea românilor din județul Alba cu lupta pentru cucerirea independenței de stat a României (1877-1878)*, în "Apulum", XV, p. 431-438
93. Lascu, Viorica, *Participarea românilor din Transilvania la războiul pentru independență. Pagini memoriale inedite*, în "Anuarul institutului de istorie și arheologie", Cluj-Napoca, 1977, XX, p. 33-40
94. Lițiu, Gheorghe, *Ecolul războiului pentru independență în părțile arădene*, în "Mitropolia Banatului", 1977, XXVII, nr. 4-6, p. 290-293
95. Lucian, Augustin, *Războiul pentru independență și românii bihoreni*, în "Mitropolia Aradului", 1977, XXII, nr. 4-6, p. 302-305
96. Lugoșianu, O., *Societatea femeilor române din anul 1815*, București, 1895
97. Luncan, I. Munteanu, I. Marin, W., Oancea, Gh. I., *Independența României, Participări bănățene (1877-1918)*, Timișoara, Ed. Facla, 1977
98. Lupșan, Simon, Russu-Sărățeanu, I., *Sprijinirea războiului de independență de populația din ținuturile Bistriței și Năsăudului*, în "File de istorie", 1976, nr. 4 p. 372-389
99. Maior, Liviu, *Transilvania și războiul pentru independență*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1977
100. Manciulea, Ștefan, *Reuniunea femeilor române din Blaj*, în "Cultura creștină", XXI, 1941, nr. 8-9, p. 369-384, nr. 10-12 p. 573-

101. Idem, *Timotei Cipariu și Reuniunea femeilor române din Brașov*, în "Gazeta Transilvaniei", 1941, CIV, nr. 32, p. 1-2; nr. 33, p. 1-2; nr. 34, p. 1-2

102. Marțian, Veturia, Marțian Ieronim, *Războiul pentru independență și născădenii*, în "Arhiva Someșană", 1977, nr. 4, p. 100-115

103. Matei, Alexandru, *Războiul de independență, moment de manifestare a unității și solidarității românești. Contribuții documentare*, în "Tribuna", XXI, nr. 18, p. 9; nr. 19, p. 8

104. Idem, *Războiul de independență și Transilvania. Noi contribuții documentare*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie", Cluj-Napoca, 1977, XX, p. 7-31

105. Idem, *Războiul de independență și Turda, Contribuții documentare*, în "Potaissa", 1978, XXI, p. 155-167

106. Mihoc, Blaga, *Date privind la activitatea maramureșenilor pentru sprijinirea războiului de independență (1877-1878)*, în "Crisia", 1977, nr. 7, p. 461-467

107. Miorița Nagy, Elena, *Aportul femeilor la sprijinirea războiului pentru cucerirea independenței de stat a României*, în "Arhiva Someșană", 1977, nr. 4, p. 39-44

108. Mândruț, Stelian, *Oglindirea războiului de independență în presa românească din Transilvania*, în "Biblioteca și învățământul", 1977, III, p. 95-107

109. Moș, Mugur, *Războiul de independență - cauza întregii națiuni române. Aportul Transilvaniei și Banatului*, în "Din lupta poporului român pentru independență", București, Universitatea din București, 1977, p. 141-156

110. Muscă, I., *Activitatea Reuniunii femeilor române sălăjene între anii 1881-1918*, în "Acta Musei Porolissensis", X, 1986, p. 551-570

111. Moșoiu, P., *Emanciparea femeii*, București, 1893

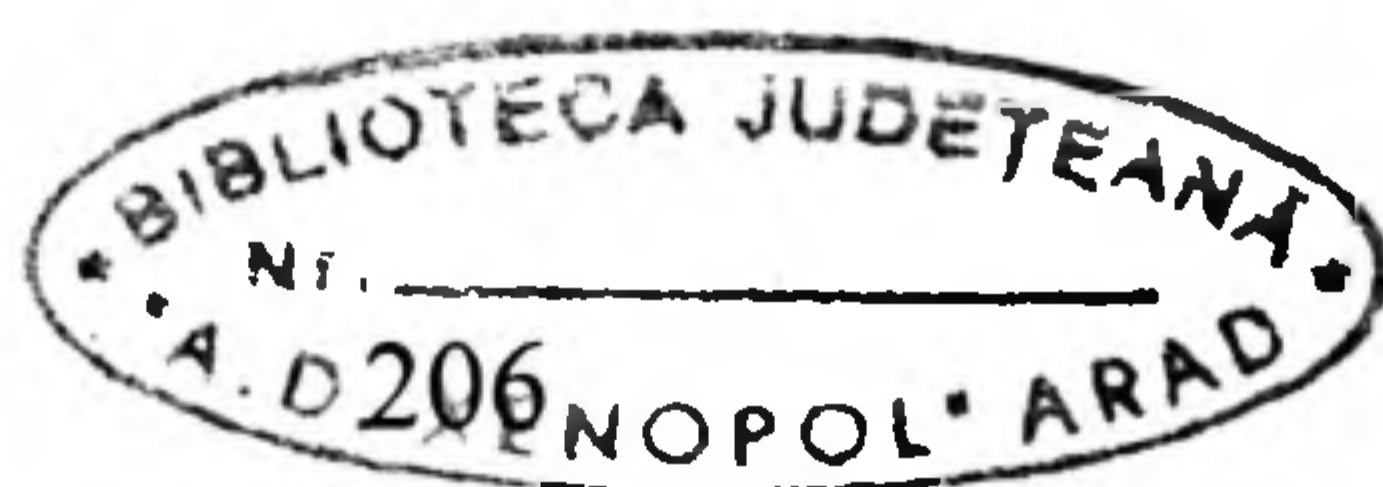
112. Nastasi, Lazăr, *Raport despre jubileul Reuniunii femeilor române din Brașov*, Brașov, 1902

113. Neamțu, Gelu, *Ecoul războiului de independență reflectat în periodicele românești cu circulație restrânsă în Transilvania*, în "Apulum", 1987, XXIV, p. 305-314

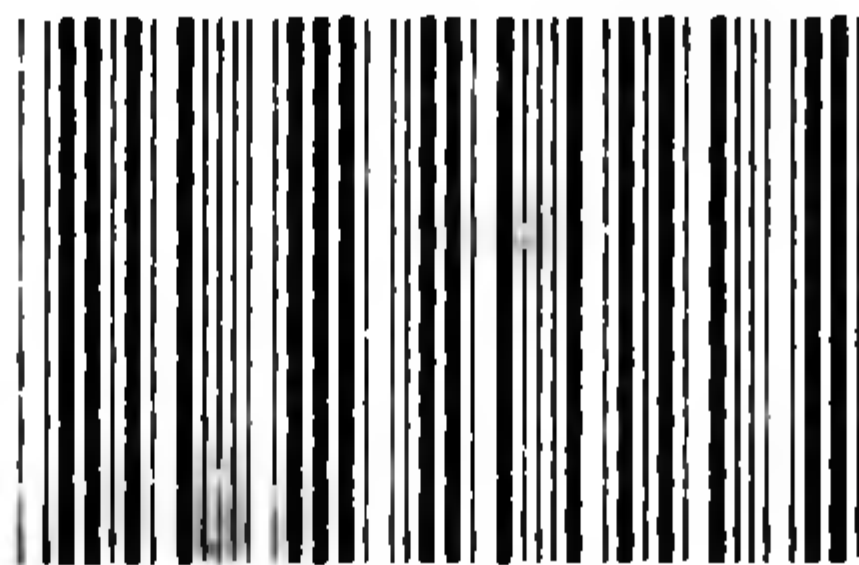
114. Netea, Vasile, *Românii din Transilvania și războiul pentru independență*, în "Ziridava", 1977, VII, p. 23-47
115. Nica, Melente, *Războiul de independență în calendarele și almanahurile cu largă circulație în zona Aradului*, în "Ziridava", 1978, IX, p. 177-192
116. Nicoară, Ion, 1877, "Gazeta Transilvaniei" și războiul de independență", în "Astra", 1976, nr. 3, ap. 5
117. Nistor, Ioan, *Contribuția locuitorilor de pe valea superioară a Mureșului la susținerea cauzei războiului de independență națională*, în "Marisia", 1977, VII; p. 211-227
118. Niel, Matilde, *Drama eliberării femeii*, București, 1925
119. Olteanu, Vasile, *Războiul pentru independență și românii brașoveni*, în "Mitropolia Ardealului", 1977, XXII, fasc. I, p. 7-10
120. Oniciu, Remus, *Prima școală română de fete din Munții Apuseni*, în "Țara Moților", II, 1977, p. 128-132
121. Pantea, A., *Ecoul războiului de independență reflectat în conștiința maselor populare din Transilvania*, în "Studia Babeș-Bolyai", 1977, XXII, fasc. 1, p. 7-10
122. Paul, A., *Ofrandele bănești și materiale ale românilor transilvăneni și bănățeni în sprijinul războiului pentru independență din 1877-1878*, în "Mitropolia Ardealului", XXII, 1977, nr. 4-6, p. 365-390
123. Ploșteanu, Grigore, *Transilvania și războiul pentru independență*, în "Vatra", 1985, XV, nr. 9, p. 174B-174C
124. Pop Hossu-Longin, Elena, *Amintiri, 1880-1848*, Cluj, 1932
125. Pop, Romul, Bodea, Dumitru, *Războiul pentru independență și românii din zona Bistriței Năsăud și Maramureș*, în "Mitropolia Ardealului", 1977, XXII, nr. 4-6 p. 306-311
126. Popa, Septimiu, *Femeia română din Ardeal și războiul de independență*, în "Biruința", II, 1927, nr. 295
127. Popescu-Bogdan, Maria, *Istoricul școalei Reuniunii femeilor române din Brașov*, în "Țara Bârsei", IX, 1937, nr. 6, p. 538-545
128. Ranca, I., *Un episod al solidarității tuturor transilvănenilor cu independența de stat a României*, în "Revista arhivelor", 1977, LIV, nr. 2, p. 181-186
129. Roșca, Maria, *Războiul de independență oglindit în presa*

- maghiară din Transilvania, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie" Cluj-Napoca, 1977, XX, p. 71-92
130. x x x *Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoarei 1886-1911*, Orăștie, 1912
131. Roșuț, Nicolae, *Societăți culturale arădene până la Unire*, în "Ziridava", V, 1975, p. 209-242
132. Roz, Alexandru, *Ecoul războiului pentru independență din 1877-1878 în părțile Aradului*, în "Ziridava", V, 1975, p. 39-55
133. x x x *Societatea damelor române din Bucovina*, în „Transilvania”, XXVI, 1859, p. 171-172
134. Seiceanu, T., *Ecouri ale războiului pentru independență la Blaj*, în "Apulum", 1977, XV, 15, p. 459-469
135. Stoia, Mircea, *Acțiuni sibiene în sprijinul războiului de independență*, în "Transilvania", 1987, XVI, p. VIII
136. Idem, *Documente sibiene referitoare la sprijinul material și bănesc acordat de românii transilvăneni și bănățeni în timpul războiului de independență*, în "Studii și comunicări, Arheologie-Istorie, 1977, XX, p. 141-150
137. Stratilescu, Elena, *Temeiurile mișcării feministe și scopurile pe care le urmărește, precedat de un mic istoric al mișcării feministe în România*, București, 1919
138. Sturdza M., *La femme en Roumanie, La condition juridique en present*, Paris, 1911
139. Suciu, I. D., *Solidarizarea românilor bănățeni cu războiul de independență*, în "Revista de istorie", 1977, XXX, nr. 3, p. 397-412
140. Suciu, Ștefan, *Contribuții brașovene la sprijinirea războiului de independență*, în "Astra", 1977, nr. 1, p. 10
141. Suiaga, Victor, *Hunedoara la Alba Iulia*, în "Mitropolia Banatului", 1978, XXVIII, nr. 10-12, p. 635-639
142. Idem, *Hunedorenii la Marea Unire din 1 Decembrie, 1918*, Deva, 1993
143. Idem, *O figură marcantă a mișcării feministe hunedorene: Ana Petco*, în "Sargeția", XII, 1977, p. 597-600
144. Idem, *Satu Mare și Unirea*, în "Tribuna", 1983, XXVII, nr.46, Supliment

145. Idem, *Sălajul și Unirea*, în "Tribuna", 1983, XXVII, nr. 45, p. 7-8
146. Teculescu, Horia, *Un dascăl vrednic din Ardeal: V. Onițiu*, în "Statul și școala", Cluj, 1938, VII, nr. 6, p. 161-165
147. Idem, *V. Onițiu, un educator, Deschizător de suflete și ziditor de idealuri. Viața și opera*, București, Ed. Casei Școalelor, 1937
148. Thomas, Edith, *Les femmes de 1848*, Paris, 1948
149. Tomole, Ioan, *Lupta românilor din "Țara Silvaniei" pentru drepturile politice și făurirea statului național unitar român (1905-1918)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985
150. Idem, *Poziția populației sălăjene față de războiul pentru independența României*, în "Acta Musei Porolissensis", I, 1977, p. 257-262
151. Totu, Maria, Smârcea, Doina, *Femeile române în lupta pentru independența națională a țării*, în "Anale de istorie", XXIII, 1977, nr. 3, p. 125-140
152. Ureche, Lazăr, *Solidaritatea românilor din nord-estul Transilvaniei cu războiul pentru independența națională a României*, în "Muzeul național", 1978, IV, p. 407-412
153. Vicaș, Augustin, *XXV ani de viața "Reuniunii femeilor române sălăgiene"*, Simleul Silvaniei, 1906
154. Voicu, Mioara, *Câteva date referitoare la înființarea Reuniunii femeilor române din Bran*, în "Cumidava", XIII/2m 1973, p. 167-170
155. Zeberca, Vasile Mircea, *Bănățenii - susținători ai războiului pentru cucerirea independenței naționale*, în "Banatica", 1977, IV, p. 293-298
156. Idem, *1 Decembrie 1918, Delegația Caraș-Severin la Adunarea Națională de la Alba Iulia*, în "Banatica", 1987, IX, p. 439-444

Biblioteca Județeană
"A.D. Xenopol" Arad
www.bibliotecaarad.ro

571595

61000.